

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Current Perspectives in Social Sciences

*Formerly: Journal of Social Sciences Institute
Official journal of Atatürk University Social Sciences Institute*

Volume 26 • Issue 3 • September 2022

EISSN 2822-3160
socialsciences-ataunipress.org

Current Perspectives in Social Sciences

Owner

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Associate Editor

Serkan NAKTİYOK

Department of Management and Work Psychology, Atatürk University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Erzurum,
Turkey

Secretary

Mehmet ULUĞ

Atatürk University, Social Sciences Institute, Erzurum, Turkey

Editorial Board

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Naci İSPİR

Department of Radio, Cinema and Television, Atatürk University,
Faculty of Communication, Erzurum, Turkey

Osman ELMALI

Department of History of Philosophy, Atatürk University, Faculty of
Theology, Erzurum, Turkey

Editor in Chief

İlknur EMEKLİ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Gökalp Nuri SELÇUK

Department of Tourism Management, Atatürk University, Faculty of
Tourism, Erzurum, Turkey

Foreign Language Editors

Ahmet BEŞE

Department of American Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Ahmet SARI

Department of German Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nimet YILDIRIM

Department of Persian Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nurullah YILMAZ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Kamil CİVELEK

Department of American Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Publishing Director

İrem Soysal
Gökhan Çimen

Editor

Bahar Albayrak

Publications Coordinators

Arzu Arı
Deniz Kaya
Irmak Berberoğlu
Alara Ergin
Hira Gizem Fidan
Vuslat Taş
İrem Özmen

Web Coordinator

Sinem Fehime Koz
Doğan Oruç

Finance Coordinator

Elif Yıldız Çelik

Contact

Publisher: Atatürk University
Address: Atatürk University, Yakutiye,
Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES
Address: Büyükdere Cad., 105/9
34394 Şişli, İstanbul, Turkey
Phone: +90 212 217 17 00
E-mail: info@avesyayincilik.com
Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

AIMS AND SCOPE

Current Perspectives in Social Sciences is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University, Graduate School of Social Sciences and published quarterly in March, June, September, and December. The publication languages of the journal are Turkish and English.

Current Perspectives in Social Sciences aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in social sciences. The journal publishes original articles, reviews, case reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines.

The scope of the journal includes but not limited to education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archeology, economy, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

The target audience of the journal is experts, researchers and professionals working and interested in social sciences.

Current Perspectives in Social Sciences is currently indexed in EBSCO, China National Knowledge Infrastructure (CNKI) and TUBITAK ULAKBIM TR Index.

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE), World Association of Medical Editors (WAME), Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE), and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Current Perspectives in Social Sciences is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <https://socialsciences-ataunipress.org/>. Current Perspectives in Social Sciences is content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://socialsciences-ataunipress.org/>

Editors: İlknur Emekli

Address: Atatürk University, Graduate School of Social Sciences, Erzurum, Turkey

E-mail: ilknur.emekli@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 268** Determinants of Health Service Demand of Patients Coming from Nakhchivan: Erzurum Application
Nahçıvan'dan Gelen Hastaların Sağlık Hizmeti Talebinin Belirleyicilerinin Sıralı Lojistik Regresyon Modeli ile Araştırılması: Erzurum İli Uygulaması
Kerem KARABULUT, Enzel ÖZGENÇ OSMANOĞLU, Ayşenur DEMİR
- 281** Are Exchange Rate Expectations Rational in Turkey?
Türkiye'de Döviz Kuru Beklentileri Rasyonel mi?
Ümit YILDIZ, Bülent GÜNŞOY
- 291** Islamophobic Elements in the Novel Prayers for the Assassin by Robert Ferrigno
Robert Ferrigno'nun 2040 Amerika İslam Cumhuriyeti Romanındaki İslamofobik Öğeler
Gökhan YÜKSEL
- 298** Comparison of Professional Burnout Levels and Job Satisfaction of Physical Education and Sports Teachers Working with Distance Education During the Pandemic Period
Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitimle Çalışan Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ve İş Doyumlarının Karşılaştırılması
Tuğba MUTLU BOZKURT
- 306** The Relationship of Creation, Discipline and Morality in the Quran
Kur'an'da Yaratılış, Terbiye ve Ahlak İlişkisi
Faiz KALIN
- 312** Symptoms of Music Performance Anxiety in Front of the Jury
Jüri Önünde Müzik Performans Kaygısı Belirtileri
Muhsin SARIKAYA, Volkan Burak KİBİCİ
- 320** Investigation Of Treatment Avoidance Levels of Individuals Who Need Dental Treatment During the Covid 19 Pandemic Process in Terms of Various Variables
Covid 19 Pandemi Sürecinde Diş Tedavisine İhtiyaç Duyan Bireylerin Tedaviden Kaçınma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
Nurhan BAYINDIR DURNA, Doğan DURNA
- 325** Evaluation of Tourism Potential of the Ancient City of Alabanda within the Scope of Landscaping Project
Alabanda Antik Kentinin Peyzaj Projesi Kapsamında Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi
Ali Yalçın TAVUKÇU, Nisa YILMAZ ERKOVAN, Sinem COŞKUN, Mesut CEYLAN

Reviews / Derlemeler

- 335** Searching for the Meaning of the Audience: From the Dilemma of Passive Audience, Active Audience to the User, to the Prosumer
İzleyiciye Yönelik Anlam Arayışı: Pasif İzleyici, Aktif İzleyici İkileminden Kullanıcıya, Üretketicisyeye
Recep BAYRAKTAR
- 342** The Problem of Human Existence from the Mind of God to the Digital Mind
Tanrı Usundan Dijital Usa İnsanın Var Olma Problemi
Gülhanım KARAOĞLU

Nahçıvan'dan Gelen Hastaların Sağlık Hizmeti Talebinin Belirleyicilerinin Sıralı Lojistik Regresyon Modeli ile Araştırılması: Erzurum İli Uygulaması

Determinants of Health Service Demand of Patients Coming from Nakhchivan: Erzurum Application

Kerem KARABULUT
Enzel ÖZGENÇ OSMANOĞLU
Ayşenur DEMİR

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Erzurum, Türkiye

öz

Son yıllarda hizmet sektörü içinde popüler hale gelen sağlık turizminin özellikle ekonomik açıdan önemi gün geçtikçe artmaktadır. Sağlık hizmeti alma ihtiyacı bireylerin sürekli değişen istek ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmekte ve teknolojik ilerlemelerle birlikte değişim göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye'de sağlık turizmi, gelişim halindeki bir sektördür. Bu kapsamda çalışmanın amacı, sağlık hizmeti almak için Erzurum'a gelen Nahçıvan uyruklu vatandaşların sağlık hizmeti talebini etkileyen faktörlerin araştırılmasıdır. Araştırmada kullanılan anketin yapıldığı dönem itibarıyla Erzurum'a sağlık hizmeti almak için bireylerin yaklaşık %34'ü ilk kez, %37'si 2-4 kez ve %30'u ise 5 kez ve daha fazla gelmiştir. Çalışma, sağlık hizmeti talep sıklığını ve bu sıklığı etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analiziyle araştırılmasına dayanmaktadır. Çalışmada yaş, iş durumu, gelir, Erzurum'daki sağlık kurumlarının tercih edilmesi, sağlık hizmetlerinin fiyatı, başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre, doktor ve hemşire hizmetleri, konaklama ve hastane ücreti, Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin ülke, kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih edilmesi değişkenlerinin sağlık hizmeti talebi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Tahmin edilen model sonuçlarına göre, Erzurum'daki sağlık hizmetlerini ülkeye yakınlık nedeniyle tercih etmeyen bireylerin ülkeye yakınlık nedeniyle tercih edenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %17,4 daha azdır. Konaklama ücreti 151-250 ve 251-400 ₺ olan kişilerin konaklama ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %13,7 ve %16,5 daha azdır. Hastane ücreti 51-150 ₺ olan kişilerin hastane ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %13,5 daha azdır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, sağlık hizmeti, sağlık turizmi, Nahçıvan, sıralı lojistik regresyon

ABSTRACT

The importance of health tourism, which has become popular in the service sector in recent years, is increasing day by day, especially in economic terms. The need to receive health services is shaped in line with the ever-changing demands and needs of individuals and changes with technological advances. In Turkey, one of the developing countries, health tourism is a developing sector. In this context, the aim of the study is to investigate the factors affecting the health service demand of Nakhchivan citizens who come to Erzurum to receive health services. As of the period of the survey used in the research, about 34% of the individuals came to Erzurum for the first time, 37% 2-4 times, and 30% came 5 times or more to receive health services. The study is based on investigating the frequency of health service demand and the factors affecting this frequency with ordinal logistic regression analysis. In the study, it has been determined that the variables of age, job status, income, preference of health institutions in Erzurum, price of health services, time spent in application and registration procedures, doctor and nurse services, accommodation and hospital fees, preference of health services in Erzurum due to country, culture and language proximity. According to the estimated model results, individuals who do not prefer health services in Erzurum because of proximity to the country are 17.4% less likely to request health services for the first time than those who prefer them because of proximity to the country. Persons with an accommodation fee of ₺151-250 and 251-400 ₺ are 13.7% and 16.5% less likely to request healthcare services for the first time than those with an accommodation fee of ₺50 and below. Persons with a hospital fee of 51-150 ₺ are 13.5% less likely to request health services for the first time than those with a hospital fee of 50 ₺ and below.

Keywords: Erzurum, health services, health tourism, Nakhchivan, ordinal logistic regression

Giriş

Sağlık insanlığın varoluşundan bu yana hayatın en önemli değeri olarak görülmektedir. Artan teknolojik gelişmeler ile çoğu hastalığa ilişkin tedavilerin gelişmesi insan ömrünün uzamasına neden olmuştur. Ayrıca sağlık alanındaki gelişmeler, uzun ömürlülüğün yanı sıra sağlığın korunması ve geliştirilmesi gerekliliğinden ötürü daha kaliteli bir yaşam beklentisinin artmasına da neden olmuştur (Nordenfelt, 2007, s. 4). Sıklıkla tartışılan ve gelişmeye devam eden sağlık, sadece nasıl hissettiğimiz değil, bunun

Geliş Tarihi/Received: 21.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 20.06.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Enzel ÖZGENÇ OSMANOĞLU
E-mail: enzel.o@atauni.edu.tr

Cite this article: Karabulut, K., Özgenç Osmanoğlu E., & Demir, A. (2022). Determinants of health service demand of patients coming from Nakhchivan: Erzurum application. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 268-280.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

yanı sıra topluma nasıl dâhil olduğumuzu da etkileyen önemli bir unsurdur (AIHW, 2008, s. 4). Literatürde sağlık kavramı açısından en fazla kabul gören tanım, “sadece sakatlığın ve hastalığın yokluğu değil, bireylerin fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” şeklinde ifade edilmektedir. Bu tanım 1946 yılında Uluslararası Sağlık Konferansı’nda görüşülerek, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün Anayasası 7 Nisan 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve sağlık tanımı değişmemiştir (WHO, 2014, s. 1).

Toplumlar geçmişten günümüze kadar hayatta kalabilmek için savaşılmaktadır ki gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin ortak amacı da budur. Hayatta kalabilmeyi başaran toplumların ikinci amaçları ise sağlıklı bir şekilde yaşamın sürdürülmesidir. Sağlıklı olmak, temel bir ihtiyaçtır; onsuz diğer mal ve hizmetlerin anlamı da yoktur (Witter, 2002, s. 4). Bu nedenle sağlığın önemi tartışılmamakta ve vazgeçilmez bir servet olduğu kabul edilmektedir (WHO, 1981, s. 15). Bir ülkenin ekonomisinin güçlü olması ve ekonomik büyümesinin sağlanıp sürdürülebilir kılınması için öncelikle sağlıklı bireylerden oluşan bir topluma sahip olmasına bağlıdır. Sağlıklı bir toplumdan söz edebilmek için toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak sağlık hizmetlerinin sunulması gerekmektedir (Akın, 2007, s. 28). Sağlık hakkını güvence altına almanın ilk koşulu ister kamu ister özel sektör yoluyla olsun; yeterli, sürdürülebilir ve ulaşılabilir sağlık hizmeti sunmaktır (WHO, 2000, s. 50).

Sağlık, bireyin tam iyilik halinde olması şeklinde tanımlanırken; sağlık hizmetleri de bu iyilik halinin korunması, bozulması halinde tedavi edilmesi ve geri dönüşü olmayan problemlerde ise bu duruma uyum sağlmasına yönelik rehabilite edici hizmetleri ifade etmektedir (Gençoğlu, 2018, s. 302). İnsanların en büyük hazinesi olan sağlığın elde edilmesi korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla, sağlıkla ilgili mal ve hizmet üreten bütün kurum ve kuruluşları oluşturduğu yapı genel olarak sağlık sektörüdür. Bu sektör tarafından sağlık odaklı gerçekleştirilen tüm faaliyetler ise sağlık hizmetleri olarak tanımlanmaktadır (Ersöz, 2008, s. 95). Genel itibariyle bu hizmet, birey ve toplumun hastalıklarını tedavi etmek amacıyla kullanılan kaynaklardır. Tedavi ve bakım hizmetlerinin dışında, toplum sağlığı için daha önemli bir konumda bulunan, insanların hasta olmalarını engellemeye yönelik birtakım faaliyetler de sağlık hizmetlerinin kapsamına girmektedir. Bu iki unsurun ötesinde sağlık hizmeti, tıbbi müdahalelerin sonrasında kimi zaman gerekli olan rehabilitasyon hizmetlerini içermektedir (Olsen, 2009, s. 6). Ayrıca sağlık hizmetleri, hastalıkların teşhis, tedavi ve rehabilitasyonu yanında, hastalıkların önlenmesi ve toplumun sağlık düzeyinin geliştirilmesi ile ilgili faaliyetleri de kapsamaktadır (Küçükman, 2015, s. 33). DSÖ tarafından temel sağlık hizmetleri, “pratik, bilimsel olarak geçerli ve sosyal olarak kabul edilebilir yöntemlerle, bir ülkenin ve toplumun karşılayabileceği bir maliyetle erişilebilir kılınan gerekli bir sağlık hizmetidir” şeklinde ifade edilmiştir (Nutbeam, 1998, s. 352).

Sağlık hizmetleri diğer hizmet alanlarından farklı birtakım özelliklere sahiptir. Bu özellikler hizmetin insan hayatında taşıdığı önem itibarı ile farklı bir boyut taşımaktadır. Sağlık hizmetleri emeğin yoğun olduğu soyut hizmetlerdendir. Teknolojik gelişmelerin en fazla gerçekleştiği sektör sağlık hizmetleri olmasına rağmen, sağlık hizmetlerinin üretilmesi ve sunulması büyük oranda, s.bireysel emek gücüne dayandığı için emek ağırlığını korumaktadır (Atlı & Yücel, 2018: 49). Sağlık hizmetlerini diğer mal ve hizmetlerden ayıran kendine özgü özellikleri; kamusal özellik (Saraçoğlu & Öztürk, 2014, s. 309), sağlık hizmetlerinin parasal değeri daha az olan bir hizmet alanı ile ikame edilememesi (Mushkin, 1958, s. 786-787), asimetrik bilgi (Phelps, 2003, s. 2; Şenatalar, 2003, s. 27), insani bir hak olması (Assembly, 1948, s. 17), sağlığın global kamusal mal niteliği sebebiyle uluslararası tartışılan bir sorun olması (Çoban, 2009, s. 12), ertelenememesi ve depolanamaması (Küçükman, 2015, s. 34), dışsallık (Dewar, 2010, s. 37), devlet müdahalesinin gerekliliği (Çelikay & Gümüş, 2010, s. 193), hizmette belirsizlik (Folland ve ark., 2007, s. 13), arzın talep yaratması (Hurley, 2000, s. 67) olarak ele alınmaktadır.

Sağlık hizmetinin temel amacı ise; toplumun sağlık çıtasının yükseltilmesi ve sağlıklı olma durumunun devamlılığı için çaba sarf edilmesi, bireylerin hastalıklardan korunması, hastaların uygun yöntemler ile tedavi edilmesi ve kimseye bağımlı olmadan kendi kendine yetecek şekilde yaşamlarının sağlanması şeklinde ifade edilmektedir. Tüm bu çabalar neticesinde, bireylerin sağlıklı geçirecekleri hayatın ve üretkenliklerinin uzatılması ve işgücü kayıplarının azaltılması, psikolojik açıdan daha iyi olmaları, yüksek morale sahip olmaları istenmekte ve sağlıklı toplumun devamlılığı hedeflenmektedir (Somunoğlu, 2012, s. 5).

Bir toplumun yaşanabilirlik kalitesini yansıtan sağlığa ilişkin hastalık oranlarının azalması, yaşam kalitesinin artması, salgın hastalıkların önlenmesi gibi değerler sağlık standartlarını göstermektedir. Toplumlar sağlıklı yaşam standartlarına ulaşmak ve sürdürebilmek için sürekli bir arayış içerisinde. İnsanlığın varoluşundan itibaren bu alanda yapılan harcamalar ve yatırımlar oldukça önem arz etmektedir. Bu yüzden daha sağlıklı ve daha kaliteli bir yaşam, toplumların önceliği olmuştur. Sağlığın yitirilmemesi, hastalıkların iyileştirilmesi ve oluşabilecek her türlü hastalığa karşı sağlık bilimi her zaman gelişime açıktır. Dolayısıyla sağlık alanında sürekli bir gelişme ve iyileşme söz konusudur. Bu nedenle farklı ülkelerde çeşitli alternatifler geliştirilmiştir. Dünyanın küresel hale gelmesiyle birlikte uluslararası alanda da sağlık alışverişleri gündeme gelmiştir. Bu alanda son yıllarda öne çıkan konulardan birisi de sağlık turizmidir (Kördeve, 2016, s. 52).

T.C. Sağlık Bakanlığının tanımına göre sağlık turizmi, “bireylerin hem koruyucu hem tedavi edici hem rehabilite edici hem de sağlıklı geliştirici hizmetleri almak amacı ile yaşadıkları ülke dışında bir ülkeye ziyaretleridir (Tontuş, 2017, s. 2). Bir başka tanıma göre sağlık turizmi, sağlığın korunması ve hastalıkların iyileştirilebilmesi için bireylerin gittikleri yerde gece konaklayacak şekilde seyahat etmeleridir (Hall, 2013, s. 274). Reisman'a göre ise, sağlık turizmi sağlık seyahatinden ayrılmaktadır (Reisman, 2010, s. 88). Sağlık seyahatinde ciddi ve hayati tedavi ve ameliyatlar için ikamet ettiği yerden başka destinasyonlara giden kişiler işlerini bitirir bitirmez evlerine dönmek isteyeceklerdir. Bu nedenle bu bireylerin seyahati sağlık turizmi kapsamında ele alınmamalıdır. Sağlık turizminde ise bireyler daha az hayati önem taşıyan tedavi, koruyucu sağlık hizmeti vb. durumlar için ikamet yerlerinden başka yerlere seyahat etmekte ve aynı zamanda gittikleri destinasyonu gezme/görme eylemi içerisindeyler (Reisman, 2010, s. 88). Bu geniş tanımlamalardan yola çıkarak sağlık turizmi üç başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu başlıklar:

- Sağlık güzellik turizmi
- Tedavi turizmi
- Rehabilitasyon

olarak ele alınmaktadır (Gonzales ve ark., 2001, s. 20).

Türkiye sağlık sektöründe elde ettiği tecrübe, gelişen teknolojisi ve sunduğu maliyet imkânlarıyla sağlık sektöründe birçok sağlık turizminin ilgisini çekmekte ve ülke ekonomisi için oldukça önem arz eden deniz-kum-güneş turizmi, kültür ve şehir turizmi gibi turizm faaliyetlerine yakın zamanda sağlık turizmini de eklemiştir (Öğüt ve ark., 2018, s. 65). Türkiye genç nüfus oranının yüksek ve eğitime elverişli işgücü potansiyeline sahip olması, gelişmiş insan kaynakları ve güçlenen ekonomisi sayesinde son yıllarda gittikçe artan şekilde tercih edilen bir turizm destinasyonudur. Bunun yanı sıra ülkenin sahip olduğu altyapı olanakları, rekabetçi fiyat avantajı, devlet desteği, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla sahip olduğu doğal ve tarihi zenginlikler, uygun iklim koşulları, sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların artması ve sağlıkta dönüşüm programlarının olumlu sonuçlar vermesiyle Türkiye sadece turizm için değil sağlık turizmi açısından da bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Ancak ülkenin sağlık turizminde lider ülke konumuna gelebilmesi için sadece tıp alanında değil, yaşlı sağlık bakımı ve termal sağlık turizmi gibi alanlarda da iyileştirmeler yapılması gerekmektedir (Aydın ve ark., 2011, s. 2-4; Tontuş, 2011, s. 5).

2000'li yıllardan bu yana Türkiye'de yurtiçi ve yurtdışı ile yarışabilecek nitelikte sağlık kuruluşlarının sayısı ve bunun yanı sıra Avrupa standartlarıyla rekabet edebilecek düzeyde kamu destekli yatırımlar da her geçen gün artmaktadır (Tontuş & Akarcalı, 2016, s. 12). Sağlık turizmi son yıllarda birçok alanda olduğu gibi akademik alanda da ilgi görmeye başlamıştır. Akademik araştırmalar incelendiğinde, kendi ülkesinin durumundan yola çıkarak ucuz ve kaliteli bir sağlık hizmeti alabilmek için bir başka ülkeye seyahat eden turistler bu konudaki bilimsel çalışmaların ana kitlesini oluşturmaktadır (Aktepe, 2013, s. 183).

Bu sebeple araştırmadaki amaç, Nahçıvan uyruklu vatandaşların "Erzurum'dan sağlık hizmetleri alma talebini etkileyen faktörleri tespit etmek, Erzurum'daki sağlık hizmetleri hakkındaki fikirlerini ve tutumlarını" ortaya çıkarmaktır. Ayrıca "sağlık hizmetleri talebini etkileyen çeşitli faktörleri sıralı lojistik regresyon analiziyle" incelemektir.

Literatür Taraması

Sağlık turizmi, özellikle son yıllarda yerli ve yabancı literatürde farklı kapsam ve yöntemlerle yaygın biçimde çalışılan bir konu haline gelmiştir. Bu konuya ilişkin çalışmalardan bazıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1.
Literatür Taraması

Yazar	Çalışmanın Amacı	Materyal/Metot	Sonuç
Gülmez (2012)	Türkiye'de sağlık turizmi; türleri, mevcut durumu ve dünyadaki yerinin incelenmesidir.	Çalışmalar ve verilerin yorumlanması, SWOT Analizi	Türkiye'deki sağlık turizminin avantajları belirlenmiş ve rekabet edilebilirlik düzeyi belirlenmiştir.
Topsöğüt (2019)	Sağlık turizmi kapsamında ülkenin rekabet edebilirlik düzeyini ölçmeyi amaçlamıştır.	Veri analizi tekniği	Yapılan çalışma doğrultusunda sağlık sektörü ile geleneksel turizmin içerdiği diğer alanlarla birlikte hareket edilmesi ile ülkenin sağlık turizmi sektöründe rekabet edebilirliğinin artırılacağına yönelik bulgular elde edilmiştir.
İçöz (2009)	Türkiye'de yeni gelişmekte olan ve dünyada da son 10-15 yıldır gelişerek yaygınlaşmaya başlayan tıbbi turizmin gelişme olanaklarını araştırmaktır.	Kuramsal değerlendirme	Türkiye dünya geneline bakıldığında sağlık turizmi ve özellikle tıbbi turizmde henüz gelişme aşamasındadır. Bununla birlikte Türkiye'nin, sağlık turizminde gelişme potansiyeline sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
Ekinci (2019)	Sağlık Turizminde Gelir ve Kurumlar Vergisi İndiriminin sağlık turizmi gelirleri üzerindeki etkisini incelemektedir.	Müdahale Analizi	Analiz sonuçlarına göre Gelir ve Kurumlar Vergisi İndiriminin turizm gelirine %29 oranında etki ettiği belirlenmiştir.
Albayrak (2020)	Şehir Hastanelerinin sağlık turizmi üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamıştır.	SWOT Analizi	Yapılan araştırma sonucunda özellikle bireysel girişimcilik konusunda ülkemizin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda ülkemizde devlet elinin sağlık sektörünün üzerinde olması, sağlık turizminde lokomotif olması ve bu konuda özel sektöre de öncülük etmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Geliştirilecek politikalarla sağlık turizmi desteklenmesi ve özel sektör yönlendirilmesi konusunda öneriler sunulmuştur.
Ünal & Demirel (2011)	Türkiye'de gelişmekte olan sağlık turizmi ve özellikle termal turizm konusunda Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki durumun incelenmesi ve bu bölge için alternatif gelir kaynağı oluşturabilecek bir turizm türü olarak sağlık turizmine katılanların beklenti ve memnuniyet düzeylerinin araştırılmasıdır.	Veri toplama tekniği olarak anket yapılmıştır.	Sağlık turizminden ağırlıklı olarak faydalanan misafirlerin erkek, 40 yaş üzeri, 1501-3000 TL aralığında aylık gelire sahip, eğitim durumu lisedir. Misafirler genel olarak işletmelerin hijyen ve fiyat düzeylerinden memnundurlar. Misafirler tesis seçiminde kendi tecrübelerinden ziyade arkadaş tavsiyelerini daha önemli bulmuşlardır.
Acar & Turan (2016)	Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi farkındalığının incelenmesi amaçlanmıştır.	Faktör Analizi ve MANOVA	Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi farkındalığı demografik özellikler ve sağlık turizmi uygulamalarını değerlendirdikleri kapsam (il bazında ve hastane bazında)'a göre değişmektedir.
Çavuş & Gönenbaba (2020)	Erzurum ilindeki hastanelerin sağlık turizmi açısından değerlendirmesi amaçlanmıştır.	Görüşme Tekniği	Araştırma sonucunda hastanelerin bazı dallarda fiziksel altyapısının oldukça yeterli olduğu ancak tamamlayıcı faktörler, personel eğitimi ve pazarlama gibi alanlarda eksiklerin mevcut olduğu tespit edilmiştir.
Kayhan (2018)	Türkiye'ye sağlık turizmi kapsamında başvuran hastaların tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi	Tanımlayıcı istatistikler ve parametrik olmayan istatistiksel analizler	Çalışma sonuçlarına göre sağlık turizmi için başvuran hastaların tercihlerini etkileyen faktörler arasında en belirgin olanlar tedavi ücretlerinin ucuzluğu, Müslüman ülke olması ve coğrafi yakınlıktır. Ayrıca anket yapılan hastaneyi en çok internetten ve arkadaş tavsiyesi ile öğrendikleri tespit edilmiştir.
Edinsel & Adıgüzel (2014)	Türkiye'nin son beş yıldaki sağlık turizmi açısından Dünya ülkeleri içindeki konumu ve gelişmelerini incelemişlerdir.	Kuramsal değerlendirme	Türkiye'nin sağlık turizmi açısından güçlü bir ülke olmakla birlikte tanıtımının yetersiz olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de termal turizm kapsamında birçok zengin kaplıca ve ılıcaların olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte mineraller açısından zengin kurlerin yapılabileceği birçok imkânla sahip olunmasına rağmen tesis imkânları ve alt yapının yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır.
Lee (2006)	Asya ülkelerindeki sağlık turizmi faaliyetleri incelenerek, geleceği hakkında öngörülerde bulunulması hedeflenmiştir.	Veri Analizi Tekniği	Çalışmanın sonucuna göre, sağlık turizminin yakın gelecekte daha önemli bir sektör olacağı ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Asya ülkelerindeki turizm girişimcilerine birçok fırsat sunulmaktadır.

Tablo 1.
Literatür Taraması (Devamı)

Yazar	Çalışmanın Amacı	Materyal/Metot	Sonuç
Badulescu & Badulescu (2014)	Medikal turizm bileşenleri incelenerek genel yapısı ve yaşanan sorunlar hakkında bilgi verilmesi hedeflenmiştir.	Veri Analizi Tekniği	Yapılan çalışmanın neticesinde, medikal turizm, turizm girişimcilerine hem sağlık hizmetleri hem de turistik hizmetler ile ilgili fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra medikal turist alan ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin kötüleşmesi, medikal turist gönderen ülkelerdeki sağlık sistemindeki kriz, tıbbi ve turizm hizmetlerinin aşırı tüketilmesi gibi sosyal ve ekonomik sınırlar konusunda yaşanan olduğu tespit edilmiştir.
Aigbogun ve ark., (2013)	Malezya'da sağlık turizmini etkileyen faktörleri araştırmıştır.	Çoklu regresyon analizi ve ANOVA	Sağlık turizminin; sağlık bakanlığı politikaları, turizm bakanlığı rolleri, sınırlar ve konsolosluktaki işlemler, özel hastaneler ve diğer sağlık bakım hizmetlerinin durumu ve dernek stratejileri ve acente hizmetleri tarafından etkilendiği tespit edilmiştir.
Tang (2015)	Malezya'daki sağlık turizminin ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır.	Eşbütünleşme Analizi, Hata Düzeltme Modeli ve Granger nedensellik analizi	Çalışmanın sonuçlarına göre sağlık turizminin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.
Cheah & Abdul-Rahim (2018)	Tayland, Singapur ve Malezya'da sağlık turizmi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	Panel ARDL Yöntemi	Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında kısa ve uzun dönemde istatistiksel açıdan pozitif ilişki olduğu belirlenmiştir.
Kaur (2016)	Hindistan'daki medikal turizminin yapısı incelenerek gelişimine katkı sağlayacak önerilerin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Anket çalışması	Yapılan çalışma doğrultusunda, Hindistan'da medikal turizmin gelişmesinde; hastanelerin birinci sınıf hizmet sağlamaları, düşük tedavi maliyetleri, gelişmiş alt yapı imkanları ve Hint tıbbi servis sağlayıcılarının kullandığı son teknolojinin önemli olduğu vurgulanmıştır.
Gupta & Das (2012)	Sağlık turistlerinin Hindistan sağlık turizmi üzerine görüşlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Görüşme tekniği	Sağlık turistleri, kolay para dönüştürme imkânı olup olmadığı, seyahat ve vize imkânları, tedavi sonrası bakım hizmeti ve refakatçinin konaklaması konularındaki endişelerini belirtmişlerdir.
İzadi ve ark., (2012)	İran'da sağlık turizminin mevcut durumunu ve ülkeye özgü potansiyellerini araştırmaktadır.	Veri Analizi Tekniği	Araştırmanın sonucuna göre, İran, sağlık turizmi açısından potansiyellerinden faydalanılabilir bir ülke durumundadır. Bunun yanı sıra sağlık turizminin güçlü noktalarına daha fazla vurgu yapılarak tanıtımının yapılmasıyla hedef ve vizyonlarına ulaşabilir.
Smith (2015)	Baltık ülkelerindeki sağlık turizmini incelemeyi amaçlamışlardır.	Veri Analizi Tekniği	Baltık ülkelerinin sağlık turizmi kaynakları, cazibe merkezleri ve ürünlerindeki özellikleri belirlemelerine yardımcı olurken, işbirliği ve sağlık turizmi için ortak bir bölgesel markayı teşvik etmektedir.
Anvekar (2012)	Hindistan'da bir pazarlama stratejisi oluşturmak amacıyla marka imajını etkileyen faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.	Tanımlayıcı istatistikler	Çalışmada doğrultusunda 70 uluslararası hasta ile görüşülmüştür. Bu görüşlere göre; Hindistan'ı tercih etmelerindeki ilk neden düşük fiyatlardaki tedavi olanaklarıdır. Bununla birlikte hastaların %76'sı kaliteli yemek ve içecek bulunmadığını ifade ederken %50'si güvenlik konusunda memnun olmadıkları tespit edilmiştir.

Yöntem

Sıralı Lojistik Regresyon Analizi

Regresyon yöntemleri, araştırmacıların bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğünü tahmin etmelerine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiyi çeşitli amaçlarla incelemede regresyon yöntemleri kullanılmaktadır (Albayrak, 2006, s. 225; Chen & Hughes, 2004, s. 1).

Bağımlı değişken kategorisinin ikiden fazla olması durumunda kullanılabilecek birçok model bulunmaktadır. Bunlardan biri de çoklu (multinomial) lojistik regresyon modelidir. Bu model, çok kategorili ve nominal yapıdaki bağımlı değişken olasılıklarını tahmin etmede kullanılan bir yöntemdir (Kalfa & Çakır, 2020, s. 1416). Bazı durumlarda ise çok kategorili bağımlı değişken sıralı bir yapıda olabilir. Bu durumda ikiden çok kategorili sıralı (ordinal) niteliksel değişkenin olduğu sıralı lojistik regresyon yöntemi kullanılmaktadır. Bağımlı değişkenin kategorilerinin sıralı ölçekle ölçüldüğü durumlarda uygulanan bir teknik olan bu modelde bağımlı değişken üç veya daha fazla kategoride ve doğal bir sıralamanın küçükten büyüğe doğru kodlanmış yapıda olması gerekmektedir. Sıralı logit modeli;

$$Pr(Y \leq y_j | x) = \frac{\exp(a_j - x' \beta)}{1 + \exp(a_j - x' \beta)} \quad j = 1, 2, \dots, J - 1 \quad (1)$$

eşitlik (1)'deki gibi gösterilmektedir. Bu eşitlikte odds oranlarının doğal logaritması alındığında;

$$\text{logit}(\pi_j) = \log\left(\frac{\pi_j}{1 - \pi_j}\right) \quad (2)$$

$$\text{log} = \left[\frac{Pr(Y \leq y_j | x)}{Pr(Y > y_j | x)} \right] = a_j - x' \beta \quad (3)$$

eşitlik (2) ve eşitlik (3) şeklinde yazılarak, eşitliklerdeki y_j sıralı kategorik bağımlı değişken, x' açıklayıcı değişkenlerin bir vektörü, a_j 'ler $J-1$ tane kestiriciye karşılık gelen kesme noktaları, $a_1 \leq a_2 \leq \dots \leq a_{j-1}$; β 'lar ise $\beta = (\beta_1, \dots, \beta_k)'$ x' e karşılık gelen regresyon katsayılarının bir vektörü olmaktadır. Bu β katsayılarının bağımlı değişken kategorilerinden bağımsız, yani tüm yığılımlı lojistiklerde k 'inci bağımsız değişkene ait β 'lar birbirine eşit olarak bilinmektedir. β 'ların her bir kesme noktasında eşitliği yani parametre tahminlerinin kesme noktalarına göre değişiklik göstermediği sıralı lojistik regresyonda paralel doğrular varsayımı olarak bilinmektedir (Ananth & Kleinbaum, 1997: 1324). Sıralanmış yapıdaki kategorik bağımlı değişken ile bağımsız değişken (veya değişkenler) arasındaki ilişkinin belirlenmesinde sıralı lojistik regresyon yönteminin kullanılabilecek en uygun yöntem olduğu bildirilmektedir (Ayhan, 2006, s. 21-22).

Veri

Araştırmanın örnekleme çerçevesi Nahçıvan'dan Erzurum'a sağlık hizmeti almak için gelen bireylerdir. Araştırmadaki veri seti bu örnekleme çerçevesinde yapılan anket çalışmasıyla elde edilmiştir. Çalışmada kullanılacak veri seti, Erzurum'un merkez ilçelerinden Yakutiye'de yer alan Bölge Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve Atatürk Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesinde uygulanan bir anket yardımıyla elde edilen yatay-kesit verilerinden oluşmaktadır. Yapılan çalışmada kullanılan veri setini oluşturmak amacıyla oluşturulan anket, 2019 yılında Nahçıvan'dan Erzurum'daki sağlık hizmetlerini talep eden yaklaşık 500 kişiden 300'üne yüz yüze uygulanarak birincil veriler elde edilmiştir.

Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Tanımlamaları

Çalışmanın bağımlı değişkeni 3 kategoriden (1: İlk, 2: 2-4, 3: 5 ve üstü) oluşan Erzurum'daki sağlık hizmeti talebinin sıklığıdır. Bu değişken ordinal (sıralı) ölçekle ölçülmüş bir değişken olduğundan analizler sıralı lojistik regresyon modeli ile yapılmıştır. Çalışmada bu bağımlı değişkenlerle ilişkili olabileceği düşünülen bağımsız değişkenler tarif edilmiştir. Bu bağımsız değişkenlerin bazıları nominal ölçekle bazıları ordinal ölçekle ölçülmüştür. Diğer yandan, Erzurum iline gelen hastaların sağlık hizmeti hakkındaki düşüncelerini belirlemek ve bu kişilerin sağlık hizmetleri talebini etkileyen faktörleri tespit etmek amacıyla bu değişkenle ilişkili olabileceği düşünülen demografik değişkenler cinsiyet (kadın, erkek), yaş grubu (24 ve altı, 25-34, 35-44, 45-54, 55 ve üzeri), medeni durum (bekâr, evli, boşanmış), eğitim durumu (okuryazar değil, ilkokul, ortaokul, lise, üniversite, lisansüstü), iş durumu (işsiz/iş arıyor, ev hanımı, emekli, mevsimlik işçi, çalışamaz durumda, mülk sahibi, diğer), gelir (0-250, 250-500, 500-750, 750-1000 ve 1000 ₺ ve üstü) şeklindedir. Sağlık hizmetleri hakkında yöneltilen sorulara ilişkin sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli (sigorta, özel ödeme, diğer), sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi (acil durum/kazalar, muayene, kontrol, checkup, ameliyat, gebelik durumu, diğer), hastaneden alınan tedavi türü (ayakta tedavi, yataklı tedavi), sağlık hizmetlerinin fiyatı (çok pahalı, pahalı, kararsız, ucuz, çok ucuz), başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre, muayene ve kontrol süresi, doktor hizmeti, hemşire hizmeti ve hijyen değişkenleri, "çok kötü", "kötü", "kararsız", "iyi" ve "çok iyi" şeklinde beş farklı kategoriden oluşmaktadır. Sağlık hizmetlerine ilişkin ücretlere göre uluslararası ulaşım, konaklama, ilaç ve hastane ücreti değişkenleri "50 ₺ ve altı", "51-150 ₺", "151-250 ₺", "251-400" ve "401 ₺ ve üzeri" şeklindedir. Sağlık hizmetlerini tercih etme sebeplerine ilişkin ülke yakınlığından dolayı tercih, kültür ve dil yakınlığından dolayı tercih değişkenleri, "kesinlikle katılmıyor", "katılmıyor", "kararsız", "katılıyor" ve "kesinlikle katılıyor" şeklinde beş farklı kategoriden oluşmaktadır.

Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada, verinin yapısı gereği bağımlı değişken olan Erzurum'a sağlık hizmeti talebinin sıklığı değişkeninin kategorileri arasında üstünlük veya doğal bir sıralama söz konusu olması sıralı lojistik regresyon yönteminin kullanılmasını gerektirmektedir. Çalışmada istatistiksel analizler STATA ve SPSS paket programları kullanılarak elde edilmiştir. Öncelikle modele alınacak bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri elde edilmiştir. Sıralı lojistik regresyon modeli tahmin edilmeden önce modele alınacak olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı test edilmiştir. Daha sonra sıralı lojistik regresyon analizi uygulanarak sağlık hizmeti alma talebini etkileyen faktörler tespit edilmiştir.

Bulgular

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2'ye göre, ankete cevap veren 300 kişinin, %53'ü erkek, %24'ü 35-44 yaş aralığında, %42'si evli ve %22'si ise ilkokul mezunudur. Kişilerin %17'si iş durumunu mevsimlik işçi olarak tanımlarken, %21'i 250 ₺ ve altı aylık gelire sahip olmakla birlikte, %39'u sağlık hizmetlerinden özel ödeme yoluyla faydalanmaktadır. Ankete cevap veren kişilerin %30'u acil durum/kazalar sebebiyle Erzurum'daki sağlık hizmetlerini tercih etmekte ve %25'i ise Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin fiyatını ucuz bulmaktadır. Kişilerin %26'sı başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süreyi iyi olarak değerlendirmekte ve %51'i ise hastaneden ayakta tedavi hizmeti almaktadır. Hastaların %29'u muayene ve kontrol süresini iyi olarak değerlendirirken, %26'sı doktor hizmetlerinin çok iyi ve hemşire hizmetlerinin ise iyi olduğunu düşünmekte ve kişilerin %27'si Erzurum'daki sağlık kurumlarının hijyen durumunun iyi olduğunu düşünmektedir. Ankete cevap verenlerin %24'ü 50 ₺ ve altı uluslararası ulaşım ücreti öderken, %23'ü 151-250 ₺ konaklama ücreti, %25'i 251-400 ₺ ilaç ücreti ve %23'ü ise 151-250 ₺ hastane ücreti ödemektedir. Kişilerin %47'si Erzurum'daki sağlık hizmetlerini ülkelerine yakın olması nedeniyle tercih ederken, %48'i ise Erzurum'daki sağlık hizmetlerini kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih etmektedir.

Tablo 2.
Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)	Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet			Muayene ve Kontrol Süresi		
Kadın	142	47,3	Çok kötü	48	16,0
Erkek	158	52,7	Kötü	59	19,7
Yaş			Kararsız	59	19,7
24 ve altı	50	16,7	İyi	86	28,7
25-34	64	21,3	Çok iyi	48	16,0
35-44	71	23,7	Doktor Hizmeti		
45-54	57	19,0	Çok kötü	50	16,7
55 ve üzeri	58	19,3	Kötü	52	17,3
Medeni Durum			Kararsız	56	18,7
Bekâr	91	30,3	İyi	65	21,7
Evli	125	41,7	Çok iyi	77	25,7

Tablo 2.
Tanımlayıcı İstatistikler (Devamı)

Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)	Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Boşanmış	84	28,0	Hemşire Hizmeti		
Eğitim			Çok kötü	46	15,3
Okuryazar değil	35	11,7	Kötü	52	17,3
İlkokul	67	22,3	Kararsız	55	18,3
Ortaokul	55	18,3	İyi	78	26,0
Lise	45	15,0	Çok iyi	69	23,0
Üniversite	56	18,7	Hijyen		
Yüksek lisans\Doktora	42	14,0	Çok kötü	54	18,0
İş Durumu			Kötü	46	15,3
İşsiz\İş arıyor	48	16,0	Kararsız	54	18,0
Ev hanımı	43	14,3	İyi	80	26,7
Emekli	43	14,3	Çok iyi	66	22,0
Mevsimlik İşçi	52	17,3	Uluslararası ulaşım ücreti		
Çalışamaz durumda	37	12,3	50 ₺ ve altı	71	23,7
Mülk sahibi	44	14,7	51-150 ₺	67	22,3
Diğer	33	11,0	151-250 ₺	52	17,3
Gelir			251-400 ₺	52	17,3
250 ₺'ve altı	64	21,3	401 ₺ ve üzeri	58	19,3
251-500 ₺	60	20,0	Konaklama ücreti		
501-750 ₺	59	19,7	50 ₺ ve altı	51	17,0
751-1000 ₺	63	21,0	51-150 ₺	64	21,3
1001 ₺ ve üzeri	54	18,0	151-250 ₺	70	23,3
Sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli			251-400 ₺	56	18,7
Sigorta	91	30,3	401 ₺ ve üzeri	59	19,7
Özel ödeme	116	38,7	İlaç ücreti		
Diğer	93	31,0	50 ₺ ve altı	56	18,7
Sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi			51-150 ₺	58	19,3
Acil Durum\Kazalar	40	30,3	151-250 ₺	64	21,3
Muayene	51	17,0	251-400 ₺	75	25,0
Kontrol	44	14,7	401 ₺ ve üzeri	47	15,7
Checkup	41	13,7	Hastane ücreti		
Ameliyat	43	14,3	50 ₺ ve altı	54	18,0
Gebelik durumu	30	10,0	51-150 ₺	48	16,0
Diğer	51	17,0	151-250 ₺	70	23,3
Sağlık hizmetlerinin fiyatı			251-400 ₺	65	21,7
Çok pahalı	56	18,7	401 ₺ ve üzeri	63	21,0
Pahalı	69	23,0	Sağlık hizmetlerinin ülke yakınlığı nedeniyle tercihi		
Kararsız	55	18,3	Kesinlikle katılmıyorum	51	17,0
Ucuz	74	24,7	Katılmıyorum	64	21,3
Çok ucuz	46	15,3	Kararsızım	40	13,3
Başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre			Katılıyorum	56	18,7
Çok kötü	52	17,3	Kesinlikle katılıyorum	89	28,7
Kötü	58	19,3	Sağlık hizmetlerinin kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercihi		
Kararsız	62	20,7	Kesinlikle katılmıyorum	45	15,0
İyi	78	26,0	Katılmıyorum	60	20,0
Çok iyi	50	16,7	Kararsızım	53	17,7
Hastaneden alınan tedavi türü			Katılıyorum	71	23,7
Ayakta tedavi	153	51,0	Kesinlikle katılıyorum	71	23,7
Yataklı tedavi	147	49,0			

₺: Manat

Sıralı lojistik regresyon modellerinin kurulmasından önce sağlanması gereken varsayım paralel eğriler varsayımının sağlanmasıdır. Bu varsayıma göre belirlenen regresyon katsayılarının farklı kategoriler için değişmemesi gerekmektedir (Şerbetçi & Özçomak, 2013, s. 95). Bu modele ait paralel eğriler varsayımını test eden Brant (p değeri) = 1,000 > 0,05 olduğundan %5 önem seviyesinde H_0 hipotezi reddedilemez. Bu durum, tahmin edilen regresyon katsayılarının bağımlı değişkenin her bir kategorisinde aynı olduğunu ve paralel eğriler var-

sayımının sağlandığını göstermektedir. Çalışmada bağımlı değişken “Erzurum’daki sağlık hizmeti talebinin sıklığı” üç kategorili olduğu için nitel değişkenli ekonometrik modellerden “Sıralı Lojistik Regresyon Modeli” kullanılmıştır.

Sıralı lojistik regresyon analizi yapılmadan önce bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun tespit edilmesi amacıyla, modele alınacak olan bağımsız değişkenler arasında VIF değerleri incelenmiştir. VIF (Variance Inflation Factors) değeri, 5 ve üzerinde bulunan değişkenlerin orta derecede, 10 ve üzerinde bulunanların ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olduğu belirtilmektedir (Bagheri, Habshah & Imon, 2012, s. 1381). Tablo 3’te görüldüğü gibi, modele alınan hiçbir bağımsız değişken 5 ya da daha fazla VIF değerine sahip değildir. Bu durum, modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığını belirtmektedir. Modele alınacak bağımsız değişkenler belirlendikten sonra sağlık hizmeti talebini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon yöntemiyle elde edilen tahmin sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Kurulan modelin istatistiksel açıdan bir bütün olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Prob > chi2 = 0,002). Bu sonuçlara göre yaş, iş durumu, gelir, Erzurum’daki sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi, sağlık hizmetlerinin fiyatı, başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre, doktor ve hemşire hizmetleri, konaklama ve hastane ücreti, Erzurum’daki sağlık hizmetlerinin ülke, kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih etme durumu değişkenleri sağlık hizmeti talebi üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı etkiye sahiptir.

Tablo 3.
Sıralı Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	β	Std. Hata	p	VIF
Cinsiyet (Ref: Kadın)	-0,421	0,283	0,136	1,46
Yaş (Ref: 24 ve altı)				
25-34	-0,699	0,446	0,117	2,51
35-44	-0,804	0,443	0,070	2,56
45-54	-0,295	0,423	0,486	2,15
55 ve üzeri	-0,624	0,432	0,149	2,26
Medeni Durum (Ref: Bekâr)				
Evli	0,011	0,341	0,973	1,99
Boşanmış	-0,023	0,355	0,949	1,78
Eğitim (Ref: Okuryazar Değil)				
İlkokul	0,461	0,476	0,333	3,03
Ortaokul	0,382	0,507	0,451	2,91
Lise	0,246	0,504	0,626	2,52
Üniversite	-0,032	0,492	0,948	2,77
Yüksek lisans\Doktora	-0,128	0,501	0,798	2,40
İş Durumu (Ref: İşsiz\İş arıyor)				
Ev hanımı	0,567	0,490	0,247	2,22
Emekli	0,864	0,487	0,076	2,06
Mevsimlik İşçi	0,460	0,456	0,313	2,13
Çalışamaz durumda	0,559	0,513	0,276	2,05
Mülk sahibi	0,353	0,479	0,461	2,12
Diğer	0,823	0,521	0,114	1,96
Gelir (Ref: 250 ₺ ve altı)				
251-500 ₺	0,285	0,407	0,484	2,00
501-750 ₺	-0,429	0,413	0,299	1,97
751-1000 ₺	0,040	0,409	0,923	2,06
1001 ₺ ve üzeri	0,810	0,423	0,055	2,05
Sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli (Ref: Sigorta)				
Özel ödeme	-0,447	0,365	0,221	2,35
Diğer	-0,442	0,362	0,222	2,07
Sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi (Ref: Diğer)				
Acil Durum\Kazalar	0,509	0,480	0,289	1,99
Muayene	-0,128	0,466	0,784	2,24
Kontrol	-0,891	0,477	0,062	2,09
Checkup	-0,815	0,471	0,083	1,94
Ameliyat	-0,456	0,471	0,333	2,12
Gebelik durumu	0,768	0,539	0,154	1,91
Sağlık hizmetlerinin fiyatı (Ref: Çok ucuz)				
Çok pahalı	0,798	0,481	0,097	2,54
Pahalı	0,990	0,447	0,027	2,55
Kararsız	0,767	0,450	0,088	2,24
Ucuz	-0,038	0,432	0,931	2,52
Başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre (Ref: Çok iyi)				
Çok kötü	-0,092	0,468	0,845	2,36

Tablo 3.
Sıralı Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları (Devamı)

Değişkenler	β	Std. Hata	p	VIF
Kötü	0,033	0,448	0,942	2,35
Kararsız	0,925	0,454	0,042	2,47
İyi	0,603	0,456	0,186	3,02
Hastaneden alınan tedavi türü (Ref: Ayakta tedavi)				
Yataklı tedavi	0,099	0,275	0,720	1,40
Muayene ve Kontrol Süresi (Ref: Çok iyi)				
Çok kötü	0,207	0,491	0,673	2,41
Kötü	0,000	0,443	0,999	2,31
Kararsız	0,719	0,452	0,112	2,43
İyi	0,159	0,426	0,709	2,87
Doktor Hizmeti (Ref: Çok iyi)				
Çok kötü	0,109	0,428	0,800	1,94
Kötü	0,625	0,436	0,152	2,07
Kararsız	0,597	0,418	0,153	1,98
İyi	0,641	0,385	0,095	2,02
Hemşire Hizmeti (Ref: Çok iyi)				
Çok kötü	0,281	0,464	0,544	2,06
Kötü	0,181	0,424	0,669	1,88
Kararsız	0,811	0,440	0,065	2,12
İyi	0,139	0,380	0,714	2,17
Hijyen (Ref: Çok iyi)				
Çok kötü	-0,360	0,424	0,395	1,97
Kötü	0,473	0,463	0,307	2,05
Kararsız	-0,075	0,441	0,866	2,12
İyi	-0,186	0,385	0,630	2,17
Uluslararası ulaşım ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)				
51-150 ₺	-0,072	0,416	0,862	2,17
151-250 ₺	0,069	0,412	0,866	1,94
251-400 ₺	0,633	0,435	0,146	1,98
401 ₺ ve üzeri	-0,268	0,420	0,523	2,04
Konaklama ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)				
51-150 ₺	0,298	0,450	0,507	2,53
151-250 ₺	0,730	0,444	0,100	2,64
251-400 ₺	0,890	0,476	0,062	2,37
401 ₺ ve üzeri	0,630	0,472	0,182	2,52
İlaç ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)				
51-150 ₺	0,298	0,445	0,503	2,25
151-250 ₺	-0,550	0,415	0,185	2,15
251-400 ₺	-0,605	0,419	0,148	2,34
401 ₺ ve üzeri	-0,260	0,473	0,583	2,08
Hastane ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)				
51-150 ₺	0,798	0,464	0,086	2,22
151-250 ₺	-0,296	0,414	0,474	2,38
251-400 ₺	0,002	0,404	0,995	2,17
401 ₺ ve üzeri	-0,520	0,425	0,222	2,32
Sağlık hizmetlerinin ülke yakınlığı nedeniyle tercihi (Ref: Kesinlikle katılıyorum)				
Kesinlikle katılmıyorum	0,380	0,428	0,376	1,90
Katılmıyorum	0,952	0,410	0,020	2,00
Kararsızım	0,428	0,455	0,347	1,83
Katılıyorum	0,319	0,397	0,421	1,84
Sağlık hizmetlerinin kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercihi (Ref: Kesinlikle katılıyorum)				
Kesinlikle katılmıyorum	-1,445	0,482	0,003	2,18
Katılmıyorum	-1,070	0,455	0,019	2,48
Kararsızım	-1,138	0,448	0,011	2,33
Katılıyorum	-0,608	0,405	0,133	2,22

Tablo 4'e göre, 35-44 yaş aralığındaki kişilerin 24 yaş ve altındakilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %14,6 daha fazladır. Emeklilerin iş arayan kişilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %16,2 daha azdır. Aylık geliri 1001 ₺ ve üzeri olan kişilerin aylık

geliri 250 ₺ ve altı olan kişilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %14,2 daha azdır. Kontrol ve checkup nedeniyle sağlık kurumlarını tercih eden bireylerin diğer nedenlerle sağlık kurumlarını tercih edenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %17,1 ve %15,6 daha fazladır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin fiyatını çok pahalı ve pahalı bulan kişilerin sağlık hizmetlerinin fiyatını çok ucuz bulanlara göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %15,1 ve %18,4 daha azdır. Başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen sürenin iyi olup olmadığı konusunda kararsız olan kişilerin bu süreyi çok iyi olarak değerlendiren kişilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %16,7 daha azdır. Doktor hizmetlerini iyi olarak değerlendiren kişilerin doktor hizmetlerini çok iyi olarak değerlendirenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %12,1 daha azdır. Hemşire hizmetlerinin iyi olup olmadığı konusunda kararsız olan bireylerin hemşire hizmetlerini çok iyi olarak değerlendirenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %14,6 daha azdır. Konaklama ücreti 151-250 ve 251-400 ₺ olan kişilerin konaklama ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %13,7 ve %16,5 daha azdır. Hastane ücreti 51-150 ₺ olan kişilerin hastane ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %13,5 daha azdır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerini ülkeye yakınlık nedeniyle tercih etmeyen bireylerin ülkeye yakınlık nedeniyle tercih edenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %17,4 daha azdır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerini kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih etmeyen bireylerin kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih edenlere göre ilk kez sağlık hizmeti talep etme sıklığı %18,6 daha fazladır.

Tablo 4'e göre, 35-44 yaş aralığındaki kişilerin 24 yaş ve altındakilere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı %13,1 daha azdır. Emeklilerin iş arayan kişilere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı %13,2 daha fazladır. Aylık geliri 1001 ₺ ve üzeri olan kişilerin aylık geliri 250 ₺ ve altı olan kişilere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı %13,8 daha fazladır. Kontrol ve checkup nedeniyle sağlık kurumlarını tercih eden bireylerin diğer nedenlerle sağlık kurumlarını tercih edenlere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %13 ve %12,1 daha azdır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin fiyatını çok pahalı ve pahalı bulan kişilerin sağlık hizmetlerinin fiyatını çok ucuz bulanlara göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %12,1 ve %15,5 daha fazladır. Konaklama ücreti 151-250 ve 251-400 ₺ olan kişilerin konaklama ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %10,9 ve %13,6 daha fazladır. Hastane ücreti 51-150 ₺ olan kişilerin hastane ücreti 50 ₺ ve altındakilere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı %14,2 daha fazladır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerini ülkeye yakınlık nedeniyle tercih etmeyen bireylerin ülkeye yakınlık nedeniyle tercih edenlere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı %15,2 daha fazladır. Erzurum'daki sağlık hizmetlerini kültür ve dil yakınlığı nedeniyle kesinlikle tercih etmeyen, tercih etmeyen ve bu konuda kararsız olan bireylerin kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih edenlere göre 5 kez ve üzeri sağlık hizmeti talep etme sıklığı sırasıyla %22,8, %17,9 ve %18,8 daha azdır.

Tablo 4.
Marjinal Etkiler

Değişkenler	Türkiye'den Sağlık Hizmeti Alma Durumu					
	İlk kez		2-4 kez		5 kez ve üzeri	
	dy/dx	Std. Hata	dy/dx	Std. Hata	dy/dx	Std. Hata
Yaş (Ref: 24 ve altı)						
25-34	0,126	0,078	-0,010	0,013	-0,115	0,074
35-44	0,146***	0,078	-0,015	0,014	-0,131***	0,073
45-54	0,051	0,072	0,001	0,006	-0,051	0,074
55 ve üzeri	0,111	0,076	-0,007	0,012	-0,104	0,072
Medeni Durum (Ref: Bekâr)						
Evli	-0,002	0,063	0,000	0,010	0,002	0,054
Boşanmış	0,004	0,066	-0,001	0,011	-0,004	0,055
Eğitim (Ref: Okuryazar değil)						
İlkokul	-0,085	0,088	0,011	0,016	0,074	0,074
Ortaokul	-0,071	0,094	0,010	0,017	0,060	0,079
Lise	-0,046	0,095	0,008	0,018	0,038	0,078
Üniversite	0,006	0,094	-0,001	0,021	-0,005	0,073
Yüksek lisans\Doktora	0,025	0,096	-0,006	0,024	-0,019	0,073
İş Durumu (Ref: İşsiz\İş arıyor)						
Ev hanımı	-0,109	0,093	0,027	0,024	0,082	0,071
Emekli	-0,162***	0,089	0,031	0,023	0,132***	0,075
Mevsimlik İşçi	-0,089	0,087	0,023	0,025	0,065	0,064
Çalışamaz durumda	-0,107	0,097	0,026	0,025	0,081	0,075
Mülk sahibi	-0,068	0,093	0,019	0,027	0,049	0,067
Diğer	-0,155	0,096	0,031	0,023	0,125	0,080
Gelir (Ref: 250 ₺ ve altı)						
251-500 ₺	-0,053	0,076	0,008	0,012	0,045	0,064
501-750 ₺	0,083	0,079	-0,023	0,023	-0,060	0,057
751-1000 ₺	-0,008	0,077	0,001	0,015	0,006	0,062
1001 ₺ ve üzeri	-0,142**	0,073	0,005	0,014	0,138***	0,072
Sağlık hizmetlerinden faydalanma şekli (Ref: Sigorta)						
Özel ödeme	0,082	0,066	-0,010	0,009	-0,072	0,059

Tablo 4.
Marjinal Etkiler (Devamı)

	Türkiye'den Sağlık Hizmeti Alma Durumu					
	İlk kez		2-4 kez		5 kez ve üzeri	
Diğer	0,081	0,066	-0,010	0,010	-0,071	0,058
Sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi (Ref: Diğer)						
Acil Durum\Kazalar	-0,086	0,080	-0,006	0,012	0,092	0,087
Muayene	0,023	0,085	-0,002	0,008	-0,021	0,078
Kontrol	0,171***	0,090	-0,041	0,027	-0,130***	0,068
Checkup	0,156***	0,088	-0,035	0,025	-0,121***	0,069
Ameliyat	0,086	0,088	-0,013	0,017	-0,072	0,074
Gebelik durumu	-0,125	0,084	-0,017	0,023	0,142	0,101
Sağlık hizmetlerinin fiyatı (Ref: Çok ucuz)						
Çok pahalı	-0,151***	0,089	0,029	0,023	0,121***	0,072
Pahalı	-0,184**	0,082	0,029	0,023	0,155**	0,067
Kararsız	-0,145***	0,084	0,029	0,023	0,116***	0,066
Ucuz	0,007	0,085	-0,003	0,029	-0,005	0,056
Başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre (Ref: Çok iyi)						
Çok kötü	0,018	0,091	-0,005	0,026	-0,013	0,065
Kötü	-0,006	0,087	0,002	0,023	0,005	0,063
Kararsız	-0,167**	0,081	0,015	0,018	0,152**	0,072
İyi	-0,113	0,084	0,018	0,018	0,095	0,070
Hastaneden alınan tedavi türü (Ref: Ayakta tedavi)						
Yataklı tedavi	-0,018	0,051	0,003	0,008	0,015	0,043
Muayene ve Kontrol Süresi (Ref: Çok iyi)						
Çok kötü	-0,039	0,093	0,008	0,019	0,031	0,074
Kötü	0,000	0,085	0,000	0,020	0,000	0,064
Kararsız	-0,130	0,081	0,012	0,016	0,118	0,073
İyi	-0,030	0,081	0,006	0,018	0,024	0,063
Doktor Hizmeti (Ref: Çok iyi)						
Çok kötü	-0,021	0,083	0,006	0,023	0,015	0,060
Kötü	-0,118	0,080	0,022	0,016	0,096	0,068
Kararsız	-0,113	0,077	0,022	0,016	0,091	0,064
İyi	-0,121***	0,071	0,022	0,016	0,098***	0,059
Hemşire Hizmeti (Ref: Çok iyi)						
Çok kötü	-0,053	0,087	0,011	0,017	0,042	0,071
Kötü	-0,034	0,080	0,008	0,018	0,027	0,063
Kararsız	-0,146***	0,076	0,013	0,014	0,133***	0,072
İyi	-0,027	0,072	0,006	0,017	0,020	0,056
Hijyen (Ref: Çok iyi)						
Çok kötü	0,068	0,080	-0,014	0,018	-0,054	0,063
Kötü	-0,083	0,080	0,002	0,009	0,081	0,080
Kararsız	0,014	0,082	-0,002	0,012	-0,012	0,070
İyi	0,035	0,072	-0,006	0,012	-0,029	0,060
Uluslararası ulaşım ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)						
51-150 ₺	0,014	0,079	-0,003	0,015	-0,011	0,063
151-250 ₺	-0,013	0,077	0,002	0,012	0,011	0,065
251-400 ₺	-0,112	0,075	0,004	0,011	0,107	0,074
401 ₺ ve üzeri	0,051	0,080	-0,012	0,019	-0,040	0,062
Konaklama ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)						
51-150 ₺	-0,057	0,086	0,016	0,026	0,041	0,061
151-250 ₺	-0,137***	0,083	0,028	0,022	0,109***	0,064
251-400 ₺	-0,165***	0,086	0,029	0,022	0,136***	0,071
401 ₺ ve üzeri	-0,119	0,088	0,027	0,023	0,092	0,068
İlaç ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)						
51-150 ₺	-0,051	0,077	-0,002	0,006	0,053	0,079
151-250 ₺	0,103	0,077	-0,017	0,015	-0,087	0,066
251-400 ₺	0,114	0,077	-0,020	0,015	-0,094	0,066

Tablo 4.
Marjinal Etkiler (Devamı)

	Türkiye'den Sağlık Hizmeti Alma Durumu					
	İlk kez		2-4 kez		5 kez ve üzeri	
401 ₺ ve üzeri	0,048	0,087	-0,005	0,010	-0,043	0,078
Hastane ücreti (Ref: 50 ₺ ve altı)						
51-150 ₺	-0,135***	0,076	-0,008	0,016	0,142***	0,082
151-250 ₺	0,056	0,078	-0,011	0,015	-0,046	0,064
251-400 ₺	0,000	0,075	0,000	0,010	0,000	0,065
401 ₺ ve üzeri	0,100	0,081	-0,023	0,020	-0,077	0,063
Sağlık hizmetlerinin ülke yakınlığı nedeniyle tercihi (Ref: Kesinlikle katılıyorum)						
Kesinlikle katılmıyorum	-0,073	0,081	0,018	0,019	0,055	0,063
Katılmıyorum	-0,174**	0,072	0,022	0,016	0,152**	0,066
Kararsızım	-0,082	0,086	0,019	0,019	0,063	0,068
Katılıyorum	-0,061	0,076	0,015	0,019	0,046	0,057
Sağlık hizmetlerinin kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercihi (Ref: Kesinlikle katılıyorum)						
Kesinlikle katılmıyorum	0,258*	0,081	-0,030	0,026	-0,228*	0,071
Katılmıyorum	0,186**	0,077	-0,007	0,018	-0,179**	0,073
Kararsızım	0,199*	0,075	-0,011	0,020	-0,188*	0,071
Katılıyorum	0,100	0,066	0,007	0,011	-0,108	0,071

*p < ,01; **p < ,05; ***p < ,10

Sonuç ve Öneriler

Sağlık hizmeti talebinin, sağlık sektöründe ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları ve ulaşım kolaylıkları ile birlikte artmasına bağlı olarak sağlık turizmi de hızla büyümektedir. Sağlık turizmi kısaca kişinin sağlığını koruyup, iyileştirmesi veya rehabilite etmesi için kendi doğal sağlık alanının dışına yapılan seyahatlerdir (de Almeida ve ark., 2016, s. 213; Morgan, 2010, s. 12; Smith & Puczkó, 2015, s. 207). Günümüzde sağlık turizminin bir sektör haline gelmesinde, farklı ülkelerdeki tedavi yöntemlerini ve olanaklarını izleyen, daha kaliteli hizmet almak isteyen, hastanelerdeki uzun bekleme süreleri ve artan tedavi ücretleri gibi problemlerle karşı karşıya gelmek istemeyen insanların bu konudaki farkındalıkları etkilidir. Türkiye'nin mevcut coğrafi konumu, sağlıkta dönüşüm projeleri, sağlık politikaları ve turizme ilişkin önemli gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda sağlık turizminin ülke ekonomisine katkısı tartışılmaz bir gerçektir (Gündüz ve ark., 2019, s. 733). Bu bağlamda sağlık turizmi araştırılmaya değer bir konudur.

Sağlık turizmine ilişkin Nahçıvan'dan Erzurum'a gelen hastaların görüşlerinin öğrenilmek istendiği bu çalışmada anket formu ile toplamda 300 kişiye ulaşılarak veriler toplanmıştır. Bu çalışmada, sağlık hizmeti talebini etkileyen faktörler sıralı lojistik regresyon modeli ile tespit edilmiştir.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, sağlık hizmeti almak için Erzurum'a gelen bireylerin %34'ü ilk kez, %37'si 2-4 kez ve %30'u ise 5 kez ve daha fazla kez sağlık hizmeti almak için gelmiştir. Kurulan sıralı lojistik regresyon modelinde çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı ve paralel eğriler varsayımının sağlandığı belirlenmiştir. Bu modele göre, Erzurum'daki sağlık hizmetlerini Nahçıvan'dan gelen hastaların talep etmesindeki istatistiki açıdan anlamlı olduğu belirlenen temel faktörler şunlardır: Yaş, iş durumu, gelir, Erzurum'daki sağlık kurumlarının tercih edilme sebebi, sağlık hizmetlerinin fiyatı, başvuru ve kayıt işlemlerinde geçen süre, doktor ve hemşire hizmetleri, konaklama ve hastane ücreti ve Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin ülke, kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih edilmesi.

Anket sonuçlarına göre, dikkat çeken bilgiler şunlardır;

- Katılımcıların %25'i Erzurum'daki sağlık hizmetlerinin fiyatını ucuz bulmaktadır.
- Konaklama ücreti arttıkça ildeki sağlık hizmetlerine olan talep azalmaktadır.
- İldeki doktor hizmetlerinden memnuniyet düzeyi arttıkça sağlık hizmeti talebi artmaktadır.
- Gelen hastaların %47'si Erzurum'daki sağlık hizmetlerini ülkelerine yakın olması nedeniyle tercih etmektedir.
- Gelen hastaların %48'i Erzurum'daki sağlık hizmetlerini kültür ve dil yakınlığı nedeniyle tercih etmektedir.
- Gelen hastalar checkup ve kontrol amacından daha çok tedavi amacıyla ildeki sağlık hizmetlerini talep etmektedirler.
- Nahçıvan uyrukluların gelir düzeyi arttıkça Erzurum'daki sağlık hizmetlerine olan talepleri artmaktadır.
- Erzurum'daki sağlık hizmetlerini talep edenlerin yaklaşık %30'u acil durum/kazalar sebebiyle sağlık hizmetlerini tercih etmektedir.
- Gelen hastaların %39'u sağlık hizmetlerinden özel ödeme yoluyla faydalanmaktadır.
- Gelen hastaların %51'i Erzurum'daki sağlık kuruluşlarından ayakta tedavi hizmeti almaktadır.

Elde edilen analiz sonuçları ve teorik bilgilere göre Nahçıvan ile Türkiye arasındaki sağlık turizminin mevcut düzeyinin geliştirilmesi için aşağıdaki öneriler yapılabilir:

- Karabağ Zaferi sonrası Zengezur Koridoru üzerinden açılması düşünülen Nahçıvan-Azerbaycan demiryolu ağı ve açılması planlanan Kars-Iğdır-Nahçıvan demiryolu projesinin iki ülke sosyo-ekonomik ilişkilerini geliştireceği bilinmektedir. Bu nedenle, Doğu Anadolu Bölgesinin Iğdır veya Erzurum ilerinde Sağlık Serbest Bölgesinin kurulması hem iki ülke ilişkilerini geliştirecek hem de uzun dönemde bölgenin diğer ülkelerinden Türkiye'deki sağlık hizmetlerine olan talebi artırarak, bölgesel ve ulusal ekonomiye olumlu katkı yapacaktır.
- Sağlık serbest bölgesi kurulmasına karar verilmesi durumunda; yakınlık, iklim koşullarının uygunluğu, tren yolları bağlantısının sağlanacak olması ve üç ülke ile doğrudan sınır olması münasebetiyle Iğdır ilinde kurulması uygun olacaktır.

- Türkiye'ye bölge ülkelerinden daha fazla hasta gelmesini sağlamak için karşı ülkeler ile ortak sağlık sigortası sistemleri geliştirilebilir. Böylece hem sağlık turizmine katkı olur hem de diğer sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesi sağlanmış olur.
- Gelen hastalar yakınlık, dil ve kültür birliğini önemli buldukları için Nahçıvan, Azerbaycan ve diğer komşu ülkelerde bölgedeki sağlık hizmetlerinin kalitesini tanıtıcı çalışmalar yapılmalıdır.
- Zengezur koridorunun açılması ve Karabağ'da da istikrar sağlanması durumunda Türkiye-Ermenistan sınır kapılarının açılması gündeme gelecektir. Bu nedenle uzun dönemli planlamanın Ermenistan'daki yaklaşık 2,5 milyonluk nüfusun da dikkate alınarak yapılması gerekmektedir.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 11.03.2019 tarihinde 88656144-000-E.1900085273 numaralı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir - K.K.; Tasarım - E.Ö.O., A.D.; Denetleme - K.K.; Kaynaklar - E.Ö.O., A.D.; Yöntem - E.Ö.O., A.D.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi - E.Ö.O., A. D.; Analiz ve/veya Yorum - K.K., E.Ö.O., A.D.; Literatür Taraması - E.Ö.O., A.D.; Yazıyı Yazan - K.K., E.Ö.O., A.D.; Eleştirel İnceleme - K.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval of this study was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee on 11.03.2019 with protocol no 88656144-000-E.1900085273.

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - K.K.; Design - E.Ö.O., A.D.; Supervision - K.K.; Resources - E.Ö.O., A.D.; Materials - E.Ö.O., A.D.; Data Collection and/or Processing - E.Ö.O., A.D.; Analysis and/or Interpretation - K.K., E.Ö.O., A.D.; Literature Search - E.Ö.O., A.D.; Writing Manuscript - K.K., E.Ö.O., A.D.; Critical Review - K.K.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Acar, N., & Turan, A. (2016). Sağlık çalışanlarının sağlık turizmi farkındalığı üzerine bir araştırma: Ahi Evran Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi çalışanları örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 17-36.
- Aigbogun, O., Yassin, S. N., & Shoukat, Z. (2013). A model for accelerating the growth of health care tourism in Malaysia. *Journal of Business and Economics*, 4(2), 169-179.
- Akın, C. S. (2007). *Sağlık ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye'de sağlık sektörü ve harcamaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi].
- Aktepe, C. (2013). Sağlık turizminde yeni fırsatlar ve Türkiye'de yerleşik sağlık işletmelerinin pazarlama çabaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 170-188.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Albayrak, Ç. (2020). Şehir hastanelerinin sağlık turizmine etkisinin SWOT analizi ile incelenmesi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi].
- Ananth, C. V., & Kleinbaum, D. G. (1997). Regression models for ordinal responses: a review of methods and applications. *International Journal of Epidemiology*, 26(6), 1323-1333. [Crossref]
- Anekar, S. R. (2012). Medical tourism in India: a strategic approach towards effective branding for health care services marketing. *American Journal of Management*, 12(2/3), 108-116.
- Assembly, U. G. (1948). Universal declaration of human rights. *UN General Assembly*, 30(2), 14-25.
- Atlı Y., & Yücel, N. (2018). Sağlık kurumları, sağlık kurumlarında marka ve Elâziğ ili sağlık sektörü. *Firat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 45-64.
- Australian Institute of Health and Welfare. (2008). *Australia's health 2008*. AIHW.
- Aydın, D., Aktepe, C., Şahbaz, R. P., & Arslan, S. (2011). *Türkiye'de medikal turizmin geleceği*. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi ile Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Koordinatörlüğü ortak raporu Erişim tarihi: 10.06.2021. <https://www.byclb.com/Files/turizm/turkiyede-medikal-turizm-gelecegi.pdf>
- Ayhan, S. (2006). *Sıralı lojistik regresyon analiziyle Türkiye'deki hemşirelerin iş bırakma niyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi].
- Badulescu, D., & Badulescu, A. (2014). Medical tourism: Between entrepreneurship opportunities and bioethics boundaries: narrative review article. *Iranian Journal of Public Health*, 43(4), 406-415.
- Bagheri, A., Habshah, M., & Imon, R. H. M. R. (2012). A novel collinearity-influential observation diagnostic measure based on a group deletion approach. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 41(8), 1379-1396. [Crossref]
- Cheah, C. F., & Abdul Rahim, A. S. (2018). Relationship between health care and tourism sectors to economic growth: the case of Malaysia, Singapore and Thailand. *Pertanika J Social Sciences & Humanities*, 26(2), 1203-1213.
- Chen, C., & Hughes, J. (2004). Using ordinal regression model to analyze student satisfaction questionnaires. *Association for Institutional Research*, 1(26), 1-13.
- Çavuş, A., & Gönenbaba, İ. (2020). Erzurum'daki hastanelerin sağlık turizmi açısından değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1681-1693.
- Çelikay, F., & Gümüş, E. (2010). Türkiye'de sağlık hizmetleri ve finansmanı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 177-216.

- Çoban, H. (2009). *Sağlık ekonomisi ve Türkiye'de sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- de Almeida, I. C. S., Ribeiro, H. C., & de Oliveira Santos, E. (2016). Domestic medical tourism: A new look on patients of the public health system and their companions. In V. Katsoni, & A. Stratigea (Eds.), *Tourism and culture in the age of innovation*. Springer. [Crossref]
- Dewar, D. M. (2010). *Essentials of health economics*. Jones and Bartlett Publishers.
- Edinsel, S., & Adıgüzel, O. (2014). Türkiye'nin sağlık turizmi açısından son beş yıldaki dünya ülkeleri içindeki konumu ve gelişmeleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 167-190.
- Ekinci, E. (2019). *Sağlık turizmine ilişkin düzenleme ve teşviklerin sağlık turizmi gelirlerine etkisi: müdahale analizi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Ersöz, F. (2008). Türkiye ile OECD ülkelerinin sağlık düzeyleri ve sağlık harcamalarının analizi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 1(2), 95-104.
- Folland, S., Goodman, A. C., & Stano, M. (2007). *The Economics of Health and Health Care*. Pearson Prentice Hall.
- Gençoğlu, P. (2018). Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeyi dikkate alınarak sağlık hizmetlerinin kümeleme analizi aracılığıyla değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (52), 301-324. [Crossref]
- Gonzales, A., Brenzel, L., & Sancho, J. (2001). *Health tourism and related services: Caribbean development and international trade (Final Report) Erişim tarihi: 10.06.2021*. https://caricom.org/documents/10111-health_study.pdf
- Gupta, V., & Das, P. (2012). Medical tourism in India. *Clinics in Laboratory Medicine*, 32(2), 321-325. [Crossref]
- Gülmez, Z. (2012). *Türkiye'de ve Dünya'da sağlık turizmi ve çeşitleri: sağlık turizminin ülkemizdeki mevcut durumu ve bazı ülkelerle kıyaslanması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Gündüz, F. F., Gündüz, S., & Yavuz, H. B. (2019). Türkiye'nin sağlık turizmi talebini etkileyen faktörlerin analizi: Çekim modeli yaklaşımı. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, (17), 717-739.
- Hall, C. M. (2013). *Medical tourism the ethics, regulation and marketing of health mobility*. Routledge.
- Hurley, J. (2000). An overview of the normative economics of the health sector. In A. J. Culyer, & J. P. Newhouse (Eds.), *Handbook of health economics*. Elsevier. [Crossref]
- Izadi, M., Ayoobian, A., Nasiri, T., Joneidi, N., Fazel, M., & Hosseinpoufard, M. J. (2012). *Situation of health tourism in Iran opportunity or threat. Iranian Journal of Military Medicine*, 14(2), 69-75.
- İçöz, O. (2009). Sağlık turizmi kapsamında medikal (tıbbi) turizm ve Türkiye'nin olanakları. *Journal of Yasar University*, 4(14), 2257-2279.
- Kalfa, V. R., & Çakır, E. (2020). Öğrencilerin okudukları bölümlerinden duydukları memnuniyeti etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analizi ile belirlenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1413-1424. [Crossref]
- Kaur, P. (2016). Entrepreneurship in medical tourism industry. *International Journal of Information Movement*, 1(5), 22-25.
- Kayhan, E. M. (2018). *Türkiye'ye sağlık turizmi kapsamında başvuran hastaların tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi].
- Kördeve, M. K. (2016). Sağlık turizmine genel bir bakış ve Türkiye'nin sağlık turizmindeki yeri. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 2(1), 51-61.
- Küçükmadan, E. (2015). *Marka, sağlık hizmetlerinde markalaşma ve marka sadakati* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi].
- Lee, C. (2006). Medical tourism, an innovative opportunity for entrepreneurs. *Journal Of Asia Entrepreneurship And Sustainability*, 3(1), 3-5.
- Morgan, D. (2010). The growth of medical tourism. *The OECD Observer*, (281), 12-13.
- Mushkin, J. S. (1958). Toward a definition of health economics. *Public Health Reports*, 73(9), 785-794. [Crossref]
- Nordenfelt, L. (2007). Understanding the concept of health. In P. Nilsen (Ed.), *Strategies for health: An anthology*. Linköping University Electronic Press.
- Nutbeam, D. (1998). Health promotion glossary. *Health Promotion International*, 13(4), 349-364. [Crossref]
- Olsen, J. A. (2009). *Principles in health economics and policy*. Oxford University Press.
- Öğüt, K., Yeşilyurt, S., & Yurtseven, Ç. (2018). Kazakistan Türkiye sağlık turizmi: sağlık sektörlerine bakış ve potansiyeller. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 57-74. [Crossref]
- Phelps, C. (2003) *Health economics*. Addison Wesley.
- Reisman, D. (2010). *Health tourism: social welfare through international trade*. Edward Elgar Publishing.
- Saraçoğlu, S., & Öztürk, F. (2014). Sağlık hizmetlerine yönelik talebin belirleyicileri: Türkiye üzerine bir araştırma. *İş ve Hayat Dergisi*, 2(4), 293-342.
- Smith, M. (2015). Baltic health tourism: Uniqueness and commonalities. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 15(4), 357-379. [Crossref]
- Smith, M., & Puczkó, L. (2015). More than a special interest: defining and determining the demand for health tourism. *Tourism Recreation Research*, 40(2), 205-219. [Crossref]
- Somunoğlu, S. (2012). Sağlık, sağlık hizmetleri ve Türk sağlık sistemi. M. Tatar (Ed.), *Sağlık kurumları yönetimi-I*. Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Şenatalar, B. (2003). Sağlık ekonomisine genel bir bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 25-30.
- Şerbetçi, A., & Özçomak, M. S. (2013). Sıralı lojistik regresyon analizi ile istatistik ve ekonometri derslerinde başarıyı etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerine bir uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 89-110.
- Tang, C. F. (2015). *Medical tourism and its implication on Malaysia's economic growth*. Erişim tarihi: 27.06.2021. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/63365/>.
- Tontuş, H. Ö. (2011). *Sağlık turizminde Türkiye vizyonu*. Erişim tarihi: 02.07.2021 <https://docplayer.biz.tr/125595506-T-c-saglik-bakanligi-saglik-turizmi-politikalari-dr-h-omer-tontus.html>
- Tontuş, H. Ö. (2017). *Sağlık turizmi nedir?* Erişim tarihi: 02.07.2021 <https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10944/0/02pdf.pdf>
- Tontuş, H. Ö., & Akarcalı, S. (2016). *Tüm yönleriyle sağlık turizmi: Azerbaycan ülke raporu*. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 27.06.2021 <https://docplayer.biz.tr/27453627-Saglik-turizmi-azerbaycan.html>
- Topsöğüt, M. B. (2019). *Türkiye'deki sağlık turizmi çeşitliliğini artırmak için yeni bir model önerisi: sağlıklı yaşam kampüsü (SAYKA)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi].
- Ünal, A., & Demirel, G. (2011). Sağlık turizmi işletmelerinden yararlanan müşterilerin beklentilerinin belirlenmesine yönelik bolu ilinde bir araştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1(1), 106-115.
- WHO. (1981). *Global strategy for health for all by the year 2000*. World Health Organization. Erişim tarihi: 05.07.2021, <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/38893/9241800038.pdf;jsessionid=0B5FA417A882C46FF5796586E80F124E?sequence=1>
- WHO. (2000). *The world health report 2000 health systems: improving performance*. World Health Organization.
- WHO. (2014). *Basic documents* (48th ed.). World Health Organization. Erişim tarihi: 12.07.2021, <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd48/basic-documents-48th-edition-en.pdf>
- Witter, S. (2002). Health financing in developing and transtional countries. *Centre For Health Economics University of York*, 22(4), 2-56.

Türkiye’de Döviz Kuru Beklentileri Rasyonel mi?

Are Exchange Rate Expectations Rational in Turkey?

Ümit YILDIZ
Bülent GÜNŞOY

¹Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bayburt, Türkiye

²Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Eskişehir, Türkiye

Öz

Uluslararası ticari faaliyetlere olanak sağlayan döviz kurları ekonomileri birçok kanaldan etkileme gücüne sahip önemli bir makroekonomik değişkendir. Bu özelliği ile döviz kurları pek çok ülkede iktisat politikalarının temel odak noktaları arasında yer almaktadır. Döviz kurlarına yönelik politikalar geliştirilirken en az döviz kurunun izlediği süreç kadar kura yönelik beklentiler de politika yürütücüleri tarafından dikkatle izlenmektedir. Bu nedenle beklentilerin rasyonelitesi hem doğru politikaların geliştirilebilmesi hem de etkin yürütülebilmesi için son derece önemlidir. Bu çalışmada Türkiye için döviz kuru beklentilerinin rasyonel beklentiler hipotezinin öne sürdüğü gibi rasyonel olup olmadığı incelenmektedir. Bu kapsamda çalışmada dolar kuruna yönelik kısa ve uzun dönem beklentilerin yansızlığının ve etkinliğinin incelenerek beklentilerin rasyonel olup olmadığının ortaya konulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma bulgularına göre yansızlık hipotezi her durumda reddedilirken, etkinlik hipotezi genel olarak kabul edilmektedir. Bu sonuçlar temel olarak mevcut bilginin etkin şekilde kullanılıyor olmasına rağmen ekonomik birimlerin yansız tahminlerde bulunmadığı daha net bir ifadeyle beklentilerin rasyonel olmadığı sonucunu ima etmektedir. Türkiye'nin nispeten kırılğan bir yapıya sahip olması ile ekonomik ve politik şokların döviz kuru üzerindeki öngörülemeyen etkilerinin ulaşılan bu sonuçlar üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, Döviz Kuru, Rasyonel Beklentiler Hipotezi, Yansızlık

Jel Kodları: C12, D84, F31

ABSTRACT

Exchange rates, which enable international commercial activities, are an important macroeconomic variable that has the power to affect economies through many channels. With this feature, exchange rates are among the main focal points for economic policies in many countries. While developing policies for exchange rates, the expectations regarding the exchange rate as well as the course of the exchange rate are carefully monitored by policy makers. For this reason, the rationality of expectations is extremely important both for the development of the right policies and for the effective implementation of these policies. In this study, it is examined whether the exchange rate expectations are rational as suggested by the rational expectations hypothesis for Turkey. In this context, the aim of this study is to examine the unbiasedness and effectiveness of short and long-term expectations for the exchange rate of dollar and to reveal whether the expectations are rational or not. According to the findings of the study, while the unbiasedness hypothesis is rejected in all cases, the efficiency hypothesis is generally accepted. These results basically imply the conclusion that economic agents cannot make unbiased forecasts even though the available information is used effectively, in other words, expectations are not rational. It can be said that Turkey's relatively fragile structure and the unpredictable effects of economic and political shocks on the exchange rate are effective on these results.

Keywords: Efficiency, Exchange Rate, Rational Expectation Hypothesis, Unbiasedness

Jel Codes: C12, D84, F31

Bu çalışma "Türkiye için Rasyonel Beklentiler Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Üç Deneme" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 29.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Ümit YILDIZ
E-mail: umityildiz@bayburt.edu.tr

Cite this article: Yıldız, Ü., & Günsoy, B. (2022). Are exchange rate expectations rational in Turkey? *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 281-290.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Kısaca ulusal paranın yabancı para cinsinden değerini tanımlayan döviz kuru ülkeler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretinin sağlıklı yürütülebilmesine olanak sağlayan önemli bir makroekonomik değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle döviz kurlarına yönelik politikalar ekonomi politikalarının temel hedefleri arasında yer alır ve karar alıcılar tarafından da yakından takip edilir. Bugün bir ekonomide en az döviz kurunun izlediği süreç kadar kura yönelik beklentiler de son derece önem arz etmektedir. Zira, tüm orta ve uzun vadeli planlar beklentiler üzerine şekillenir ve bu kapsamda gerekli ekonomi politikaları uygulanır. Dolayısıyla burada uygulanacak politikaların sağlıklı işleyebilmesi açısından kısa ve uzun vadeli beklentilerin gelecekte gerçekleşen değerle ne kadar uyumlu olduğu oldukça önemlidir. Bu çalışmada da döviz kuruna dair gelecek beklentilerinin gelecekte gerçekleşen değerleriyle ne denli uyumlu olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu inceleme Muth'un (1961) öne sürdüğü rasyonel beklentiler hipotezi çerçevesinde yapılmaktadır. Muth (1961) rasyonel beklentiler hipotezinde ekonomik karar birimlerini tüm mevcut bilgiyi etkin kullanarak gelecekle ilgili doğru öngörülerde bulunacağını iddia etmektedir. Bu çalışmada söz konusu hipotez döviz kuru özelinde test edilmekte ve kur beklentilerinin rasyonel olup olmadığı ortaya konulmaktadır. Çalışma bu giriş bölümünün yanı sıra literatür, yöntem, bulgular ve sonuç başlıklarından oluşmaktadır.

Literatür

Rasyonel beklentiler hipotezi ile ilgili literatür incelendiğinde hipotezin geçerliliğinin tartışıldığı çalışmaların genellikle fiyat beklentileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak fiyat beklentileri kadar olmasa da kur beklentilerini konu alan çalışmaların da yine literatürde önemli bir yer edindiği görülmektedir. Kur beklentilerinin rasyonelitesini inceleyen ve literatürde öne çıkan çalışmalardan bazıları şu şekildedir:

Baillie, Lippens ve McMahon'un (1983) çalışması döviz kurlarının rasyonelitesini inceleyen ilk çalışmalar arasında yer almaktadır. ABD Doları cinsinden altı farklı döviz kuruna ait beklentilerin incelendiği çalışmada Birleşik Krallık, Batı Almanya, İtalya ve Fransa için 1 Haziran 1973 – 8 Nisan 1980 dönemine ait veriler, Kanada ve İsviçre için 1 Aralık 1977 – 15 Mayıs 1980 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Verilerin Wald testi yardımıyla analiz edildiği çalışmanın sonucunda, altı farklı döviz kuru için de döviz kurunun gelecek değerlerinin yansız olduğunu öne süren hipotez reddedilmiştir. Bir diğer çalışmada ise Dominguez (1986), dolar karşısında dört farklı döviz kuru için rasyonelitesi test etmiştir. 1 ve 2 hafta sonrası beklentiler ile 1 ve 3 ay sonrası beklentilerin analiz edildiği çalışmada genel sonuç olarak rasyonel beklentiler hipotezi reddedilmiştir.

Döviz kuru beklentilerinin analiz edildiği diğer bir çalışmada ise Frankel ve Froot'un (1987) çalışmasıdır. Bu çalışmada ABD Doları karşısında beş döviz kurunun ortalamasını içeren beklentiler incelenmiştir. Çalışmada 1976 – 1985 dönemi için MMS (Money Market Survey), Economist ve Amex'in (American Express) 3, 6 ve 12 ay sonrası beş döviz kuruna ait ortalama beklentileri analiz edilmiştir. Çalışmada genel sonuç olarak, rasyonel beklentilerin reddedilmesinin büyük oranda döneme bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer çalışmada ise Liu ve Maddala (1992), döviz piyasasında rasyonel beklentiler hipotezi ve piyasa etkinliği hipotezini test etmişlerdir. Çalışmada temel olarak test sonuçları rasyonel beklentiler hipotezini desteklerken, piyasa etkinliği hipotezi reddedilmiştir.

Cavaglia ve ark., (1993) ise çalışmalarında ABD Doları ve Alman Markı karşısında sekiz farklı para birimine ait 3, 6 ve 12 ay sonrası kur beklentilerinin rasyonelitesini incelemişlerdir. Bu çalışmada da kur beklentilerinin rasyonel olmadığı sonucuna varılarak, kurumların mevcut bilgiyi etkin şekilde kullanmadıkları vurgulanmıştır. Öte yandan Kim (1997) ise Money Market Services Australia'dan elde ettiği verileri kullanarak 1 ve 4 hafta sonrası ABD Doları/Avustralya Doları beklentilerinin yansızlığını ve etkinliğini analiz etmiştir. Çalışmada zayıf rasyonelite bazı durumlarda kabul edilmiş olmasına rağmen hem yansızlığı hem etkinliği içeren güçlü rasyonelite her durumda reddedilmiştir.

Mitchell ve Pearce (2007), çalışmalarında Wall Street Journal'dan elde ettikleri 6 ay sonrası Dolar/Yen kuru beklentilerinin rasyonelitesini incelemişlerdir. Ocak 1989 – Temmuz 2002 dönemini kapsayan çalışmada sonuç olarak Wall Street Journal ekonomistlerinin döviz kurundaki değişimleri doğru tahmin edemedikleri sonucuna varılmıştır. İlgili çalışmada aynı zamanda ekonomistlerden bazılarının tahminlerinin sistematik olarak ortalamanın altında bazılarının ise ortalamanın üzerinde olduğu vurgulanmaktadır. Literatürde göze çarpan bir diğer çalışmada ise Franke ve Poonawala (2010) daha öncesinde gelişmiş ülkeler için yapılan testleri 14 yükselen ekonomi için yapmış ve döviz kuruna dair tahminlerin yanlılığını karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda gelişmekte olan ülkelere kur beklentilerinin gelişmiş ülkelere göre daha az yanlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Öte yandan döviz kuru beklentileri konu alan bir diğer çalışmada Çavuşoğlu ve Neveu (2015) Ekim 2001- Aralık 2011 dönemi için ABD Doları karşısında 5 farklı döviz kurunun 3 ay sonrası beklentilerini analiz etmişlerdir. Çalışmada FX4Casts'dan (Forecasts Limited, Inc.) elde edilen aylık beklenti verilerinin yansızlığı test edilmiş ve genel olarak beklentilerin tüm döviz kurları için uzun dönemde yansız kısa dönemde ise yanlı olduğu sonucuna varmışlardır. Yine döviz kuru beklentilerinin incelendiği diğer iki çalışmada ise Frenkel ve ark., (2017) 22 gelişmekte olan ve gelişmiş OECD ülkesine ait 1, 3 ve 12 ay sonrası döviz kuru beklentilerinin, İnce ve Molodtsova (2017) ise 10 gelişmiş 23 gelişmekte olan ülke için 3, 12 ve 24 ay sonrasına ait döviz kuru beklentilerini incelemişlerdir. Frenkel ve ark., (2017) beklentilerin rasyonel olmadığı sonucuna ulaşırken, İnce ve Molodtsova (2017) gelişmekte olan ülkeler için tüm beklentilerin yanlı olduğu, gelişmiş ülkeler için ise 3 ay sonrası beklentilerin güçlü şekilde yanlı olduğu, yanlılığın 12 ay sonrası beklentilerde azaldığı ancak 24 ay sonrası beklentiler de tekrar arttığı sonucuna varmışlardır.

Yöntem

Bu çalışmada beklentilerin rasyonel olup olmadığına karar verebilmek için rasyonel beklentiler fonksiyonunun özelliklerinden yola çıkılarak ve literatür takip edilerek beklentilerin yansızlığı ve etkinliği araştırılmaktadır. Çalışmada hem kısa dönem kur beklentilerinin hem de uzun dönem kur beklentilerinin rasyonelitesi araştırılmaktadır.

Çalışmada öncelikle beklentilerin yansızlığı incelenmektedir. Bu doğrultuda tahmini yapılan modeller şu şekildedir:

$$\begin{aligned} ex_t &= \beta_1 + \beta_2 ex_t^e + \mu_{t1} \\ lex_t &= \beta_3 + \beta_4 lex_t^e + \mu_{t2} \end{aligned}$$

Eşitliklerde yer alan ex_t ve lex_t , sırasıyla kısa ve uzun dönem gerçekleşen kuru ex_t^e , ve lex_t^e ise sırasıyla kısa ve uzun dönem beklenen kuru ifade etmektedir. Analizlerde ABD Dolar kurunun gerçekleşen ve beklenen değerlerine dair veriler kullanılmaktadır. Burada beklentilerin yansızlığı için $H_0 : \beta_1 = 0, \beta_2 = 1$ hipotezi test edilmekte ve beklentilerin yansız olduğunu öne sürebilmek için hipotezin reddedilmemesi gerekmektedir.

Beklentilerin yansız olup olmadığı test edildikten sonra çalışmada beklentilerin etkinliği araştırılmıştır. Burada beklentilerin etkin olup olmadığını belirleyebilmek için beklentilerin zayıf ve güçlü etkinliği ölçülmektedir. Beklentilerin zayıf etkinliğine dair analizde Mullineaux'un (1978), beklentilerin güçlü etkinliğine dair analizde ise Friedman'ın (1980) çalışmaları referans alınmıştır. Burada beklentilerin zayıf etkinliğinin belirlenmesinde kullanılan ekonometrik modeller şu şekildedir:

$$\beta_{t1} = \beta_{11} ex_{t-1} + \beta_{12} ex_{t-2} + \dots + \beta_{1n} ex_{t-n} + \mu_{t1}$$

$$\beta_{t2} = \beta_{21} lex_{t-1} + \beta_{22} lex_{t-2} + \dots + \beta_{2n} lex_{t-n} + \mu_{t2}$$

Beklentilerin zayıf etkinliği testinde tahmin hataları ile gerçekleşen değerler arasındaki ilişkinin analiz edilmektedir. Burada $H_0 : \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_3 = 0$ hipotezi test edilmekte ve beklentilerin etkin olduğunun söylenebilmesi için sıfır hipotezinin reddedilmemesi beklenmektedir.

Beklentilerin güçlü etkinliğinin ölçülmesinde kullanılan modeller ise şu şekildedir:

$$\beta_{t1} = \beta_{11} lex_{t-n} + \mu_{t1}$$

$$\beta_{t2} = \beta_{12} lex_{t-n} + \mu_{t2}$$

Beklentilerin güçlü etkinliği testinde ise teorik olarak kuru etkileyebilecek iktisadi faktörlerdeki değişimlerin gecikmeli değerleri ile öngörüler arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu şekilde temel olarak beklentiler oluşturulurken rasyonel beklentiler hipotezinin öne sürdüğü gibi mevcut bilginin kullanılıp kullanılmadığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Eşitliklerde 'l' ile gösterilen ifade söz konusu diğer değişkenlere ait mevcut bilgiyi temsil etmektedir. Burada $H_0 : \beta_1 = 0$ hipotezi Wald testi yardımıyla test edilmekte ve beklentilerin güçlü formda etkin olduğunun söylenebilmesi için hipotezin reddedilmemesi gerekmektedir. Burada β_1 tüm açıklayıcı değişken katsayılarını temsil etmektedir. Öte yandan güçlü etkinlik testi için yukarıda gösterilen modeller genel fonksiyonel formu temsil etmekte olup tahmin yapılırken açıklayıcı değişkenlerin uygun gecikmelerinin belirlenmesi ve modele sabit katsayının eklenmesi gerekmektedir. Hem yansızlık ve hem de etkinlik testleri için kurulan ekonometrik modeller en küçük kareler yöntemi (OLS) kullanılarak tahmin edilmektedir.

Bulgular

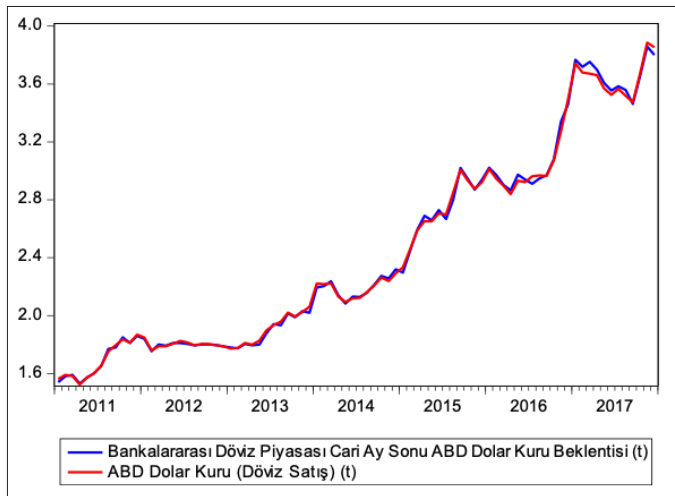
Bu çalışmada rasyonel beklentiler hipotezinin geçerliliği ABD Dolar kuru özelinde kısa ve uzun dönemli beklentiler şeklinde ayrı ayrı test edilmektedir. Bu kapsamda bulgular başlığı altında öncelikle kısa dönem kur beklentilerine dair analiz sonuçları sonrasında ise uzun dönem kur beklentilerine yönelik analiz sonuçları sunulmaktadır.

TCMB beklenti anketlerinde, cari ay sonu, cari yıl sonu ve 12 ay sonrası beklentisi olmak üzere ABD Dolar kuruna yönelik üç farklı beklenti verisi sunulmaktadır. Çalışmada söz konusu beklentilerden, kısa vadeli beklentileri temsilen cari ay sonu dolar kuru beklentisi ile uzun vadeli beklentileri temsilen 12 ay sonrası dolar kuru beklentisine dair veriler analiz edilerek rasyonelite test edilmiştir. Burada cari ay sonu beklentileri 2011M1-2017M12 dönemi için, 12 ay sonrası beklentiler 2012M1-2017M12 dönemi için analiz edilmektedir.

Analiz sonuçlarına değinmeden önce çalışmanın bu bölümünde kullanılan değişkenlere ve değişkenlere ait verilerin kaynaklarının belirtilmesi faydalı olacaktır. Bu kapsamda hazırlanan Tablo 1'de değişkenlerin açıklamaları ve kaynakları gösterilmektedir.

Tablo 1.
Gerçekleşen ve Beklenen Kur Değişkenleri

Değişken	Açıklaması	Kaynak
Gerçekleşen Kur	ABD Dolar Kuru (Döviz Satış)	TCMB
Beklenen Kur	Bankalararası Döviz Piyasası ABD Dolar Kuru Cari Ay Sonu/12 Ay Sonrası Beklentisi	

Şekil 1.
Gerçekleşen ve Beklenen Kur Serileri (Cari Ay Sonu Beklentisi)

olarak beklentilerin yansızlığı ve etkinliği araştırılmıştır. Yansızlık ve etkinlik hipotezlerinin test sonuçlarına değinmeden önce ön bilgi vermesi açısından serilerin grafiklerini inceleyebiliriz.

Grafik 1'de mavi renkli, seri cari ay sonu dolar kuru beklentisini, kırmızı renkli seri ise yine cari ay sonunda gerçekleşen dolar kurunu temsil etmektedir. Grafik ilk bakışta dolar kuruna ait cari ay sonu öngörülerinin gerçekleşen değerle örtüştüğü gibi bir fikir verse de beklentile-

Çalışmada beklenen kur olarak TCMB Beklenti Anketleri'nden elde edilen bankalararası döviz piyasası ABD Dolar kuruna ait cari ay sonu ve 12 ay sonrası beklenti verileri kullanılırken, gerçekleşen kur olarak ABD Dolar kuruna ait döviz satış tutarı tercih edilmiştir. Burada bankalararası işlemlerde geçerli olan dolar kurunu daha iyi temsil etmesi bakımından efektif kur yerine tercih edilmiştir. Çalışmada cari ay sonu kur beklentisi ile 12 ay sonrası kur beklentisi ayrı ayrı analiz edilerek rasyonelite araştırılmaktadır. Bu nedenle bu başlık altında öncelikle kısa dönem için cari ay sonu ABD Dolar kuruna ait beklentilerin, sonrasında ise uzun dönemi temsilen 12 ay sonrası ABD Dolar kuruna ait beklentilerin analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Kısa Dönem Kur Beklentisi

Cari ay sonu dolar kuru beklentisi ilgili ayın sonunda öngörülen beklentileri ifade etmektedir. Çalışmanın bu kısmında kısa vadeli kur beklentisi olarak cari ay sonu kur beklentisinin analizi yapılmış ve 2011M1-2017M12 dönemi için beklentilerin rasyonel beklentiler hipotezinin öne sürdüğü gibi rasyonel olup olmadığı zaman serisi ekonometrik teknikleri yardımıyla test edilmiştir. Bu kapsamda yine rasyonel beklentiler hipotezinin teorik çerçevesinden yola çı-

rin rasyonelliğini kabul etmemiz için yeterli değildir. Bu nedenle söz konusu değişkenlere ait verilerin rasyonel beklentiler fonksiyonunun özelliklerinden yola çıkılarak test edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu kısımda beklentilerin, rasyonel beklentilerin öne sürdüğü gibi yansızlık ve etkinlik şartlarını sağlayıp sağlamadığının analizi yapılmaktadır.

Yansızlık testi

Beklentilerin yansızlığı ise temel olarak hata teriminin sıfır ortalamaya sahip otokorelasyon içermeyen rassal bir değişken olması gerektiğini ima etmektedir. Bir başka değişle beklentilerin yansızlığı, değişkenlerin gelecekte alacakları değerlerin doğru öngörüldüğü, öngörülerde yapılan hataların sistematik şekilde devam etmediğini ifade eder. Beklentilerin rasyonelitesi incelenirken başvurulan ilk yöntem beklentilerin yansız olup olmadığını belirlemektir. Burada dolar kuruna dair oluşturulan kısa vadeli beklentilerin yansız olup olmadığını belirleyebilmek için tahmin edilen eşitlik şu şekildedir:

$$ex_t = \alpha + \beta ex_t^e + \mu_t$$

Eşitlikte ex_t t dönemde gerçekleşen dolar kurunu, ex_t^e yine t dönemi için cari dönemde öngörülen dolar kuru beklentisini temsil etmektedir. Burada test edilen hipotez $H_0 : \alpha = 0, \beta = 1$ şeklindedir. Söz konusu hipotezin reddi ise beklentilerin yanlış olduğunu ifade eder. Bu nedenle beklentilerin yansız olduğunun öne sürülebilmesi için temel hipotezin reddedilmemesi gerekir. Burada aynı zamanda modelin otokorelasyon içermemesi gerekmektedir.

Burada öncelikle yansızlık testinde kullanılacak serilerin durağanlığını tespit etmemiz gerekecektir. Durağan olmayan serilerle yapacağımız analiz bizi sahte regresyon sorunuyla karşı karşıya bırakabilir. Bu amaçla çalışmada öncelikle serilerin durağanlığı ADF birim kök testi ve ADF kırılmalı birim kök testi ile araştırılmış ve sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2.
Birim Kök Testleri (Cari Ay Sonu Dolar Kuru Beklentisi)

			Gerçekleşen Kur	Beklenen Kur
ADF birim kök testi*				
Sabitsiz ve trendsiz	I(0)	Stat.	2.2590	3.1131
		Prob.	0.9941	0.9995
Sabitli	I(0)	Stat.	0.3364	0.5697
		Prob.	0.9789	0.9881
Sabitli ve trendli	I(0)	Stat.	-2.3399	-1.8060
		Prob.	0.4079	0.6931
Sabitsiz ve trendsiz	I(1)	Stat.	-5.8728	-7.2034
		Prob.	0.0000	0.0000
Sabitli	I(1)	Stat.	-6.4275	-7.8278
		Prob.	0.0000	0.0000
Sabitli ve trendli	I(1)	Stat.	-6.5172	-7.8996
		Prob.	0.0000	0.0000
ADF kırılmalı birim kök testi*				
Sabitli	I(0)	Stat.	-1.6162	-1.6397
		Prob.	>0.99	>0.99
Sabitli ve trendli	I(0)	Kırılma	2014m12	2015m1
		Stat.	-4.4635	-3.8612
Sabitli	I(1)	Prob.	0.2535	0.6110
		Kırılma	2014m1	2014m1
Sabitli ve trendli	I(1)	Stat.	-6.8124	-8.7282
		Prob.	<0.01	<0.01
Sabitli ve trendli	I(1)	Kırılma	2017m1	2017m1
		Stat.	-7.6724	-9.1031
		Prob.	<0.01	<0.01
		Kırılma	2017m1	2017m1

*Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 2'den her iki birim kök testinin ortak sonucu olarak hem gerçekleşen kura ait serinin hem de beklenen kura ait serinin birinci farkında durağan olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda sahte regresyondan kaçınabilmek adına değişkenlerin birinci farklarıyla çalışılması daha sağlıklı olabilir. Ancak bu durumda da iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişki göz ardı edilmiş olacaktır. Değişkenler düzeyde durağan olmasalar bile bütünleşik kombinasyonları durağan olabilir. Böyle bir durumda serilerin düzey değerlerinin de analizlerde kullanılması değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisinin göz ardı edilmemesi bakımından sağlıklı olabilir. Ancak bu durumda da tahmin edilen modele ait diagnostiklerin incelenmesi ve sahte regresyonla karşılaşma riskinin belirlenmesi önemlidir.

Değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki olup olmadığı eş bütünleşme testleri ile belirlenir. Literatürde eş bütünleşme ilişkisini ölçen çok sayıda yöntem vardır. Bu yöntemler arasında yer alan eş bütünleşme fonksiyonundan elde edilen hata terimlerine DF ve ADF birim kök testi uygulaması literatürde Engle – Granger (EG) ya da Genelleştirilmiş Engle – Granger Testi olarak bilinmektedir (Gu-

jarati & Porter, 2009). Burada da Engle-Granger yöntemiyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaca yönelik olarak öncelikle yansızlık testi için oluşturulan eşitliğin tahmini yapılarak hata terimleri oluşturulmuş, sonrasında ise hata terimlerine ait serinin düzeyde durağan olup olmadığı analiz edilmiştir. Hata terimlerine ait durağanlık sınaması sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3.
Hata Terimi İçin Birim Kök Sınaması (Cari Ay Sonu Dolar Kuru Beklentisi)

ıtt	Sabitli ve trendsiz	I(0)	Stat.	-6.3746
			Prob.	0.0000
	Sabitli	I(0)	Stat.	-6.3297
			Prob.	0.0000
	Sabitli ve trendli	I(0)	Stat.	-6.3010
			Prob.	0.0001

Tablo 3 incelendiğinde hata terimlerinin düzeyde durağan olduğu anlaşılmaktadır. Bu da cari ay sonunda beklenen dolar kuru ile yine cari ay sonunda gerçekleşen dolar kuru değişkenlerine ait seriler arasında bir eşbütünlük ilişkisi olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla uzun dönem bilgiyi kaybetmemek adına analizlerde serilerin düzey değerleriyle çalışılması daha doğru sonuçlar verebilir. Ancak burada bir sahte regresyon sorunuyla karşılaşma ihtimaline karşı hem serilerin düzey değerleri hem de birinci farkları kullanılarak analizler yapılmakta ve sonuçlar karşılaştırılmaktadır. Her iki tahminin sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.
Yansızlık Testi Sonuçları (Cari Ay Sonu Dolar Kuru Beklentisi)

	α	β	X^2	R^2	LM
ex	0.0227 (2.4608) [0.0160]	0.9900 (277.4573) [0.0000]	8.4609 [0.0145]	0.99	3.0095 [0.0549]
d(ex)	0.0045 (1.6165) [0.1099]	0.8470 (25.4951) [0.0000]	21.2021 [0.0000]	0.88	1.6787 [0.1842]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4'ün üst kısmında yer alan sonuçlar değişkenlerin düzey değerleriyle, alt kısmında yer alan sonuçlar ise birinci farkları kullanılarak ulaşılan sonuçları göstermektedir. Öncelikle düzey değerleriyle yapılan tahmin sonucunu incelenecek olursa katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu görülmektedir. X^2 istatistiği incelendiğinde ise $H_0: = 0, \beta = 1$ hipotezinin reddedildiği anlaşılmaktadır. Bu da α 'nın 0'dan, β 'nin ise 1'den anlamlı şekilde farklı olduğunu ima etmektedir. Ancak beklentilerin yansız olduğunu söyleyebilmek için $H_0: = 0, \beta = 1$ hipotezinin reddedilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle düzey değerleri ile yapılan analiz sonucuna göre cari ay sonu dolar kuru beklentilerinin yanlış olduğu görülmektedir. Söz konusu tahmine dair diagnostikler incelendiğinde ise R^2 istatistiğinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tahmin sonucunda Durbin-Watson istatistiği ise 1.38 olarak hesaplanmıştır. Tüm açıklayıcı değişkenlerin olasılık değerlerinin oldukça düşük olması, modelin açıklama gücünün tek açıklayıcı değişkenli bir model için son derece yüksek çıkması ve Durbin-Watson test istatistiğinin oldukça düşük olması burada bir sahte regresyonla karşılaşmış olabileceği ihtimalini arttırmaktadır. Granger ve Newbold'a (1974) göre oldukça yüksek R^2 istatistiği, hata terimleri arasındaki yüksek korelasyon ve istatistiksel olarak anlamlı β katsayılarının eşanlı varlığı sahte regresyon göstergesi olarak gösterilmektedir. Bu nedenle serilerin birinci farkları kullanılarak tahmin edilen modelin daha sağlıklı sonuçlar verebileceği söylenebilir.

Tablo 4'ün alt panelinde ise serilerin birinci farkları kullanılarak yapılan tahmine ait sonuçlar yer almaktadır. Sonuçları incelediğimizde yine $H_0: = 0, \beta = 1$ hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi yine burada bize beklentilerin, rasyonel beklentilerin öngördüğü yansızlık şartını yerine getirmediğini söylemektedir. Öte yandan LM testi sonuçlarına göre (Prob=0.1842) modelde bir otokorelasyon sorunu yoktur. Tahminde Durbin-Watson test istatistiği ise 2.28 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak her iki tahminde de beklentilerin yanlış olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak burada değişkenlere ait serilerin birinci farkları alınarak yapılan analiz sonuçlarının, düzey değerleri ile yapılan analiz sonuçlarına göre daha sağlıklı sonuçlar olduğunu söylemek gerekir.

Etkinlik testi

Rasyonel beklentiler hipotezi bize gelecek ile ilgili doğru öngörüler yapılırken mevcut tüm bilginin de kullanıldığını söylemektedir. Dolayısıyla rasyonel beklentiler test edilirken mevcut bilginin kullanılıp kullanılmadığının da incelenmesi gerekmektedir. Burada Dolar kuruna ait beklentilerin etkinlik şartını yerine getirip getirmediği zayıf ve güçlü etkinlik testleri ile incelenmektedir. Zayıf etkinlik testi ile dolar kuruna ait geçmiş bilgilerin cari dönem kur beklentisi tahmininde kullanılıp kullanılmadığının, güçlü etkinlik testinde ise dolar kuru üzerinde etkili olan diğer iktisadi değişkenlere ait bilgilerin yine kur öngörüsünde kullanılıp kullanılmadığının analizi yapılmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bu bölümünde önce beklentilerin zayıf etkinliği sonrasında ise güçlü etkinliği araştırılmıştır.

Zayıf etkinlik testinde tahmini yapılan eşitlikler şu şekildedir:

$$\mu_t = \beta_1 ex_{t-1} + \beta_2 ex_{t-2} + v_t$$

$$d(\mu_t) = \beta_1 d(ex)_{t-1} + \beta_2 d(ex)_{t-2} + \beta_3 d(ex)_{t-3} + v_t$$

Birinci eşitlik değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak tahmin edilen model, ikinci eşitlik ise serilerin birinci farkları kullanılarak tahmin edilen modeldir. Burada bağımlı değişkenler yansızlık testi için tahmini yapılan modellerden elde edilen hata terimlerini, bağımsız değiş-

kenler ise gerçekleşen dolar kurunun gecikmeli değerlerini temsil etmektedir. Burada bilgi kriterleri çerçevesinde ilk model için uygun gecikme 2, ikinci model için uygun gecikme 3 olarak belirlenmiştir. Sonuçlar Tablo 5'te özetlenmektedir.

Tablo 5.
Zayıf Etkinlik Testi (Cari Ay Sonu Dolar Kuru Beklentisi)

	β_1	β_2	β_3	X^2
ut	0.0580 (1.6589) [0.0996]	-0.0588 (-1.6674) [0.0993]		2.7809 [0.2490]
d(ut)	0.0438 (1.1351) [0.2599]	-0.0290 (-0.8634) [0.5090]	-0.0354 (-0.8595) [0.3927]	2.5167 [0.4723]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

Burada cari ay sonu dolar kuru için beklentilerin zayıf formda etkin olduğunu öne sürebilmemiz için $H_0: \beta_1=0, \beta_2=0$ ve $H_0: \beta_1=0, \beta_2=0, \beta_3=0$ hipotezlerinin reddedilmemesi beklenir. Wald testi sonuçlarını göre her iki modelde de sıfır hipotezi reddedilmemektedir. Bu durumda hata terimi ile dolar kurunun gecikmeli değerleri arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmakta ve dolar kuruna dair cari ay sonu beklentisi oluşturulurken kurun gecikmeli değerlerine ait mevcut bilginin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hem düzey değerleriyle hem de birinci farklarıyla yapılan analizlerde dolar kuruna ait cari ay sonu beklentisinin zayıf formda etkin olduğunu söyleyebiliriz.

Güçlü etkinlik testindeki amaç ise bir değişkene ait öngörü yapılırken o değişkenin değerinin belirlenmesinde etkili olan diğer iktisadi değişkenlere dair bilginin söz konusu değişkenin tahmininde kullanılıp kullanılmadığının tespit edilmesidir. Burada dolar kuruna ait beklentinin güçlü şekilde etkin olduğunu belirlemeye çalıştığımız model Friedman'ın (1980) çalışması referans alınarak oluşturulmuştur. Modelde açıklayıcı değişkenleri literatür takip edilerek iktisat teorisine uygun şekilde belirlenmiştir. Bahsi geçen değişkenlerin açıklamaları ve kaynakları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6.
Makroekonomik Değişkenler (Dolar Kuru Beklentisi)

	Açıklaması	Kaynak
dltufe	Tüketici fiyat endeksindeki % değişim (2003=100)	TCMB
dlfaiz	TCMB AOFM'deki % değişim	
d1m1	M1 para arzındaki % değişim	

Burada dltufe tüketici fiyat endeksindeki yüzde değişimi, dlfaiz TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyetindeki yüzde değişimi, d1m1 ise M1 para arzında meydana gelen yüzde değişimi temsil etmektedir. Güçlü etkinlik testi için tahmini yapılacak model ise şu şekildedir:

$$\mu_t = \alpha + \beta_1 dltufe_{t-1} + \beta_2 dltufe_{t-2} + \beta_3 dlfaiz_{t-1} + \beta_4 dlfaiz_{t-2} + \beta_5 d1m1_{t-1} + \beta_6 d1m1_{t-2} + v_t$$

Eşitliklerde μ_t değişkenlerin hem düzey değerleri ile yapılan yansızlık testinden elde edilen hata terimlerini, hem de serilerin birinci farkları ile tahmin edilen yansızlık testi sonrasında oluşturulan hata terimlerini temsil etmektedir. Burada amaç tahmin hataları ile dolar kurunu etkileyen diğer iktisadi değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0$ hipotezi test edilmekte ve beklentilerin güçlü formda etkin olduğunu söyleyebilmek için hipotezin reddedilmemesi beklenmektedir. Güçlü etkinlik testine ait tahmin sonuçları Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7.
Güçlü Etkinlik Testi (Cari Ay Sonu Dolar Kuru Beklentisi)

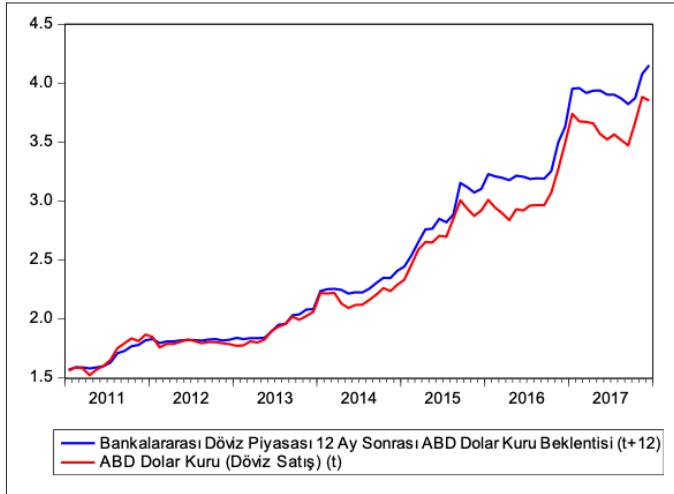
	α	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6	X^2
ut	0.0019 (0.3778) [0.7067]	-0.0037 (-1.0776) [0.2847]	-0.0001 (-0.0461) [0.9633]	0.0001 (0.4801) [0.6325]	-0.0001 (-0.5393) [0.5912]	0.0002 (0.3277) [0.7441]	0.0001 (0.2127) [0.8321]	1.7697 [0.9396]
d(ut)	0.0015 (0.2911) [0.7718]	-0.0045 (-1.2690) [0.2084]	0.0022 (0.5587) [0.5780]	0.0002 (0.6677) [0.5064]	-0.0003 (-1.1684) [0.2464]	0.0006 (0.6735) [0.5027]	-0.0002 (-0.2478) [0.8049]	4.5101 [0.6080]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

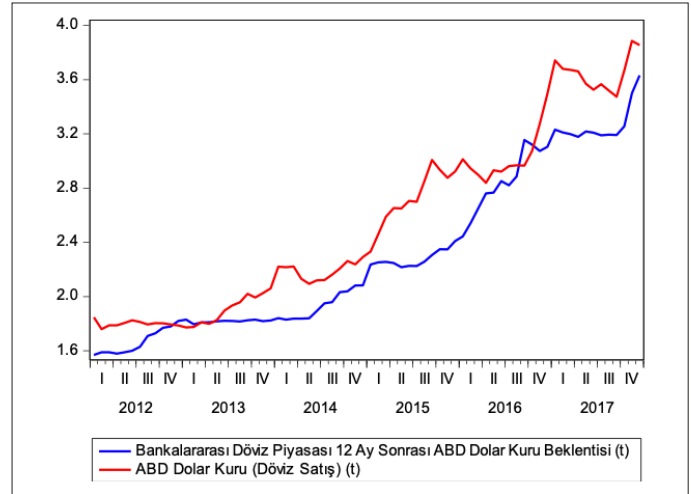
Test sonuçları incelendiğinde sıfır hipotezinin her iki model için de reddedilmediği görülmektedir. Bu durum bize cari ay sonu dolar kuru beklentileri için yapılan tahmin hataları ile enflasyon, faiz ve para arzı arasında bir ilişki olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla bu durumda enflasyon, faiz ve para arzına dair mevcut bilginin dolar kuruna dair oluşturulan cari ay sonu beklentilerinde kullanıldığı anlaşılmakta ve beklentilerin güçlü formda etkin olduğu sonucuna varılmaktadır.

Uzun Dönem Kur Beklentisi

Merkez Bankası ABD Dolar kuru için cari ay sonu, cari yıl sonu ve 12 ay sonrası için üç farklı beklenti verisi sunmaktadır. Burada 12 ay sonrası ABD Dolar kuru beklentisi cari dönemde 12 ay sonrası için öngörülen kur beklentisidir. Bu nedenle çalışmada uzun dönem kur beklentisinin analizinde 12 ay sonrası ABD Dolar kuru beklentisinin kullanılması uygun bulunmuştur. Söz konusu beklenti verileri yine TCMB Beklenti Anketlerinden derlenmiştir. 12 ay sonrası kur beklentisinin ve gerçekleşen kur Grafik 2 ve Grafik 3'te gösterildiği gibidir.

Şekil 2.
Gerçekleşen ve Beklenen Kur Serileri-1 (12 Ay Sonrası Kur Beklentisi)

Şekil 3.
Gerçekleşen ve Beklenen Kur Serileri-2 (12 Ay Sonrası Kur Beklentisi)

Grafik 2'de cari ay sonu gerçekleşen dolar kuru ile cari ayda 12 ay sonrası için öngörülen dolar kuru verileri birlikte gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde ilgili dönemde hem cari dönem gerçekleşen dolar kurunun hem de cari dönemde 12 ay sonrası için yapılan dolar kuru tahminlerinin artan bir seyir izlediği görülmektedir. Aynı zamanda dolar kurundaki artışın 12 ay sonrası dolar kuru tahmini de giderek arttırdığı, iki seri arasındaki açıklığın giderek artmasından anlaşılmaktadır. Bu grafiğin verilmesindeki amaç 12 ay sonrası için oluşturulan beklentilerin cari dönem kurundan önemli derecede etkilendiğini göstermektedir. Ancak bu grafik bize 12 ay sonrası için öngörülen dolar kurunun ne derece gerçeğe yakın olduğu hakkında bir fikir sunmamaktadır. Bu amaçla 12 ay sonrası için cari dönem gerçekleşen ve beklenen kur serilerini gösteren Grafik 3 hazırlanmıştır.

Grafik 3'te kırmızı renkle gösterilen seri cari dönemde gerçekleşen dolar kurunu, mavi renkli seri ise cari dönem için 12 ay öncesinde öngörülen dolar kuru beklentisini göstermektedir. Grafik 3 incelendiğinde ilk göze çarpan detay 12 ay öncesinden oluşturulan kur beklentilerinin cari dönemde gerçekleşen değerine oldukça uzağında kaldığıdır. Bu durumun oluşmasındaki en büyük neden ise bir önceki grafikte de açıkladığımız gibi 12 ay sonrası için yapılan kur tahminlerinin cari dönem gerçekleşen kur değerinden önemli ölçüde etkileneceği ve uzun dönemde yaşanacak iktisadi ve politik şokların önceden öngörülmesinde yaşanan güçlüklerdir. Grafikten de görüldüğü gibi, bu grafik diğer grafikten farklı şekilde 2012M1 – 2017M12 döneminin kapsamaktadır. Burada 2011 yılında oluşturulan 12 ay sonrası beklentiler 2012 yılı kur beklentilerini temsil ettiği için veri setinde bir yıllık bir gecikme söz konusudur. Bu nedenle 12 ay sonrası kur beklentisi için yapılan analizler de 2012M1 – 2017M12 dönemini kapsamaktadır.

Yansızlık testi

12 ay sonrası dolar kuru beklentilerine ait grafikler bize uzun dönem kur beklentilerinin gerçeğe ne kadar uzak kaldığı hakkında bir fikir vermektedir. Ancak yalnızca grafikleri yorumlayarak beklentilerin rasyonel olmadığını öne sürmek doğru değildir. Bu nedenle uzun dönem kur beklentileri için de rasyonel beklentiler fonksiyonunun özelliklerinin analiz edilmesi gerekir. Burada öncelikle yine beklentilerin yansızlığını inceleyerek başlayabiliriz. Yansızlık testinde tahmin edilen model şu şekildedir:

$$lex_t = \alpha + \beta lex_{t-12} + \mu_t$$

Eşitlikte lex_t cari dönemde gerçekleşen dolar kurunu, lex_{t-12} cari dönem için 12 ay öncesinden öngörülen dolar kurunu, μ_t ise hata terimini göstermektedir. Yine burada $H_0: \alpha = 0, \beta = 1$ hipotezi test edilmekte ve beklentilerin yansız olduğunu öne sürebilmek için yine hipotezin reddedilmemesi beklenmektedir. Burada öncelikle yine serilerin durağanlığını araştırmamız gerekecektir. Birim kök testlerine ait sonuçlar Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8.
Birim Kök Testleri (12 Ay Sonrası Kur Beklentisi)

			Gerçekleşen Kur	Beklenen Kur
ADF birim kök testi*				
Sabitli ve trendsiz	I(0)	Stat.	2.1878	4.7439
		Prob.	0.9928	1.0000
Sabitli	I(0)	Stat.	0.1163	1.9080
		Prob.	0.9648	0.9998
Sabitli ve trendli	I(0)	Stat.	-2.8249	-0.8205
		Prob.	0.1936	0.9584
Sabitli ve trendsiz	I(1)	Stat.	-5.4522	-5.4462
		Prob.	0.0000	0.0000
Sabitli	I(1)	Stat.	-6.0383	-6.5855
		Prob.	0.0000	0.0000

Tablo 8.
Birim Kök Testleri (12 Ay Sonrası Kur Beklentisi) (Devamı)

			Gerçekleşen Kur	Beklenen Kur
Sabitli ve trendli	I(1)	Stat.	-6.0626	-6.9854
		Prob.	0.0000	0.0000
ADF kırılmalı birim kök testi*				
Sabitli	I(0)	Stat.	-1.5359	-0.7140
		Prob.	>0.99	>0.99
		Kırılma	2014m12	2015m12
Sabitli ve trendli	I(0)	Stat.	-4.1359	-3.3010
		Prob.	0.4349	0.8947
		Kırılma	2014m1	2015m1
Sabitli	I(1)	Stat.	-6.3843	-8.2490
		Prob.	<0.01	<0.01
		Kırılma	2017m9	2017m10
Sabitli ve trendli	I(1)	Stat.	-7.2882	-8.8689
		Prob.	<0.01	<0.01
		Kırılma	2017m1	2016m9

*Uygun gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 8'i incelediğimizde her iki test bize iki değişkenin de birinci farkında durağan olduğunu söylemektedir. Ancak burada yine değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin incelenmesinde fayda vardır. Bu nedenle daha önce de yapıldığı gibi bu bölümde de Engle-Granger yöntemiyle değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yansızlık testi için oluşturulan modelin tahmini yapılarak hata terimleri oluşturulmuş ve sonrasında hata terimlerinin durağanlığı araştırılmıştır. Hata terimi için yapılan birim kök testi sonuçları Tablo 9'da gösterildiği gibidir.

Tablo 9.
Hata Terimi İçin Birim Kök Sınaması (12 Ay Sonrası Dolar Kuru Beklentisi)

ıtt	Sabitsiz ve trendsiz	I(0)	Stat.	-2.7645
			Prob.	0.0063
	Sabitli	I(0)	Stat.	-2.7435
			Prob.	0.0719
	Sabitli ve trendli	I(0)	Stat.	-2.6924
			Prob.	0.2430

Tablo 9 incelendiğinde hata terimlerinin düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Bu Engle-Granger yöntemine göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını işaret etmektedir. Bu nedenle 12 ay sonrası dolar kuru beklentilerinin yansızlığı ve etkinliği test edilirken değişkenlerin birinci farkları kullanılmıştır. Serilerin durağan olan birinci farkları kullanılarak yürütülen yansızlık testi sonuçları Tablo 10'de gösterilmektedir.

Tablo 10.
Yansızlık Testi (12 Ay Sonrası Dolar Kuru Beklentisi)

	α	β	X^2	R^2	LM
d(lex)	0.0238	0.1528	27.3992	0.01	2.1780
	(2.3246)	(0.9442)	[0.0000]		
	[0.0230]	[0.3483]			[0.0812]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 10 incelendiğinde öncelikle sabit katsayısının anlamlı şekilde sıfırdan farklı olduğu görülmektedir. X^2 istatistiğinin olasılık değerine baktığımızda ise sıfır hipotezinin reddedildiği, diğer bir ifadeyle rasyonel beklentiler fonksiyonunun ima ettiği beklentilerin yansızlığı şartının yerine getirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla burada 12 ay sonrasına ilişkin öngörülen dolar kuru tahminlerin yanlış tahminler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. LM test sonucu ise bize modelde bir otokorelasyon sorunu olmadığını söylemektedir.

Etkinlik testi

Çalışmanın bu kısmında ise 12 ay sonrasına dair kur beklentilerin zayıf ve güçlü etkinliği araştırılmıştır. 12 ay sonrası kur beklentilerinin zayıf formda etkin olup olmadığını belirlemek için tahmini yapılan eşitlik şu şekildedir:

$$\mu_t = \beta_1/ex_{t-1} + \beta_2/ex_{t-2} + \beta_3/ex_{t-3} + \beta_4/ex_{t-4} + v_t$$

Eşitlikte μ_t beklentilerin yansızlığını belirlemek yaptığımız tahminden elde edilen hata terimlerini, lex_{t-1} , lex_{t-2} , lex_{t-3} ve lex_{t-4} ise gerçekleşen dolar kurunun gecikmeli değerlerini göstermektedir. Burada uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterleri çerçevesinde belirlenmiştir. 12 ay sonrası dolar kuru beklentileri için yapılan zayıf etkinlik testi sonuçları Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11.
Zayıf Etkinlik Testi (12 Ay Sonrası Dolar Kuru Beklentisi)

	β_1	β_2	β_3	β_4	X^2
μ_t	0.3468	-0.1825	-0.0174	-0.0055	8.0287
	(2.8009)	(-1.2884)	(-0.1196)	(-0.0413)	
	[0.0068]	[0.2023]	[0.9051]	[0.9672]	[0.0905]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

Katsayılara ait olasılık değerlerine göre hata terimi ile gerçekleşen kurun birinci gecikmesi ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki mevcuttur. Diğer gecikmelerde ise bu ilişki söz konusu değildir. Wald testi sonuçları incelendiğinde ise uzun vadeli dolar kuru beklentileri için zayıf etkinlik testinin %5 ve %10 anlam düzeylerinde farklı istatistiksel sonuçlar verdiği görülmüştür. Burada gerçekleşen dolar kurunun gecikmeli değerleri için tahmin edilen katsayıların eşanlı olarak sıfıra eşit olduğunu öne süren hipotez %5 anlam düzeyinde reddedilmeyenken, %10 anlam düzeyinde reddedilmektedir. Daha net bir ifadeyle 12 ay sonrası dolar kuru beklentilerinin %5 anlam düzeyinde etkin olduğu ancak %10 anlam düzeyinde etkin olmadığı görülmektedir.

Öte yandan beklentilerin güçlü etkinliğinin ölçülmesi, rasyonel beklentilerin öne sürdüğü mevcut bilginin tamamının kullanıldığı tezinin test edilmesi için önemlidir. Burada da yine hata terimleri ile Dolar kuru üzerinde belirleyici etkisi olan diğer iktisadi değişkenlerde yaşanan yüzde değişimlerin gecikmeli değerleri arasındaki ilişki incelenmektedir. Analizde, cari ay sonu dolar kuru için güçlü etkinlik testinde kullanılan iktisadi değişkenler kullanılmıştır. Tahmini yapılan eşitlik ise şu şekildedir:

$$\mu_t = \alpha + \beta_1 dltüfe_{t-1} + \beta_2 dltüfe_{t-2} + \beta_3 dlfaiz_{t-1} + \beta_4 dlfaiz_{t-2} + \beta_5 dlm1_{t-1} + \beta_6 dlm1_{t-2} + v_t$$

Eşitlikte μ_t tahmin hatalarını, $dltüfe_{t-1}$, $dltüfe_{t-2}$, $dlfaiz_{t-1}$, $dlfaiz_{t-2}$, $dlm1_{t-1}$ ve $dlm1_{t-2}$ ise sırasıyla tüketici fiyatları endeksi, TCMB ağırlıklı ortalama fonlama maliyeti ve M1 tanımlı para arzında yaşanan yüzde değişimlerin birinci ve ikinci gecikmelerini temsil etmektedir. Modelde uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterleri çerçevesinde belirlenmiştir. Burada test edilecek hipotez $H_0 = \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0$ şeklinde olup, beklentilerin güçlü etkin olduğunu söylemek için sıfır hipotezinin reddedilmemesi beklenir. Bir diğer ifadeyle burada fiyatlar, faiz ve para arzı değişkenleri için tahmin edilen katsayıların eşanlı olarak sıfıra eşit olması gerekmektedir.

12 ay sonrası dolar kuru beklentisine ilişkin güçlü etkinlik testi sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12.
Güçlü Etkinlik Testi (12 Ay Sonrası Dolar Kuru Beklentisi)

	α	β_1	β_2	β_3	β_4	β_5	β_6	X^2
d(μ_t)	0.0182	0.0058	-0.0207	0.0001	-0.0001	-0.0003	-0.0037	3.1915
	(0.9681)	(0.4087)	(-1.3760)	(0.1289)	(-0.1071)	(-0.1254)	(-1.2318)	
	[0.3367]	[0.6841]	[0.1737]	[0.8978]	[0.9150]	[0.9006]	[0.2226]	[0.7844]

Parantez içindeki değerler t istatistiklerini göstermektedir.
Köşeli parantez içindeki değer olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 12'de katsayıların olasılık değerleri incelendiğinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde X^2 istatistiği de bize katsayıların eşanlı olarak sıfıra eşit olduğu hipotezinin reddedilmediğini söylemektedir. Dolayısıyla beklentiler güçlü formda etkindir. Diğer bir deyişle bu sonuç bize 12 ay sonrasına dair dolar kuru beklentileri oluşturulurken fiyatlar, faiz ve para arzına ilişkin mevcut bilginin kullanıldığını söylemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Ulusal paranın yabancı para cinsinden değeri şeklinde tanımlanan döviz kurları ekonomilerin en önemli makro iktisadi göstergeleri arasında yer almaktadır. Döviz kurunun değeri ve kurda yaşanan değişimler ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticareti açısından son derece önemlidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kur oynaklığı daha yüksek olup, bu durumun ekonomiye etkileri de daha keskin olmaktadır. Bu nedenle uygulanması planlanan ekonomi politikalarının daha sağlıklı işleyebilmesi adına döviz kuruna dair gelecek beklentilerinin gelecekte gerçekleşecek değerle uyumlu olması gerekir. Bu da kur beklentilerin rasyonel olup olmadığı ile yakından ilişkilidir.

Çalışmada Türkiye için oldukça önemli bir makroekonomik değişken olan döviz kuruna dair beklentiler analiz edilerek, kur beklentileri özelinde Muth'un (1961) öne sürdüğü gibi rasyonel beklentiler hipotezinin geçerli olup olmadığı belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada döviz kurunun dair kısa ve uzun dönem beklentilerinin rasyonel olup olmadığını belirlemek amacıyla tüm beklentilerin yansızlığı ve etkinliği araştırılmıştır. Yansızlık ve etkinlik testlerine ait analiz sonuçları Tablo 13'te özetlenmiştir.

Tablo 13.
Rasyonelite Sonuçları

	Yansızlık	Zayıf Etkinlik	Güçlü Etkinlik	Rasyonelite
Cari Ay Sonu ABD Dolar Kuru Beklentisi	Ret	Kabul	Kabul	Ret
12 Ay Sonrası ABD Dolar Kuru Beklentisi	Ret	Ret*	Kabul	Ret

*%10 anlam düzeyi için beklentilerin zayıf etkinliği reddedilmiştir.

Tablo 13'ten öncelikle kısa dönem beklentilerin hem de uzun dönem beklentilerin, rasyonel beklentilerin yansızlık şartını yerine getiremediği görülmektedir. Bu durum bize beklentilerin gerçekleşen değerlerle uyumlu olmadığını ima etmektedir. Öte yandan zayıf etkinliğin yalnızca kısa dönem kur beklentisinde kabul edilirken uzun dönem beklentiler için reddedildiği anlaşılmaktadır. Güçlü etkinlik ise tüm

beklentiler için kabul edilmiştir. Etkinlik testleri özetle rasyonel beklentilerin öne sürdüğü beklentiler oluşturulurken mevcut bilginin tamamının etkin şekilde kullanıldığı varsayımını doğrulamaktadır. Buradan çıkan genel sonuç ise kur için gelecek beklentileri oluşturulurken mevcut bilginin kısmen kullanılıyor olmasına rağmen tahminlerin gerçekleşen değerlerle uyumlu olmadığı diğer bir ifadeyle ekonomik birimlerin yansız tahminlerde bulunmadığıdır.

Rasyonalite sonuçları iktisadi çerçevede ve literatürle ilişkili şekilde değerlendirilecek olursa öncelikle sonuçların literatürdeki çok sayıda çalışmayla paralellik gösterdiği söylenebilir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ve ekonomisinde bir takım yapısal sorunların bulunduğu ülkelerde kısa ve uzun dönemde makroekonomik değişkenlere dair beklentilerin önceden yeterince öngörülemez olması olası bir durumdur. Makro iktisadi değişkenlerdeki değişimlerin önceden öngörülemez olması sorunu gelişmiş ülkelerin de bir sorun olmanın yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde ekonomilerin daha kırılgan olması geleceği daha öngörülemez duruma getirmektedir. Buradaki temel sorun ise gelişmekte olan ve yapısal dönüşümlerini henüz tamamlayamamış ekonomilerin ekonomik ve politik şoklara karşı daha kırılgan olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye için döviz kuruna dair beklentilerin rasyonaliteden uzak olmasının arkasındaki nedenin de ülkenin gelişmiş ülkelere oranla nispeten kırılgan bir ekonomiye sahip olması olarak gösterilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – B.G., Ü.Y.; Tasarım – B.G., Ü.Y.; Denetleme – B.G.; Kaynaklar – Ü.Y.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – Ü.Y.; Analiz ve/veya Yorum – Ü.Y.; Literatür Taraması – Ü.Y.; Yazıyı Yazan – Ü.Y.; Eleştirel İnceleme – B.G.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – B.G., Ü.Y.; Design – B.G., Ü.Y.; Supervision – B.G.; Resources – Ü.Y.; Data Collection and/or Processing – Ü.Y.; Analysis and/or Interpretation – Ü.Y.; Literature Search – Ü.Y.; Writing Manuscript – Ü.Y.; Critical Review – B.G.

Conflict of Interest: Authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: Authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Baillie, R. T., Lippens, R. R., & MacMahon, P. C. (1983). Testing rational expectations and efficiency in the foreign exchange market. *Econometrica*, 51(3), 553-563.
- Begg, D. K. H. (1982). *The rational expectations revolution in macroeconomics, theories and evidence*. The Johns Hopkins University Press.
- Cavaglia, S., Verschoor, W. F. C., & Wolff, C. C. P. (1993). Further evidence on exchange rate expectations. *Journal of International Money and Finance*, 12, 78-98.
- Çavuşoğlu, N., & Neveu, A. R. (2015). The predictive power of survey-based Exchange rate forecasts: Is there a role for dispersion? *Journal of Forecasting*, 34, 337-353.
- Dominguez, K. M. (1986). Are foreign exchange forecasts rational? New evidence from survey data. *Economics Letters*, 21, 277-281.
- Fisher, P. (1992). *Rational expectations in macroeconomics models*. Kluwer Academic Publishers.
- Frankel, J. A., & Froot, K. A. (1987). Using survey data to test standard propositions regarding exchange rate expectations. *The American Economic Review*, 77(1), 133-153.
- Frankel, J., & Poonawala, J. (2010). The forward market in emerging currencies: Less biased than in a major currencies. *Journal of International Money and Finance*, 29, 585-598.
- Frenkel, M., Mauch, M., & Rülke, J. C. (2017). Forecaster rationality and expectation formation in foreign Exchange markets: Do emerging markets differ from industrialized economies? WHU-Otto Beisheim School of Management, Economics Group, WP 17/04.
- Friedman, B. M. (1980). Survey evidence on the rationality of interest rate expectations. *The Journal of Monetary Economics*, 6, 453-465.
- Granger, C. W. J., & Newbold, P. (1974). Spurious regression in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Gujarati, D. N., & Porter, D.C. (2009). *Basic Econometrics*. (5. Baskı). McGraw-Hill.
- İnce, O., & Molodtsova, T. (2017). Rationality and forecasting accuracy of exchange rate expectations: evidence from survey-based forecasts. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 47, 131-151.
- Kim, S. K. (1997). Testing the rationality of exchange rate and interest rate expectations: an empirical study of Australian survey-based expectations. *Applied Economics*, 28(9), 1011-1022.
- Liu, P. C., & Maddala, G. S. (1992). Rationality of survey data and tests for market efficiency in the foreign Exchange markets. *Journal of International Money and Finance*, 11(4), 366-381.
- Mitchell, K., & Pearce, D.K. (2007). Professional forecasts of interest rates and Exchange rates: evidence from the Wall Street Journal's panel of economists. *Journal of Macroeconomics*, 29, 840-854.
- Mullineaux, D. J. (1978). On testing for rationality: another look at the Livingston price expectations data. *Journal of Political Economy*, 86(2), 329-336.
- Muth, J. (1961). Rational expectations and the theory of price movements. *Econometrica*, 29(3), 315-335.
- Snowdon, B., & Vane, H. R. (2012). *Modern makroekonomi, temelleri, gelişimi ve bugünü* (Çev. B. Kaplamacı). Efil Yayınevi.

Robert Ferrigno'nun 2040 Amerika İslam Cumhuriyeti Romanındaki İslamofobik Öğeler

Islamophobic Elements in the Novel Prayers for the Assassin by Robert Ferrigno

Gökhan YÜKSEL

Atatürk Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, Erzurum, Türkiye

ABSTRACT

The purpose of the current study is to reveal the Islamophobic elements in the novel Prayers for the Assassin written by the American author, Robert Ferrigno after the terrorist attacks on World Trade Center on September 11, 2001, which is also referred as 9/11. Initially, the appearance of the concept Islamophobia in the historical process and its usages are briefly mentioned. After this information, it is aimed to reveal the Islamophobic perspective of the author and its reflections in the novel based on postcolonial theory.

Keywords: 9/11, prayers for the Assassin, American novel, islamophobia, Robert Ferrigno, orientalism.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Amerikalı yazar Robert Ferrigno'nun 9/11 olarak da ifade edilen Dünya Ticaret Merkezine yapılan 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra yazdığı 2040 Amerika İslam Cumhuriyeti (Prayers for the Assassin) romanında görülen İslamofobik öğeleri ortaya çıkarmaktır. Çalışmada öncelikle İslamofobi kavramının tarih sürecinde ortaya çıkışı ve kullanımlarından kısaca bahsedilmiştir. Verilen bu bilgilerden devamında yazarın İslamofobik bakış açısı ve bunun adı geçen romandaki yansımaları postkolonyal teori temelli olarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 9/11, 2040 Amerika İslam Cumhuriyeti, Amerikan romanı, islamofobi, Robert Ferrigno, Şarkiyatçılık

Giriş

Doğu ve Batı kavramları yön bildiren coğrafi terimler olmasının ötesinde tarih boyunca kültürel bağlamda da kullanılarak, Batı terimi Avrupa ve Amerika kıtaları ve onların sahip olduğu kültürel özellikleri, Doğu ise Asya, Afrika ve onların kültürel karakterlerine atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Bu iki kültür arasındaki önemli ayırt edici özelliklerden biri de İslam ve Hristiyanlık dinleri olmuştur ve bu iki bağlamda iki taraf arasındaki çatışmaların temeli 11. yüzyılda başlayan Haçlı Seferlerine dayanmaktadır. Yüzyıllardır var olan bu çatışma kolonyalizm veya sömürgecilik düzeninin sonlarına doğru 20. yüzyılda farklı bir boyut kazanmış ve Batılı toplumlar İslam dinine bakış açısına dayalı olarak İslamofobi kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'nde Dünya Ticaret Merkezine bir terör saldırısı düzenlenmiş ve El-Kaide terör örgütü bu saldırıyı İslam adına yaptığını savunmuştur. Bu açıklamadan sonra medya ve politikacıların da olayı kışkırtmaları sonucunda Amerika'da İslam dinine ve Müslümanlara karşı olumsuz bir bakış açısı gelişmeye başlamış ve bu olumsuz bakış açısı edebiyatta da kendini göstermeye başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı İslamofobi kavramını anlamaya çalışarak, bu kavramın 9/11 sonrasındaki dönemde edebiyattaki izdüşümlerini postkolonyal teori temelli olarak Robert Ferrigno'nun 2040 *Amerika İslam Cumhuriyeti* (Prayers for the Assassin) romanı üzerinden incelemektir.

Yöntem

Sömürgecilik çok eski tarihlerden beri Romalılar, Moğollar, Aztekler gibi birçok farklı millet tarafından gerçekleştirilmiştir. Fakat yakın tarihte Avrupalılar tarafından gerçekleştirilen sömürgecilik veya kolonyalizm temelli yolculuklar, tarihteki daha eski örneklerine kıyasla dönüştürücü bir rol üstlenmiş ve farklı uygulamaların yolunu açmıştır. Bu farkı yaratan başlıca etmen, yalnızca sömürülen ülkedeki hammaddeyi değil oradaki işgücünü ve o bölgeyi sonradan bir Pazar olarak görme bakış açısını şekillendiren kapitalizm olmuştur (Loomba, 2000, s. 21-22). Ancak McLeod'a (2010, s. 17) göre kolonyalizm artık sona ermiştir fakat diğer ülkelerden zenginlik ve hammadde elde etmek gibi amaçlar güden emperyalizm Amerika gibi ülkeler tarafından devam ettirilmektedir. 1970'li yıllardan sonra sona eren kolonyalist dönemi tanımlamak için kullanılan postkolonyalizm terimi ise Edward W. Said, Frantz Fanon, Gayatri Spivak gibi eleştirmenlerin araştırma ve çalışmalarına dayalı olarak ortaya çıkmış ve kullanılmaya başlanmıştır.

Geliş Tarihi/Received: 29.12.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30.06.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Gökhan YÜKSEL
E-mail: gokhanuxl@hotmail.com

Cite this article: Yüksel G. (2022). Islamophobic elements in the novel prayers for the assassin by Robert Ferrigno. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 291-297.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Şarkiyatçılık (*Orientalism*) başlıklı, ilk olarak 1978'de yayımlanan kitabıyla büyük ilgi ve tepki çeken, Said kitabının giriş bölümünde Avrupa'nın veya Batı'nın kendini tanımlamak için Doğu'yu kullandığını ve bu yolla Batı'nın kendisini merkezde, ayrıcalıklı ve üstün görebildiğini dile getirmiştir (Said, 2014, s. 11-12). Said ayrıca kitabının "Şarkiyatçılığın Etkinlik Alanı" başlıklı birinci bölümünde ise, Batılıların dünyayı 'biz' ve 'öteki' kavramlarıyla ayrıştırıp 'biz' ve 'öteki' arasında hayali bir çizgi çizildiğini, Doğuların medeniyetten uzak ve kendilerini yönetme yetisinden uzak olduklarını ve bu görevin Batı'ya düştüğünü düşündüklerini belirtmiştir. Doğu'ya giden gözlemcilerin subjektif gözlemlerine dayalı oluşan bu Doğulu veya Şarklı imgesi, Doğuluyu tembel, kaba, uygarlıktan uzak gibi olumsuz sıfatlarla tanımlamış ve bu tanımla da Batılıların ne olmadığını, yani Şarklı gibi olumsuz değil olumlu özelliklere sahip olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Postkolonyal teorinin diğer önemli isimlerinde biri olan Frantz Fanon da *Yeryüzünün Lanetlileri* (2016) başlıklı kitabında sömürgecilik sömürülenler üzerinde bıraktığı psikolojik etkiyi ele almıştır. Fanon'a göre sömürgecilik beyaz ve zencinin aynı olmasının mümkün olmadığını, yönetici olanın da 'ötekilere' benzemeyen olduğunu kabul ettiğini (2016, s. 46) dile getirmiştir. Ayrıca sömürgecinin sömürüleni tanımlarken başvurduğu "sürüngenimsi hareketler, sürüler, üşüşme" gibi kelimelerle de onu hayvan seviyesinde gördüğünü (2016, s. 48) ifade etmiştir.

Hindistan doğumlu, ABD'de Columbia Üniversitesinde İngiliz Edebiyatı ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Gayatri Chakravorty Spivak'ın *Madun Konuşabilir mi? (Can the Subaltern Speak?)* (Spivak, 2009, s. 53-114) başlıklı makaleyi yayımlamıştır ve bu makalede Spivak'a göre Batı kendisini özne Batılı olmayan nesne olarak görme alışkanlığına sahiptir ve kendi dilinde 'öteki' ile ilgili kendi kendine konuşur ve bu da Üçüncü Dünyayı tanımlamada başarılı olamayacak bir yoldur. Makalenin başlığında Spivak tarafından sorulan retorik soru, Batı'nın 'öteki' olanı anlatma ve anlamada kendi paradigması içinde kaldığına ve 'Madun'un' asla konuşamayacağına işaret etmektedir.

Amerikalı yazar Douglas Little ise *Amerikan Oryantalizmi: 1945'ten Bugüne Birleşik Devletler ve Orta Doğu (American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945)* (2008) isimli kitabında Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Doğu ilişkilerini detaylarıyla analiz etmiştir. Said'in Şarkiyatçılık'ta (2014) Doğulunun Batı'nın nazarında vahşi, insani olmayan, medeniyetten uzak, kendini yönetmeye yeterli olmayan, dişil gibi ifadelerle tanımlanan varlıklar olduğu düşüncesi Little'in 1945'ten sonraki dönemde Amerikan politikasını ve bakış açısını açıklamasında da etkili olmuştur. Çalışmasında Amerikan Oryantalizmi konusunu detaylı bir şekilde işleyen Little, Amerika'nın zihnindeki eskilere dayanan Orta Doğu imgesini aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

Yirminci yüzyıla yaklaştıkça, Hollywood Amerikan popüler kültürünün köklerinde Amerikan oryantalizminin olduğunu doğrulamıştır. 1992'de Disney Studios film şirketinin çıkardığı klasiklerin animasyonlarının sonucusu olan, Aladdin filmi Sadram Hüseyin benzeri birinin Arap Geceleri şarkısını mirıldanmasıyla başlar. Sözler, oryantalistlerin uzun süre devam eden Müslüman dünyasının kötü imgesini tanımlamada kullandığı en can alıcı ifade olan "Barbarca, ama olsun burası vatanımız" ifadesiyle başlar. İki yüzyıl önce, Orta Doğu'ya aşına olan Amerikalılar da bu düşünceye karşı olmazlardı (Little, 2008, s. 11).

Little ayrıca Amerikan Oryantalizmini "bölge halkını küçük görme ve Amerika'nın kötü durumları iyiye çevirme yeteneğini yüceltme" (Little, 2008, s. 314) şeklinde açıklama yoluna da gitmiştir ve görüldüğü üzere Amerikan oryantalist bakış açısı önceki dönemlerdeki sömürgeci Avrupa ülkelerin oryantalizminden çok da farklı değildir. Zihinde yaratılan 'öteki' imgesi Doğu'ya olumsuz nitelikler yükleyerek kendini bu olumsuzlukların karşısında olumlu özelliklere sahip olan şekilde konumlandırma çabalarının bir yansımasıdır.

Bu aşamada yukarıda bahsedilen Doğu ile ilgili olumsuz düşüncelerin diğer bir yansıması olan İslamofobi kavramından söz etmek de yerinde olacaktır. İslamofobi teriminin daha iyi anlaşılması için terimin nereden geldiği ve ilk olarak nasıl kullanıldığı gibi sorulara cevap vermeye çalışmak yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu sözlüğünün internet sitesindeki tanıma göre İslam ve "Belirli nesnelere veya durumlar karşısında duyulan olağan dışı güçlü korku, yığı." anlamına gelen "fobi" kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan İslamofobi teriminin ilk olarak kullanımı Batı toplumunun Müslüman algısı ile bağlantılı bir çalışma olan 1925'te Fransa'da Etienne Dinet ve Slima Ben İbrahim'in kaleme aldığı "*accés de délire islamophobe*" (İslamofobik Hezeyan) isimli çalışmasında ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu kavramı kapsayan başka bir çalışmada ise Caroline Fourest ve Fionetta Venner (2003, s. 26-27) İran devrimi sırasında bazı kadınların takmaya mecbur bırakıldıkları başörtüsünü takmak istemedikleri ve bu kadınların tutumunu tanımlamada muhafazakâr İranlıların bu terimi kullandığını ileri sürmüşlerdir. Fakat yukarıdaki iki tanım da güncel kullanımı ve algısı açısından İslamofobi kavramını tanımlamakta pek de yeterli görünmemektedir. Bu bağlamda The Runnymede Trust isimli düşünce kuruluşu "*Islamophobia: A Challenge for Us All*" (1997) başlıklı bir rapor yayımlamış ve terimin en güncel tanımı ve kullanımı olarak kabul edilebilecek şekli bu raporda görülmüştür. Raporda İslamofobi "İslam korku ve nefretini, detayları göz ardı ederek algılama ve dolayısıyla tüm veya çoğu Müslümandan korkma veya hoşlanmama" (Conway, 1997, s. 1) olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak adı geçen rapor da önyargılara dayalı ırkçı söylemler içerip, Müslüman, İslam ve terör kavramlarını birbirleriyle bağlantılandırdığı için eleştirilen bir rapor olmuştur. Yine de rapor İslamofobi ile ilgili tanımlar ve kavramsallaştırmalar için bir temel oluşturma özelliğini kazanmıştır (Bakali, 2016, s. 16-17).

Runnymede'in raporundan sonra bazı akademisyen ve entelektüeller tarafından İslamofobi "Müslümanların dini inançları ve kültürlerine karşı tahammülsüzlük olarak" tanımlanmıştır (Esposito & Magahed, 2007, s. 136).

Ayrıca İslamofobi, yabancı düşmanlığından, anti-terörizme kadar farklılık gösteren çok çeşidi olan ve hepsinin aynı kaynaktan geldiği ileri sürülerek her türlü farklı söylem, konuşma ve davranışları bir araya getiren ve İslam'a karşı akıl dışı bir korku (fobi) şeklindeki bir olgu (Cesari, 2011, s. 21) olarak da tanımlanmıştır. Bu tanımlara ek olarak "İslam'a karşı önyargının uygulamaya konulması ve medyada genellikle olumsuz tutumlar, ayırım, fiziksel taciz ve yerme ile gösterilen, Müslümanların şeytanlaştırılması ve insandışılaştırılması" (Mohideen & Mohideen, 2008, s. 73) olarak da yorumlanmıştır.

İslamofobi, geçmişten gelen, Müslümanları ve Şarklıyı "öteki" olarak gören ideolojiye dayandırılmaktadır ve bu ideoloji veya düşünce tarzı sosyal, ekonomik ve siyasi hayatta medyanın önyargılı söylemleri ve ayrımcı politikalar ve yasalara etkisini göstermektedir (Allen, 2010, s. 190).

Batı toplumlarının İslam'a bakışını etkileyen çeşitli olaylar olmuştur ve bu olaylardan biri de Amerikan tarihinin dönüm noktalarından biri olan 11 Eylül 2001 tarihindeki Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırıdır. Bu saldırıdan sonra medya ve politikacıların da etkisiyle Amerikan toplumunun İslam'a bakış açısı belli ölçüde değişmiştir.

1993'te Dünya Ticaret Merkezine yapılan bombalı terör saldırısından önce Amerika'da yapılan ve Amerikan kamuoyunun İslam'a karşı tutumunu araştıran bir çalışmada halkın büyük kısmının (%62) İslam ile ilgili bilgi ve ilgisinin çok az olduğu ortaya konmuştur. %14 oranında İslam'a karşı olumlu izlenimler gözlemlenirken, %22 oranında da olumsuz izlenimler olduğu ortaya çıkmıştır. "İslam dini denilince aklınıza ne gelir?" sorusuna ise çok farklı cevaplar verilmesiyle birlikte en geniş grup (%36) "hiçbir şey" veya "emin değilim" gibi cevaplar vermiştir. İkinci en geniş grup ise "Ortadoğu" veya "Araplar" gibi cevaplar vermiş, bunun dışında ikinci bir şey daha söylemeleri istendiğinde ise büyük çoğunluk (%80) hiçbir şey söyleyememiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABC News tarafından yapılan ankette Amerikalıların %47'sinin İslam'a karşı olumlu düşüncelere sahipken, %39'unun olumsuz izlenimi olduğu ve %13'ünün de fikir belirtmediği gözlemlenmiştir (Bassiri, 2013, s. 53-54).

Yukarıda da görüldüğü gibi Amerikan toplumunun İslam'a karşı olumsuz izlenimlere sahip olan bölümünün yüzdesinin yarıdan az olması (%39), 1993, 2001 yıllarında yapılan terörist saldırıların İslam dini ile büyük ölçüde bağdaştırılmadığını göstermektedir.

Ancak Amerikan kamuoyunun çok da olumsuz olmayan bu tutumuna karşın, Amerikan medyası aynı düşünce ve bakış açısıyla hareket etmeyi seçmemiştir. Amerikan medyasında şiddet haber değeri olan bir olgudur ve bu şiddetin sebebini anlamak isteyen kesimler medyaya yönelmektedir. Ancak medya derin, masraflı ve çok zaman gerektiren ve siyasi gerçekleri açıklayan araştırmalar yerine, İslam ve şiddet arasında yüzeysel bir kısır döngü oluşturan haberler üreterek İslamofobiye körüklemiştir (Bassiri, 2013, s. 57-58).

Medyaya ek olarak birçok politikacı da 9/11 olaylarındaki şiddeti İslam çerçevesinde algılamıştır. Başkan George W. Bush'un 9/11'den sonra Kongreye yaptığı konuşmasında "El-Kaide'nin İslam'ın huzur dolu öğretilerini saptıran marjinal bir hareket"i temsil ettiğini ifade ederek bir anlamda gene İslam ve 9/11 arasında bağlantı kurmuştur. Ayrıca terör şüphesiyle vatandaşlarını daha yakından izlemek için devletin yetkilerinin arttırılmasını da talep etmiştir (Bassiri, 2013, s. 58). Bunların yanı sıra 9/11 saldırganlarının İslam adına savaştıklarını iddia eden radikaller tarafından desteklenmesi, finanse edilmesi ve eğitilmesi de İslam ile saldırganların ilişkilendirilmesine destek olmuştur (Qureshi & Sells, 2003, s. 1).

Amerikan tarihi ve toplumunun hafızasında derin izler bırakan 9/11 saldırılarının yansımaları Amerikan edebiyatında da birçok çalışmada kendini göstermiştir. Bu önemli olaydan etkilenilerek edebi eserlerde karakter özellikleri, tema veya olay örgüsü bağlamında bir şekilde yansımaların ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışma yukarıda ana hatlarıyla verilen postkolonyal teori ışığında ve bu teori ile bağlantılandırılabilir İslamofobi kavramı çerçevesinde adı geçen romanın incelenmesini içermektedir.

Bulgular

Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezine gerçekleştirilen saldırı ülkede sosyoekonomik açıdan çok derin etkiler yaratmış, maddi-manevi kayıplara sebep olmuştur. Toplumsal olarak ülkeyi bu kadar derinden etkileyen bu saldırıların yansımaları doğal olarak birçok edebi eserde de kendine yer bulmuştur.

11 Eylül saldırılarının Müslüman bir örgüt tarafından gerçekleştirilmiş olması, toplumda Müslümanlara karşı olan tutumu da olumsuz yönde etkilemiş ve bu durum yazılan bazı romanlarda kendini hissettirmiştir. Amerikalı yazar Robert Ferrigno tarafından 11 Eylül saldırılarından sonra yazılan bir üçlemenin ilk kitabı olan *2040 Amerika İslam Cumhuriyeti (Prayers for the Assassin)* başlıklı romanda da bu saldırıların olumsuz etkileri açıkça görülmektedir. Olayların akışı açısından sürükleyici roman kategorisine dâhil edilebilecek bir roman olsa da romanın hemen hemen her bölümünde çeşitli şekillerde İslam ve Müslümanlarla ilgili olumsuz imgeler romanda yansıtılmış ve bu durum yazarın İslamofobik bakış açısını açıkça ortaya koymuştur.

Gelecekle ilgili hayali bir temele oturtularak oluşturulan roman, Amerika'da çıkan bir iç savaştan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeyindeki, ülkenin yarısından daha fazla alanı kapsayan büyük bir bölümü İslam Cumhuriyetine dönüşmüştür. Ülkenin geri kalan güneyindeki daha küçük bölge ise Bible Belt ismiyle Hristiyan bir bölge olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu durum romanın ilk sayfasında verilen bir harita ile gösterilmiştir.

Bu köklü değişiklikler New York, Washington D. C. ve Mekke'de gerçekleştirilen nükleer saldırıların ardından meydana gelmiş, bu saldırıların İsrail tarafından gerçekleştirildiği düşünülmüş ve bu olay "Siyonist ihaneti" olarak adlandırılmıştır.

İslam Cumhuriyetinden önceki eski Amerikan kültürü ve İslam kültürünün bir sentezi olarak görülebilecek bu yeni toplulukta, birçok kişi İslamiyet'i seçmiş ve her iki kültürün etkilerini yansıtan bir hayat sürmeye başlamışlardır. Örneğin, Amerika'da her yıl düzenlenen Amerikan futbolu şampiyonluk maçı olan "Super Bowl" isimli etkinlik yine düzenlenmekte fakat devre arasında maça gelenler öğle namazına gitmektedir. Ancak aralarında siyasi ve dini yönden anlaşmazlık yaşanan ılımlı ve katı tutumlu gruplardan dolayı ülkede bir huzursuzluk, tedirginlik ve kaygı ortamı süregelmektedir.

Romanın ana karakterlerinden biri olan tarihçi akademisyen Sarah Dougan, Siyonist ihanetin İsrail tarafından gerçekleştirilmediğine dair bilgilere ulaşmış ve yazdığı bir kitap kökten dinci grubun kızgınlığına sebep olmuştur. Bundan dolayı Sarah hayatının tehlikede olduğunu düşünerek ortadan kaybolmuştur. Bir diğer ana karakter olan Rakkim Epps ise özel eğitimler almış, özel becerilere sahip eski bir Fedayeen savaçısıdır. Sarah'ın amcası kaybolan yeğenini bulması için Sarah'ın peşine Rakkim'i takmıştır. Kökten dinci grup tarafından ise daha sonra sevgili olan Sarah ve Rakkim'in peşine, Rakkim gibi eski bir özel savaççı olan psikopat ve bir o kadar da zeki bir katil olan Darwin takılır.

İki sevgili ve Darwin arasındaki kovalamaca Amerika'nın çeşitli bölgelerinde çeşitli maceralarla heyecan verici bir şekilde devam eder ve roman Rakkim'in Darwin'i öldürmesiyle son bulur. Olayların devamı üçlemenin diğer kitaplarıyla devam etmektedir ancak bu incelemede sadece ilk kitap ele alınmıştır.

Romanın ilk sayfası Amerika'nın bir İslam cumhuriyetine dönüştüğünü gösteren harita ile başlamaktadır. Giriş bölümünde ise Müslümanların saldırdığı korku ve bunun sonucunda oluşan karmaşa ve korku ortamı, İslam'ın Amerikalıları tamamen yok etmeye çalıştığına ve İslam dini ile ilgili başka olumsuz ifadeler ortaya konmaya başlanmıştır. Romanın sonraki bölümlerinde ilk bölümün başlığı hariç (Yirmi Beş Yıl Sonra) her bölümün başlıklarında yazarın İslam dini ve Müslümanlara karşı olumsuz bakış açısı kendini açıkça hissettirmektedir. İlk bölümün başlığından sonra gelen her bölüm başlığı bir zamanı bildirmekte ve bu zamanların her biri de namaz vakitleriyle (Yatsı Namazından Sonra, Sabah Namazından Önce, Öğle Namazı Sonrası, Sabah Namazı Sonrası...) ilişkilendirilerek ifade edilmektedir. Bu durumun ilk bakışta herhangi olumsuz bir yönü yokmuş gibi görünse de, muhtemelen Müslümanların zamanı bildirirken günümüz teknolojisine uygun şekilde kesin saat, dakika bildirmek yerine günümüz medeniyet ve teknolojisinden uzak bu net ve kesin olmayan ifadeleri kullanmasına gönderme yapılmış, onların geri kalmış düşünce ve davranışlara sahip oldukları ifade edilmeye çalışılmıştır.

İslamofobi olgusu roman boyunca hemen hemen her sayfada hissedilmekte ve İslam cumhuriyetine dönüşmüş Amerika'daki olumsuz durumlar birçok örnekle okuyucuya gösterilmeye çalışılmıştır. Romanın başında "Super Bowl" etkinliğini stadyumda izleyen insanlar ve onların davranışları tasvir edilerek İslam ile yönetilen bir ülkedeki insanların birçok olumsuz özelliğe ve davranışa sahip olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır:

Yakalayıcı çimler üzerine devrilirken stadyumu dolduran taraftarların çılgınlıkları da şiddetini arttırmıştı. Hatta Rakkim birkaç küfür de duymuştu. Zayıf bir Kara Cübbeli, din görevlilerine ayrılan bölümden kalkarak etrafı süzmeye koyuldu. Başındaki iri siyah türbanla Kara Cübbeli görevli bir din polisiydi. Adamın hiç kesmediği sakalları adeta çalı gibi uzamıştı. Adamın görünüşü Rakkim'e öfkeden çıldırıp sağa sola saldıran kalamarları hatırlatmıştı. Din polisi gözlerini kısarak Colarusso'ya dik dik baktı (Ferrigno, 2006, s. 17).

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere, stadyumdaki bir etkinlikte bir "din polisi" insanları gözetlemeye, denetlemeye ve kontrolü sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durumdan insanların özgürlüklerinin kısıtlandığı, laik olmayan din temelli bir yönetimin yürürlükte olduğu ve bunun insanlara polis zoruyla kabul ettirilmeye çalışıldığı anlatılmaktadır. Bir başka deyişle, yazar tarafından ortada demokratik olmayan, insanların hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı distopik bir ülke yaratılmıştır ve bunun sorumlusu da Müslümanlar ve onların uyguladığı din temelli rejimdir. Bu durum Said'in (2014, s. 41-82) Şarkiyatçılık eserinde belirttiği gibi Batılı'nın "Şarklının medeniyetten ve kendisini yönetme becerisinden uzak olduğu" düşüncesini yansıtmaktadır. Kara Cübbelinin dış görünüşüyle medeniyetten olan uzaklığı ve yaptığı görev (Din Polisi) açısından da demokratik ve özgürlükçü olmayan yönetim şekli ortaya koyulmaya çalışılmaktadır.

Bu distopik toplumdaki Müslümanlar ılımlı ve kökten dinci olarak ayrılmaktaydı ancak ılımlı olanlar ve hatta ülkedeki Katolikler bile tehlike altındaydı ve kökten dincilerin onlara karşı olan hoşgörüsüzlükleri de günden güne artmaktaydı. Kökten dinciler için kendileri dışındaki herkes bir düşman olarak görülmekte ve hayat onlar için günden güne zorlaşmaya başlamaktaydı. Din temelli bir yönetim ve toplum oluşturulmaya çalışıldığından dolayı, en önemli ölçüt insanların dini inançları ve davranışlarıydı ve insanlar bu ölçütlere göre muamele görmekteydi. Ayrıca kökten dincilerin artık kendileri gibi olmayanların hayatlarına da baskı ve şiddet yoluyla müdahale edip onların özgürlüklerini ihlal etmesi de, Allen (2010, s. 33) tarafından Oryantalist ideolojiye dayandırılan İslamofobinin bir yansıması olarak kabul edilebilir. Buradaki temsilcileri Müslümanlar olan "yönetme yetisinden uzak" veya Spivak'ın (2009, s. 53-114) ifade ettiği gibi Batı tarafından özne değil nesne olarak değer biçilen Şarklı tarafından İslami rejimle yönetilecek olası bir ülkede her şey bir kargaşaya dönüşebilecek, insanların hayatı bir kâbus haline alabilecektir:

Güvenlik görevlisi açık tribünlerdeki ılımlıların oturduğu bölüme bir süre dik dik baktı. Gençlerin kimi üzerlerine etek, kimi kot pantolon geçirmiş, kadınlı erkekli oturup maçı izlemekteydiler. Kara Cübbeliler sadece dindar kesim üzerinde etkinliğe sahipti ama son zamanlarda caddelerde Katolikleri rahatsız etmeye, ılımlıların üzerine taş yağdırarak güç gösterisi yapmaya başlamışlardı. Din değiştiren fundamentalistler dönem olarak kabul edilirdi ve şehrin bilhassa banliyölerinde çok ciddi tepkilere göğüs germek zorunda kalabilirler, hatta ölümle burun buruna gelebilirlerdi. Zaten kozmopolit kentlerde dahi, kendi aileleri tarafından da aşağılanırlardı (Ferrigno, 2006, s. 18).

Romanda kökten dinci grup Şarkiyatçı söylem ve temeli bu söyleme dayandırılabilir İslamofobi ile bağlantılı şekilde sadece düşünce açısından katı, hoşgörüsüz, medeniyetten uzak, anti-demokratik, anti-laik olarak değil fiziksel görünüm olarak da oldukça olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Fanon'un da (2016, s. 46) ifade ettiği üzere sömürgeci ile 'öteki' olan sömürülen veya romandaki karşılıklarıyla Batılı Hristiyan Amerikalı ve Amerika'da yaşayan ve yönetimi ele geçiren Müslümanların aynı olamayacağı ve insanı ve medeni değerlere sahip olmayan, medeni insandan çok daha aşağı seviyelerde varlıklar olarak temsil edildikleri açıkça görülmektedir. Ayrıca Avrupalı Oryantalizmi temelli Amerikan Oryantalizminde de (Little, 2008, s. 314) var olan olumsuz Müslüman imgesi romanda açıkça yansıtılmıştır. Kökten dincilerin veya Kara Cübbeliler olarak da tanımlanan grubun lideri olan Molla Oxley'in stadyumda otururken yapılan tasvir bu durumu açıkça gözler önüne koymaktadır. Ayrıca Molla Oxley'in genelde Doğu ile ilişkilendirilen abartılı ve aşırı gösterişli kıyafet ve aksesuarları da onun Batı toplumunda ne kadar uzak ve alakasız olduğunu göstermek ve aradaki zıtlığı ortaya koymak için de tasvir edilmiş olabilir. Bu karşılaştırma ile bir anlamda Batılı'nın Şarklı ile aynı olamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak özel eğitime ve yeteneklere sahip bir kuvvet olan Fedayeen teşkilatının komutanı olan General Kidd, kökten dinci Molla Oxley'e göre daha kabul edilebilir, makul bir insan olarak tasvir edilmiştir fakat onların geleceğinin de pek iç açıcı olmadığı, son üç yılda bu durumun da değiştirilmeye çalışıldığı ve Kara Cübbelilerin etkisi altına alınacağı hissettirilmektedir. Yeni rejimin gelecekte herkesi kendi kurallarına göre yaşamaya zorlayacağı ima edilmektedir:

Somalili bir göçmen olan General şimdi gösterişli mavi üniformasıyla ve yüzündeki soğukkanlı ifadeyle etrafı süzüyordu. Hemen yanındaysa parmakları mücevherlerle donanmış, ipek cübbesi içinde, Kara Cübbelilerin başı Molla Oxley oturuyordu. Adamın uzun sakalının yağdan kıvrım kıvrım olduğu görülüyordu. Tam bir iğrençlik abidesi. Bu ikisi garip ve kesinlikle birbirlerine tezat oluşturan bir çiftti. Zaten Rakkim'in ayrıldığı o üç yıl öncesinde General Kidd asla ne Oxley'in ne de başkasının yandaşı politikacıların birinin yanına otururdu. Fedayeen ayrı bir topluluktan ve sadece kendi liderlerine hesap verir, kendi topluluklarının ihtiyaçlarına hizmet ederdi. Tabii üç yıl önce (Ferrigno, 2006, s. 19).

Yeni rejim toplumdaki insanlar ve gruplar üzerindeki etkisini zaman geçtikçe iyiden iyiye hissettirmekte ve insanlar özgürlüklerini yaşamamaktadır. İslami rejimle yönetilen bölgelerde önceki Amerika'nın aksine insanlar bireysel özgürlüklerini yaşama şansı bulamamaktadır. Yeni Amerika'daki "Bölge" ("Zone") resmiyette Hristiyan bölgesi olarak kabul edilen bir bölgedir ve bu alanda insanlar herhangi bir baskı veya sınırlamaya maruz kalmadan özgürce eğlenmektedir. Gece kulüpleri, kafeteryalar, siber oyun odaları, sinemalar ve tiyatroların bulunduğu bu bölge ahlak polisinin görev alanı dışındadır ve herkese açık olduğu için Hristiyan, Müslüman kim olursa olsun bu bölgeye girebilmektedir. Yazar bu bölgede her ne kadar kanunsuz işlerin döndüğünü ve çeşitli tehlikelerin kol gezdiğini anlatsa da en azından insanların özgürlüklerini yaşayabildikleri için aslında olumlu yönlerinin olduğunu da belirtmekte, başka bir deyişle kanunsuzluğun getirdiği tehlikeler içinde yaşamının İslami baskı ve kontrol altında yaşamaya göre daha tercih edilebilir olduğunu ve insanların bu gibi bölgelerde özgürlüklerini yaşayabilip rahatlayabildikleri etkinliklere katılma şansını elde ettiklerini ima etmektedir. Ancak Yeni rejimin katı tutumu bu gibi kültürel etkinliklere ve eğlencelere izin vermeyerek insanların üzerinde baskı kurup özgürlüklerini kısıtlamaktadır:

Her büyük şehirde Bölge gibi bir yer vardı. Yani önceki, tam bir özgürlüğün ve bireysel sınırsızlığın simgesi olan kültürel varoluşun etkilerini taşıyanların bir nebze olsun rahatlamasını sağlayan bir supap görevi yapıyorlardı. İlk iki yıl üniformalı polisler Bölgenin hemen dışında devriye gezerek ahlaki bozulmanın önüne geçmek istemişlerdi ama bu iki yıl boyunca onlar da gördüklerinden etkilenip İç İşlerinin sürekli dua eden gözlerinden uzakta Kanada veya Hawaii'de yazlık ev almışlardı (Ferrigno, 2006, s. 25).

Yukarıdaki alıntının sonuna doğru yönetimin emrindeki ahlak polislerinin bile Bölgedeki özgürlükleri görünce bundan etkilenip rejimin prensiplere aykırı olarak Bölgeye yakın olan Kanada ve Hawaii yakınlarında yazlık ev satın alıp özgürlüklerini yaşamaya yönelik girişimleri ile de yazar bu yönetimin tutarsızlığını ve kendi çalışanlarının bile bu kurallara ve rejime göre yaşamayı tercih etmediğini göstermeye çalışmıştır.

Yazar ayrıca yeni yönetimin insanlara dayatmaya çalışıldığı özgürlük karşıtı uygulamalarını ve bu uygulamaların ne kadar tutarsız ve göstermelik olduğunu, insanların baskı altında mecbur kaldıkları için bu kurallara uygun yaşamış gibi göründüklerini ilerleyen sayfalarda da şu şekilde dile getirmiştir:

Güvenlik monitörlerinden biri yemek alanında oturan dört kız gösteriyordu. Çantalarını sıkı sıkı tutan bu kızlar büyük ihtimalle üniversite öğrencisiydiler. Her biri eşarplarını son günlerde özgür düşünen Müslüman kadınların tarzında bağlamışlardı. Yani başlarındaki eşarplar bir şeyleri gizlemektense sadece başta eşarp var denilsin diye geçirilmiş gibiydi (Ferrigno, 2006, s. 28).

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere İslami bir yönetimin insanları uygun bir şekilde yönetmekten ne kadar uzak olduğu ve yetersiz kaldığı ima edilmektedir. Said'in (2014, s.) belirttiği üzere Şarkiyatçı söyleme göre "Şarklı kendi kendini yönetme yeteneğinden uzaktır ve bunu yapmak Batının görevidir" düşüncesi bu romana da yansımış, Şarklının veya İslam temelli bir yönetimin sonunda romandaki gibi insanları hiç de mutlu etmeyecek sonuçlar ortaya çıkaracağı anlatılmaya çalışılmıştır.

Yeni rejim baskıcı ve özgürlükleri kısıtlayıcı olmanın yanında akademik kurumlar üzerinde de etkiliydi ve tarihçi akademisyen Sarah'ın üniversitedeki odasına giden Rakkim de üniversitedeki katı kurallar, geri kalmışlık, bakımsızlık, teknoloji ve yeniliklerden uzak kalma gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu durum da yine Şarklıya atfedilen tembellik, kabalık, medeniyetten, teknolojiden, özgürlüklerden uzak olma, düzensizlik, pislik, geri kalmışlık, bakımsızlık gibi olumsuz özelliklerin ortaya konduğu oryantalist ve de dolayısıyla İslamofobik bakış açısını bir yansıması olarak görülebilir:

Üniversitenin derslere zamanında girilmesi konusunda katı kuralları vardı. Elbette kıyafet konusunda da. Ama diğer taraftan çalışmaları idame ettirebilmek için de paraya ihtiyaç duyuyorlardı. Kampüs tertemizdi, yerlerde bir tek çöp bile yoktu. Ama cilalanmış zeminin eski ve de iyice yıpranmış olduğu göze çarpıyordu. Sınıflar adeta iç içe geçmiş şekildedeydi. Sıra ve sandalyeler de birbirleriyle en ufak bir uyum içinde değildi. Profesörlerin odalarının da daha iyi durumda olduğu söylenelemezdi. Eski mobilyalar, sıvaları dökülmüş duvarlar. Fakülteyedeki bilgisayarlar adeta antikaydı. Uydu bağlantısı olmaksızın sınırlı bir bağlantıya İnternet erişimi sağlayabiliyorlardı (Ferrigno, 2006, s. 83-84).

Yazar yeni rejimin kadına bakış açısını ele alırken ise kadınların baskı, kısıtlama ve hatta şiddet gördükleri bir toplumda yaşadıklarını romanın belli bölümlerinde dile getirmektedir. İstedikleri gibi giyinemeyen baba veya kocalarının izni olmadan istediği zaman dışarı çıkamayan kadınlar da yeni rejimin gerçekleri arasındadır. Bu katı ve baskıcı kurallara uymayan ve modern hayat tarzına öykünerek sergilenen davranışların sonucu da fiziksel şiddet ile cezalandırılmaktadır. Normalde modern, Batılı bir kadın gibi, örtünmeden giyinen Sarah da topluma açık kökten dincilerin İnternet kafesine gittiğinde baskının ve kısıtlayıcılığın getirdiği bu kurallara uymak zorunda kalarak, kıyafetini gerekli şekilde değiştirmiştir:

Kadınların hepsi çarşaflydı, çoğunluk da kara çarşafı tercih etmişti ama yine de rengârenk çarşaf giyen kadınlar da vardı. Sarah da rahat edebilmek için peçesini biraz aralamıştı. Normalde bir modern gibi, hatta bir Katolik gibi giyinme riskini göze alırdı. Kot pantolon ve spor ayakkabı giyerek dışarı çıkardı. Saçlarını açık bırakır, biraz da makyaj yapardı. Ama sıra bir İnternet kafeye gitmeye geldiğinde o da çarşaf giyerdi. (Ferrigno, 2006, s. 102).

Yukarıda da görüldüğü üzere toplumda kadına bakış açısı yönünden de bazı olumsuz özellikler yönetimde olan İslami rejime ve de dolaylı olarak Müslümanlara atfedilmiştir. Batılıya göre günümüz medeni toplumuna aykırı şekilde erkek egemen bir topluluk ülkeyi yönetmeye çalışmakta ve kadın söz veya hak sahibi veya özgür bir birey olarak kabul edilmemektedir. Bunun dışına çıkmaya çalışan kadınlar ise "medeniyetten uzak kalmış Şarklıdan beklendiği şekilde" baskı ve şiddete maruz kalacaktır. Little'in da (2008, s. 11) ifade ettiği gibi yıllar öncesine dayanan olumsuz Müslüman imgesi Amerikan Oryantalizminin şekillenmesinde de rol oynamış ve 11 Eylül saldırıları sonrasında da yeniden bu olumsuz bakış açısı güç kazanmaya başlamıştır.

Yeni yönetim uyguladığı baskı rejiminin dışında medeniyetten ve teknolojiyen uzak kalması, gerekli altyapı-üstyapı çalışmalarını yapmaması, toplum düzeninin de bozulmasına ve yaşamın hem ulusal hem de uluslararası bağlamda zorlaşmasına sebep olmuştur. Kötü yönetim sonucu ülke rakipleri karşısında güçsüz düşmüş ve çeşitli siber saldırılar karşısında çaresizlik içinde kalmıştır. Bu durum ayrıca Said'in (2014) de belirttiği gibi Şarklının bilim, medeniyet, çalışkanlık gibi kavramlardan da ne kadar uzak olduğu düşüncesini taşıyan Oryantalist söylemin Amerikan toplumunda bir yansıması olarak tekrar karşımıza çıkması olarak kabul edilebilir:

Sonunda Kızıl Sakal yazılımda bir sorun olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı. Güçlü bir Çin virüsü sistemi vurmuş ve bir türlü de onarmayı başaramamışlardı. Bu nedenle şehirdeki tüm sistem baştan kurulmak zorundaydı. Rakkim bu durumun ne zamandan beri devam ettiğini sordu ama Kızıl Sakal yanıt vermeyi reddetti. Rakkim etrafındaki dünyanın ağır çekimde hareket ettiği hissine kapılmıştı. Trafik ışıkları zaman zaman günlerce bozuk kalıyordu, daha ilk karda otobanda hasar oluyordu ve şimdi de ülkenin en gelişmiş savunma mekanizmalarından birinin çöktüğü haberini almıştı. Üstelik ne zaman onarılacağı konusunda da bir bilgi verilemiyordu (Ferrigno, 2006, s. 110).

Tartışma

Romandan yapılan alıntılardan da görülebileceği üzere, roman boyunca Amerika'da yönetimi ele geçiren İslami rejimin yetersizliği ve başarısızlığından dolayı toplumda oluşan karışıklık, mutsuzluk, huzursuzluk ve daha birçok olumsuz durum çeşitli yönleriyle dile getirilmeye çalışılmıştır. Bu durumlar anlatılırken yazarın düşüncelerinin altında yatan olumsuz Oryantalist söylem temelli Doğu, İslam veya Müslüman imgeleri açıkça hissedilmekte ve bu düşüncelerin de İslamofobi olarak tanımlanabilecek bir bakış açısı olarak ortaya çıktığı görülebilmektedir. Diğer bir deyişle İslami bir yönetimin başa geçmesi durumunda birçok olumsuzluk yaşanabileceği ve bu tehlike veya tehdit karşısında insanların bilinçli olması gerektiğini yazar okuyucularına anlatmaya çalışmaktadır. Romanda geçen olayların gerçek dışı, hayali bir temelinin olması ve gerçekleşme ihtimalinin de çok düşük olması İslamofobi kelimesindeki gerçek ve olağan dışı korku anlamına gelen fobi kelimesiyle örtüşmekte ve bu düşüncelerin gerçekçi olmaktan çok temelsiz korkular sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Yetersiz bilgi, önyargı ve özellikle medyanın saptırmalarıyla insanların zihinlerinde yaratılan imgeler, gerçeklerin saptırılmasına ve insanların yanlış yönlendirilmelerine yol açmaktadır. Bu romanda da Müslümanlar ve İslam dini ile ilgili yapılan tasvirler veya verilen bilgiler bütünüyle İslam dünyasını veya tüm Müslümanları yansıtmamakta, aksine yazarın nesnel olmayan düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

2040 Amerika İslam Cumhuriyeti romanı olayların hızlı akışı, macera, korku, aşk, şiddet gibi temalarıyla sürükleyici bir roman olarak nitelendirilebilse de romanı sadece sürükleyici bir roman olarak değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Romanın yazıldığı dönemdeki toplumsal hassasiyetlerin oluşturduğu arka planı göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha tutarlı ve yerinde olacaktır.

11 Eylül 2001'de Amerika'da yapılan terör saldırısı İslam ve Müslüman algısında bazı olumsuz değişikliklere neden olmuş ve algıdaki bu değişiklikler edebi eserlere de yansımıştır. Robert Ferrigno tarafından yazılan roman da bu olumsuzlukları ve İslam ve Müslümanlardan kaynaklanan geleceğe yönelik korku ve kaygıları ortaya koymasından iyi bir örnektir. Normal hayatta pek de olası görünmeyecek şekilde yazar gelecekteki distopik Amerika'sını zihninde canlandırarak, İslami bir yönetimin Amerika'da iktidara gelmesi durumunda yaşanabilecek felaketi İslamofobik bakış açısıyla gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yazar bu hayali durumu anlatırken de İslam ve Müslümanlarla ilgili bakış açısı ve düşüncelerini olumsuz hatta aşağılayıcı ve alaycı bir şekilde dile getirmeye çalışmıştır. İslam ile yönetilen bu ülkede pislik, baskı, kısıtlama, gericilik, cehalet, medeniyetsizlik, kadına şiddet gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Yazarın bu tasvir ve düşünceleri, fobi kelimesinin anlamı olan "Belirli nesnelere veya durumlar karşısında duyulan olağan dışı güçlü korku, yığılma" tanımıyla bağlantılı olduğu görülmekte ve yazarın İslamofobik bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. 11 Eylül saldırılarının yazarın zihninde böylesi düşünceler uyandırması ihtimali oldukça yüksektir. Saldırıları üstlenen örgütün Müslüman olduğunu belirtmesi ve bu saldırıyı İslam adına gerçekleştirdiklerini savunmaları böylesi "olağan dışı güçlü korku"lara yol açmakta ve bu duygu ve düşünceler bu romanda olduğu gibi karşımıza çıkmaktadır.

Her ne kadar 11 Eylül saldırıları İslam ve Müslümanlara karşı ortaya çıkan olumsuz bakış açısı ve yargıların sebebi olarak görülse de bu saldırılar böyle bir bakış açısı oluşmasının tek sebebi değildir. Temeli eskilere dayanan Şarkiyatçı bakış açısı, insanların ve milletlerin zihninde bazı kültürel aktarımlar yoluyla kendine temel edinmiş ve yapılan saldırılar sonrasında da bu kültürel mirasa bağlı olarak bunun gibi olumsuz bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. Ayrıca politika ve medya gibi etkenlerin de bu durumu körüklediklerini göz ardı etmek mümkün değildir. Bir şekilde insanların zihninde oluşan bu olumsuz imge edebiyatta da bu şekilde yansımalarla sebep olmuştur.

Postkolonyal okuma ile değerlendirilebilecek daha fazla edebi çalışma bu alandaki farkındalığı daha da arttıracak ve insanların birbiriyle ilgili önyargılardan kurtulmalarına yardımcı olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Allen, C. (2010). *Islamophobia*. Ashgate Publishing Limited.
- Bakali, N. (2016). *Islamophobia: Understanding anti-muslim racism through the lived experiences of muslim youth*. Sense Publishers.
- Bassiri, K. G. (2013). Islamophobia and American history religious stereotyping and out-grouping of Muslims in the United States. *Islamophobia in America The Anatomy of Intolerance* C. W. Ernst (Ed). (53-74). Palgrave Macmillan, 53-74..
- Cesari, J. (2011). Islamophobia in the West: A comparison between Europe and the United States. In J. Esposito & I. Kalin (Eds.), *Islamophobia: The challenge of Pluralism in the 21st century*. 21-43. Oxford University Press, 21-43.
- Conway, G. (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. Runnymede Trust.
- Esposito, J., & Mogahed, D. (2007). *Who speaks for Islam? What a billion Muslims really think*. Gallup Press.
- Fanon, F. (2016). *Yeryüzünün Lanetlileri*. (Ş. Süer, Çev.). Versus Kitap.
- Ferrigno, R. (2006). *2040 Amerika İslam Cumhuriyeti*. (E. Nail, Çev.). Koridor Yayıncılık.
- Fourest, C., & Fiammetta, V. (2003). *Islamophobie*. Prochoix, 26-27, Automne Hiver.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. sozluk.gov.tr. Erişim tarihi: Eylül 20, 2021. /https://sozluk.gov.tr/
- Little, D. (2008). *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*. University of North Carolina Press.
- Lomba, A.(2000), *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. (M. Küçük, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- McLeod, J. (2010). *Beginning postcolonialism*. Manchester University Press.
- Mohideen, H., & Mohideen, S. (2008). The language of Islamophobia in internet articles. *Intellectual Discourse*, 16(1), 73–87.
- Qureshi, E., & Sells, M. (Eds.). (2003). *The new crusades: constructing the Muslim enemy*. Columbia University Press. **[Crossref]**
- Said, E. W. (2014). *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışı* (8. basım), (B. Ülner, Çev.). Metis.
- Spivak, G. C. (2009). Madun konuşabilir mi? In D. Hattatoğlu & G. Ertuğrul (Ed.). (Hattatoğlu & G. Ertuğrul, Çev.), *Methodos: Kuram ve yöntem kenarından*. 53-114. Anahtar Kitaplar.

Comparison of Professional Burnout Levels and Job Satisfaction of Physical Education and Sports Teachers Working with Distance Education During the Pandemic Period

Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitimle Çalışan Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri ve İş Doyumlarının Karşılaştırılması

Tuğba MUTLU BOZKURT

Department of Physical Education and Sports Teaching, Bitlis Eren University, School of Physical Education and Sports, Bitlis, Turkey

ABSTRACT

In this study, it is aimed to compare the professional burnout levels and job satisfaction of Physical Education and Sports Teachers who work with distance education during the pandemic period. The research group consisted of 139 (59 female, 80 male) Physical Education and Sports Teachers working in the province and districts of Bitlis. "Personal Information Form", "Maslach Burnout Inventory" and "Minnesota Job Satisfaction Inventory (MIDO)" were used as data collection tools in the research. In line with the research findings, it has been determined that there is a negative and moderate relationship between the job satisfaction and professional burnout of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. As a result of the research; It has been revealed that while the job satisfaction level of physical education and sports teachers who teach with distance education during the pandemic period increased, their level of professional burnout decreased.

Keywords: Distance education, job satisfaction, occupational burnout, pandemic period, physical education and sports teachers

Öz

Bu çalışma da Pandemi döneminde uzaktan eğitimle görev yapan Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile iş doyumlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırma grubunu Bitlis il ve ilçelerinde görev yapmakta olan 139 (59 kadın, 80 erkek) Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni oluşturmuştur. Araştırma da veri toplama aracı olarak, "Kişisel Bilgi Formu", "Maslach Tükenmişlik Envanteri (Maslach Burnout Inventory) Maslach ve "Minnesota İş Doyum Ölçeği (MIDO)" kullanılmıştır. Araştırma bulguları doğrultusunda, Pandemi döneminde uzaktan eğitimle görev yapan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin iş doyumuna ile mesleki tükenmişlikleri arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğu ve orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucu olarak; Pandemi döneminde uzaktan eğitim ile ders işleyen beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin iş doyum düzeyi artarken, mesleki tükenmişlik düzeylerinin düştüğü ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan eğitim, mesleki tükenmişlik, iş doyumuna, pandemi dönemi, beden eğitimi ve spor öğretmenleri

Received/Geliş Tarihi: 02.03.2022

Accepted/Kabul Tarihi: 29.07.2022

Publication Date/Yayın tarihi:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Tuğba MUTLU BOZKURT
E-mail: tmutlubozkurt@gmail.com

Cite this article: Mutlu Bozkurt, T. (2022). Comparison of professional burnout levels and job satisfaction of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 298-305.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Introduction

Throughout the history of humanity, from past to present, many disaster situations have been encountered. The current corona virus (COVID-19) epidemic constitutes the Pandemic period as one of these disasters. The World Health Organization (WHO) coded the name Covid-19 as "CO" for "corona", "VI" for "virus" and "D" for "disease" (Turkish Academy of Sciences, 2020). The corona virus epidemic, which emerged in China in December 2019. was declared by the World Epidemic Organization as a "Pandemic" on March 11. Since the declaration of the pandemic, there have been various changes and transformations in health and economy as well as education and social activities all over the world. One of these, education, left the place of face-to-face education to distance education during the pandemic period, and it affected the education life of many students.

Educational activities all over the world, including our country, have made a rapid transition to distance education with the help of technology over the internet for the continuity of students in education. Distance Learning; It is stated that it started about 300 years ago, firstly with correspondence, with the use of radio and television, open university, teleconferencing and internet (Moore & Kearsley, 2012),

with the introduction of virtual environments into our lives today. Distance education can be used at any time and place, as well as allowing the use of applications that provide interaction at various levels (Akdemir, 2011. p. 69). With the developing technology and distance education, it has become easier for students to both access and apply information (Mutlu Bozkurt & Tamer, 2020. p. 1661). Thus, the rate of use in the fields of distance education, physical education and sports has been increased, applications have been given more space and developed rapidly (Viscione & D'Elia, 2019. p. 2047).

Besides the positive aspects of distance education, there are also some negative aspects. These cause the effectiveness of the course to decrease if the practical courses are not put into practice as required. It is thought that this situation has an impact on the instructor's professional competence, professional burnout and job satisfaction. Because, in many studies, burnout is defined as an internal psychological experience that includes attitudes, motives, expectations and many emotions, occurring at the personal level (Akçamete et al., 2001); job satisfaction; It is stated that it is affected by the working conditions, environment, life, quality of the employees, whether their economic, social and psychological needs are met (Akçamete et al., 2001).

In line with this information, it is aimed to compare the professional burnout levels and job satisfactions of Physical Education and Sports Teachers working with distance education during the pandemic period, and to examine them with various variables.

Methods

The research group consisted of 139 physical education and sports teachers working in Bitlis province and districts in the 2020-2021 academic year. While scale was preferred as the data collection tool, data collection was collected over the internet with Google Drive Forms due to the effects of the Pandemic period. The scale used in the research consists of three parts. In the first part of the scale, "Personal Information Form" containing the demographic information of physical education and sports teachers, in the second part, "Maslak Burnout Inventory" was developed by Maslach and Jackson (1981) and was developed by Ergin (1993). It has been adapted to Turkish. In the last chapter, "Minnesota Job Satisfaction Scale (MIDO)" Weiss et al. (1967) and adapted into Turkish by Baycan (1985).

Analysis of Data

The data were analyzed using the SPSS statistical program. Demographic information of the research group, occupational burnout level and job satisfaction scale were summarized using percentage, frequency, arithmetic mean and standard deviation techniques as descriptive statistics. After it was determined that the data showed normal distribution, Independent t and One-Way ANOVA tests were applied for in-group comparisons. Correlation analysis and regression analysis were performed in the Comparison of Occupational Burnout Levels and Job Satisfaction to determine the direction of the relationship between the variables. Significance was accepted as $p < .05$.

Results

In Table 1. physical education and sports teachers participating in the research; According to gender, 42.4% were female, 57.6% were male, 33.8% were 21-26 years old, according to age; 28.1% of them were 27-32 years old; 15.1% of them are 33-38 years old; 23.0% were aged 39 and over; According to the length of service at the school where they work, 70.5% of them are between 1-5 years, 19.4% of them 6-10 years, 10.1% of them between 11-18 years; According to the type of school they work, 54.3% is secondary school and 45.7% is high school; according to the weekly course hour variable, 18.0% is 6-10 hours; 31.3% of 11-16 hours; 25.9% are 17-24 hours; it is seen that 23.0% of them have 25 hours or more courses.

Table 1.
Demographic Information of the Research Group

		Frekans	(%)
Gender	Woman	59	42.4
	Male	80	57.6
Age	21-26 age	47	33.8
	27-32 age	39	28.1
	33-38 age	21	15.1
	39 years and older	32	23.0
Length of Service at Your School	1-5 years	98	70.5
	6-10 years	27	19.4
	11-18 years	14	10.1
Type of School You Study	Middle school	70	54.3
	High school	59	45.7
Your Weekly Class Hours	6-10 hours	25	18.0
	11-16 hours	46	31.3
	17-24 hours	36	25.9
	25 hours hours	32	23.0

Table 2.
T-Test Analysis by Gender Variable

Sub-Dimensions	Gender	\bar{X}	Ss	t	p
Inner Satisfaction	Woman	47.77	7.76	1.888	0.06
	Male	45.26	10.40		
Extrinsic Satisfaction	Woman	29.43	6.63	1.872	0.66
	Male	27.49	6.29		
Job Satisfaction (Total)	Woman	77.20	13.79	1.972	0.34
	Male	72.75	14.10		
Emotional Exhaustion	Woman	17.90	7.20	-2.881	0.76
	Male	21.20	7.00		
Personal Failure	Woman	27.24	6.11	-1.051	0.21
	Male	28.15	4.81		
Depersonalization	Woman	9.74	4.38	-1.689	0.83
	Male	10.95	4.45		
Occupational Burnout (Total)	Woman	54.88	11.80	-2.898	0.92 p < .05
	Male	60.30	11.40		

In Table 2 it has been determined that there is no statistical difference between the physical education and sports teachers' job satisfaction, occupational burnout levels and the total score averages of their sub-dimensions according to the gender variable ($p > .05$).

Table 3.
One-Way Analysis of Variance (ANOVA) by Age Variable

Sub-Dimensions	Group	Age	\bar{X}	Ss	F	Sig T
Inner Satisfaction	1	21-26 age	47.70	5.40	2.916	0.03*
	2	27-32 age	46.02	9.21		
	3	33-38 age	46.14	6.35		
	4	39 years and older	43.20	10.62		
Extrinsic Satisfaction	1	21-26 age	28.90	5.67	3.738	0.01*
	2	27-32 age	28.58	7.01		
	3	33-38 age	30.35	4.15		
	4	39 years and older	25.52	7.45		
Job Satisfaction (Total)	1	21-26 age	78.60	10.41	3.519	0.01*
	2	27-32 age	74.60	15.89		
	3	33-38 age	76.50	10.14		
	4	39 years and older	68.72	16.98		
Emotional Exhaustion	1	21-26 age	17.76	3.61	5.894	0.00*
	2	27-32 age	20.13	7.44		
	3	33-38 age	18.35	7.26		
	4	39 years and older	23.60	9.02		
Personal Failure	1	21-26 age	27.56	5.71	7.810	0.10*
	2	27-32 age	25.04	5.58		
	3	33-38 age	29.32	3.71		
	4	39 years and older	30.28	4.42		
Depersonalization	1	21-26 age	10.01	3.18	1.384	0.25
	2	27-32 age	10.90	4.39		
	3	33-38 age	9.42	4.46		
	4	39 years and older	11.37	5.66		
Occupational Burnout (Total)	1	21-26 age	55.35	7.67	5.405	0.01*
	2	27-32 age	56.09	12.74		
	3	33-38 age	58.07	10.93		
	4	39 years and older	64.30	13.77		

*p < .05

In Table 3 it was determined that physical education and sports teachers' overall job satisfaction scale and its sub-dimensions and overall professional burnout scale and emotional exhaustion and personal failure sub-dimensions differed significantly according to the age variable ($p < .05$), while depersonalization It was determined that there was no significant difference between the sub-dimension and the age variable. According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; For the overall scale of internal satisfaction, external satisfaction and job satisfaction, it was determined that physical education and sports teachers aged 21-26 were significantly higher than the average scores of teachers aged 39 and over. It was determined that the mean scores of the total occupational burnout, emotional exhaustion, and personality failure sub-dimensions were found to be significantly higher than the mean scores of the other age ranges of the physical education teachers who were in the 39 and over age range.

Table 4.
One-Way Analysis of Variance (ANOVA) According to the Variable of Length of Service at the School

Sub-Dimensions	Group	Length of Service at School	\bar{X}	Ss	F	Sig
Inner Satisfaction	1	1-5 years	47.83	7.29	6.580	0.02*
	2	6-10 years	42.70	9.17		
	3	11-18 years	43.50	9.69		
Extrinsic Satisfaction	1	1-5 years	29.21	5.81	5.454	0.00*
	2	6-10 years	25.11	7.13		
	3	11-18 years	28.25	7.35		
Job Satisfaction (Total)	1	1-5 years	77.04	12.39	6.334	0.00*
	2	6-10 years	67.82	15.93		
	3	11-18 years	71.75	16.04		
Emotional Exhaustion	1	1-5 years	18.70	6.02	5.156	0.00*
	2	6-10 years	21.94	8.69		
	3	11-18 years	23.20	9.00		
Personal Failure	1	1-5 years	27.00	5.86	3.798	0.02*
	2	6-10 years	29.64	3.42		
	3	11-18 years	28.95	4.13		
Depersonalization	1	1-5 years	10.00	3.73	3.918	0.02*
	2	6-10 years	12.35	5.99		
	3	11-18 years	9.95	4.32		
Occupational Burnout (Total)	1	1-5 years	55.71	9.80	8.158	0.00*
	2	6-10 years	63.94	12.78		
	3	11-18 years	62.10	12.78		

$p < .05$

In Table 4 it has been determined that there is a statistically significant difference in the overall job satisfaction scale and its sub-dimensions, and in general and all sub-dimensions of the occupational burnout scale according to the variable of length of service in the school where physical education and sports teachers work ($p < .05$). According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; While the mean score of physical education and sports teachers who have a service period of 1-5 years in general and all sub-dimensions of the job satisfaction scale is found to be significantly higher than the average of teachers who have other service periods; It has been determined that the average score of physical education and sports teachers who have a service period of 1-5 years for the general occupational burnout scale, personal failure and depersonalization sub-dimension is low.

Table 5.
T-Test Analysis According to the Variable of School Type

Sub-Dimensions	Type of School	\bar{X}	Ss	t	p
Inner Satisfaction	Middle school	46.25	8.70	.055	0.09
	High school	46.18	7.88		
Extrinsic Satisfaction	Middle school	28.73	6.51	1.041	0.52
	High school	27.67	6.43		
Job Satisfaction (Total)	Middle school	74.98	14.69	.509	0.16
	High school	73.85	13.50		
Emotional Exhaustion	Middle school	19.88	7.20	-1.02	0.44
	High school	20.00	7.32		
Personal Failure	Middle school	26.68	5.88	-2.890	0.00*
	High school	29.06	4.36		
Depersonalization	Middle school	10.83	4.69	1.064	0.12
	High school	10.09	4.14		
Occupational Burnout (Total)	Middle school	57.40	12.51	-.941	0.48
	High school	59.15	10.98		

$p < .05$

In Table 5 it was determined that there was a significant difference in terms of personal failure mean score according to the school type variable of physical education and sports teachers ($p < .05$), while internal satisfaction, external satisfaction, job satisfaction total, emotional exhaustion, depersonalization and professional burnout total score. No statistically significant difference was found between the mean scores ($p > .05$).

Table 6.
One-Way Analysis of Variance (ANOVA) According to Weekly Class Hours Variable

Sub-Dimensions	Group	Weekly Class Hours	\bar{X}	Ss	F	Sig
Inner Satisfaction	1	6-10 hours	43.92	6.89	2.836	0.04*
	2	11-16 hours	48.55	6.92		
	3	17-24 hours	44.60	9.79		
	4	25 hours or more	46.39	8.56		
Extrinsic Satisfaction	1	6-10 hours	26.81	5.71	4.849	0.00*
	2	11-16 hours	30.80	5.80		
	3	17-24 hours	26.69	6.77		
	4	25 hours or more	27.18	6.66		
Job Satisfaction (Total)	1	6-10 hours	70.74	12.34	3.879	0.01*
	2	11-16 hours	79.35	15.89		
	3	17-24 hours	71.30	15.90		
	4	25 hours or more	73.57	14.32		
Emotional Exhaustion	1	6-10 hours	23.11	9.81	5.005	0.00*
	2	11-16 hours	17.85	4.59		
	3	17-24 hours	21.69	8.67		
	4	25 hours or more	18.42	4.52		
Personal Failure	1	6-10 hours	29.33	1.98	2.029	0.11
	2	11-16 hours	27.48	6.00		
	3	17-24 hours	28.43	4.63		
	4	25 hours or more	26.21	6.57		
Depersonalization	1	6-10 hours	10.74	5.57	2.867	0.03*
	2	11-16 hours	9.75	3.37		
	3	17-24 hours	11.95	5.47		
	4	25 hours or more	9.48	2.74		
Occupational Burnout (Total)	1	6-10 hours	63.18	15.29	6.460	0.00*
	2	11-16 hours	55.08	7.88		
	3	17-24 hours	62.08	13.12		
	4	25 hours or more	54.12	9.32		

* $p < .05$

In Table 6, a statistically significant difference was found between physical education and sports teachers' weekly lesson hours, job satisfaction scale in general, internal satisfaction, external satisfaction, overall professional burnout scale, depersonalization and emotional exhaustion ($p < .05$). According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; For the overall job satisfaction scale and the external satisfaction sub-dimension, it is seen that the average scores of physical education and sports teachers who attend 11-16 hours of weekly classes are significantly higher than the average scores of teachers who attend weekly classes at other hours. For the occupational burnout scale in general, it was determined that the average score of physical education and sports teachers who attend 25 hours and more weekly classes is lower than those who attend the class at other hours.

Table 7.
Pearson Correlation Analysis Between Job Satisfaction and Occupational Burnout Levels

		Emotional Exhaustion	Personal Failure	Depersonalization	Occupational Burnout (Total)
Inner Satisfaction	r	-.616**	.020	-.556**	-.577**
	p	.000	.799	.000	.000
	N	162	162	162	162
Extrinsic Satisfaction	r	.605**	-.115	-.535**	-.624**
	p	.000	.146	.000	.000
	N	162	162	162	162
Job Satisfaction (Total)	r	-.640**	-.041	-.573**	-.626**
	p	.000	.606	.000	.000
	N	162	.162	162	162

** $p < .05$

In Table 7 Pearson Correlation analysis results are given to determine whether there is a relationship between job satisfaction and professional burnout of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. According to the results of Pearson Correlation analysis; It was determined that there was a negative significant relationship between the overall job satisfaction scale and its sub-dimensions and the general occupational burnout, emotional exhaustion and depersonalization sub-dimensions ($p < .01$). It is stated that the job satisfaction and professional burnout of physical education and sports teachers who work with distance education during the pandemic period are at a moderate level.

Discussion

In this study, it was aimed to compare the professional burnout levels and job satisfaction of Physical Education and Sports Teachers working with distance education during the pandemic period, and to examine them with various variables. The research group consisted of 139 (59 female, 80 male) physical education and sports teachers working actively in Bitlis province and its districts. The gender, age, length of service at the school where you work, the type of school you work, the weekly lesson hours of the physical education and sports teachers in the personal information form were compared and the relationship between the two scales was analyzed and analyzed in what way and at what level.

As a result of the first analysis and research, it was determined that there was no statistically significant difference between job satisfaction, occupational burnout levels and the total score averages of its sub-dimensions according to the gender variable. It can be said that the physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period have gained teaching experience and the gender variable does not play an active role in positive and negative situations. Because it is thought that physical education teachers professionally show the necessary dedication in the distance education process, regardless of gender. In studies supporting the research results; It was determined that the occupational burnout levels and job satisfaction of physical education teachers did not cause a significant difference in the gender variable (Mumcu, 2014; Dincerol, 2013). As a result of the analyzes made with the gender variable in neither the professional burnout levels of physical education and sports teachers, significant differences were reached (Medeni, 2018); Nor, in a study on the determination of job satisfaction levels, it was determined that there was no difference according to gender (Gülay, 2006). It is seen that the research results obtained here are in harmony with the research results available in the literature.

Secondly, as a result of the analysis and research, according to the age variable of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period; It was determined that there was a statistically significant difference between the overall job satisfaction scale and its sub-dimensions, and the overall occupational burnout scale and the total mean scores of emotional exhaustion and personal failure. According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; the mean scores of physical education and sports teachers aged 21-26 were higher than the other groups for the internal satisfaction, external satisfaction and job satisfaction scale; It has been determined that the mean score of the total occupational burnout scale, emotional exhaustion, and personality failure sub-dimensions is significantly higher than the mean score of other age ranges of physical education teachers who are in the 39 and over age range. In this context, if we look at the age ranges in terms of job satisfaction; It is seen that the job satisfaction of physical education and sports teachers, whose age range is smaller than other groups, is higher both internally and externally. It is thought that the job satisfaction of physical education teachers, who continued this process with distance education, especially during the Pandemic period, has been further affected. It can be interpreted that their job satisfaction is high in terms of excitement and dedication, since they are just at the beginning of their professional life, that is, their age range is small. In terms of professional burnout, the opposite situation is encountered. In other words, it can be stated that the burnout levels of physical education and sports teachers with a larger age group are proportionally high. From this point of view, the physical education and sports teaching profession, unlike other teacher groups, may have had an effect on the result, both physically and mentally. As a result; It can be said that the fact that the age variable has a positive effect on job satisfaction, the job excitement of new teachers, the enthusiasm and desire of having just started the profession, and the work experience of older teachers in the profession has a negative impact on professional burnout. This result of the research is supported by the results obtained in the literature (Gülay, 2006; Baysal, 1995).

Thirdly, as a result of the analyzes and research, it was determined that there was a statistically significant difference in the overall job satisfaction scale and its sub-dimensions, and the overall professional burnout scale and all sub-dimensions according to the variable of service time of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; While the mean score of physical education and sports teachers who have a service period of 1-5 years in general and all sub-dimensions of the job satisfaction scale is found to be significantly higher than the average of teachers who have other service periods; It has been determined that the average score of physical education and sports teachers who have a service period of 1-5 years for the general occupational burnout scale, personal failure and depersonalization sub-dimension is low. In line with this information, considering the service period of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period, it can be stated that their new enthusiasm, their newness in the profession and their not being worn out, increase their job satisfaction, while professional burnout is low. The results of the research conducted within the scope of the literature support the current findings (Göğercin, 2017; Dolunay, 2002. p. 51-62). Avşaroğlu et al. (2005, p. 115-129) stated in their study that there was no significant difference in terms of service among teachers and reached a different conclusion with the results of the research.

Fourth, as a result of the analysis and research, it is seen that there is a significant difference in terms of personal failure score average, which is the sub-dimension of professional burnout, according to the school type variable of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. In the current bulgur of the research, it is determined that the personal failure point average of physical education and sports teachers working in high school is higher than physical education and sports teachers working in secondary school. In this context, it can be said that the physical education lesson taught by distance education during the pandemic period, teaching young children at the high school level, negatively affects the personal failure sub-dimension of the physical education teacher at the level of professional burnout. In the literature studies, Çalışkan (2018) and Yıldırım (2016) reached results that support the research results. Kale (2007), on the other hand, reached different results from the existing findings in his study with physical education teachers and states that there is no significant difference in the general and all sub-dimensions of the occupational burnout scale.

As a result of the analyzes made, a statistically significant difference was found between the general job satisfaction scale, internal satisfaction, external satisfaction, general professional burnout scale, depersonalization and emotional exhaustion according to the weekly course hours variable of physical education and sports teachers working with distance education during the pandemic period. According to the results of the TUKEY test performed to determine which group the difference originates from; For the overall job satisfaction scale and all its sub-dimensions, the average scores of physical education and sports teachers who attend 11-16 hours of weekly classes are higher; For the occupational burnout scale in general, it has been determined that the mean scores of physical education and sports teachers who attend 25 hours and more weekly classes are lower. In line with this information, if it is taken into account that a teacher has 15 hours a week, it can be stated that teachers take responsibility as much as they should in the distance education process during the pandemic period, and they reach job satisfaction by being more satisfied and happy in this compulsory process. In addition, it can be thought that the education-teaching process in the distance education process affects the professional burnout level of physical education teachers negatively. While there are findings supporting the results of the studies within the scope of the studies in the literature (Aydın et al., 2017, p. 60-67; Girgin, 2010, p. 31-38; Tavlı, 2009); There are also studies in the literature that include different findings from the research results (Çalışkan, 2018; Mumcu, 2014).

As conclusion of the research; According to the Pearson Correlation results made between the sub-dimensions of the scale of job satisfaction and professional burnout of Physical Education and Sports teachers working with distance education during the pandemic period; It was determined that there was a negative significant relationship between the overall job satisfaction scale and its sub-dimensions and the general occupational burnout, emotional exhaustion and depersonalization sub-dimensions. It has been determined that the job satisfaction and professional burnout of physical education and sports teachers who work with distance education during the pandemic period are at a moderate level. In this context, it can be interpreted that while the job satisfaction level of physical education and sports teachers who teach with distance education increases during the pandemic period, the level of professional burnout decreases. Because it is a pandemic period and education is carried out with distance education, while reducing the professional burnout levels of teachers, it causes an increase in their job satisfaction levels. Tunçbilek (2016), in his study, determined that the level of job satisfaction of teachers was moderate, and it was found that this study was in parallel with the results of the research.

Conclusion and Recommendations

Physical Education and Sports Teachers, who teach by distance education during the pandemic period, should discuss the process with the new physical education teachers and find solutions to the problems they may encounter. Thus, the burnout levels of new teachers should be reduced.

Teaching rights granted to departments other than physical education and sports teaching (Sports management, Coaching, Recreation, etc.) should not be given; because being a teacher, especially being a physical education and sports teacher, is gained by living and experience. This is thought to affect job satisfaction and burnout.

In order to more clearly determine the results of the job satisfaction and professional burnout levels of physical education and sports teachers who teach by distance education during the pandemic period, it may be recommended to conduct various studies on different and larger sample groups.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval Certificate of this study was obtained from Bitlis Eren University Ethical Principles and Ethics Committee Presidency on 01.03.2022.

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declare that this study had received no financial support.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için Bitlis Eren Üniversitesi Etik İlkeleri ve Etik Kurulu'ndan 03.01.2022 tarihinde E-84771431-050.03-37960 numaralı etik kurul onay belgesi alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Akçamete, G., Kaner, S., & Sucuoğlu, B. (2001). *Öğretmenlerde tükenmişlik, iş doyumu ve kişilik*. Nobel.
- Akdemir, Ö. (2011). Yükseköğretimimizde uzaktan eğitim. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (2), 69-71.
- Avşaroğlu, S., Deniz, E. M., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu, iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14,115-129.
- Aydın, E., Baş, M., & Kirkbir, F. (2017). Physical education teachers job satisfaction and burnout levels of investigation. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(6), 60-67. [\[Crossref\]](#)

- Baysal, A. (1995). *Lise ve Dengi Okul Öğretmenlerinde Meslekte Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler* [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Çalışkan, O. (2018). *İl merkezlerinde ve taşrada görev yapan beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması (Nevşehir – Kırşehir ili örneği)* [Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi].
- Dincerol, C. (2013). *Tükenmişlik sendromunun mesleki tükenmişlik ve iş tükenmişliği açısından incelenmesi: öğretmenler üzerinde bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi].
- Dolunay, A. B. (2002). Keçiören ilçesi genel liseler ve teknik ticaret meslek liselerinde görevli öğretmenlerde tükenmişlik durumu araştırması. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 51-62. [\[Crossref\]](#)
- Girgin, G. (2010). Öğretmenlerde tükenmişliğe etki eden faktörlerin araştırılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 31-48.
- Göğercin, T. (2017). *Beden eğitimi öğretmenlerinin iş tatmini ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (İstanbul Başakşehir ilçesi örneği)* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi].
- Gülay, H. E. (2006). *Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin araştırılması (Kocaeli ili örneği)* [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].
- Kale, F. (2007). *Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyum ve tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi].
- Maslach, C., & Jackson, S. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113. [\[Crossref\]](#)
- Medeni, M. B. (2018). *Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi (Balıkesir ili örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi].
- Moore, M. G., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3th ed.). Wadsworth. [\[Crossref\]](#)
- Mumcu, L. (2014). *Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyum ve tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi].
- Mutlu Bozkurt, T., & Tamer, K. (2020). Sporda e-öğrenmeye yönelik tutum ölçeği. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(36), 1761-1771. [\[Crossref\]](#)
- Tavlı, O. (2009). *Lise öğretmenlerinin problem çözme becerileri ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi].
- Tunçbilek, S. (2016). *Özel eğitim okul öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik duygusu ve iş tatminleri arasındaki ilişki (Ankara örneği)* [Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi].
- Viscione, I., & D'Elia, F. (2019). Augmented reality for learning in distance education: the case of e-sports. *Journal of Physical Education and Sport*, 19, 2047-2050.
- Weiss, D., Dawis, R. V., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). *Minnesota satisfaction questionnaire--long form (MSQ)* [Database record]. APA PsycTests. [\[Crossref\]](#)
- Yıldırım, U. (2016). *Sınıf öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyi ile sınıf yönetimi arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi].

Kur'an'da Yaratılış, Terbiye ve Ahlak İlişkisi

The Relationship of Creation, Discipline and Morality in the Quran

Faiz KALIN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam
Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim
Dalı, Ağrı, Türkiye

öz

Kur'an fitratın temiz olduğundan doğruları kabule ve öğrenmeye elverişli olduğundan bahsetmektedir. Fitra- ta sahip çıkılmasıyla güzel ahlakın elde edileceğine vurgu yapan Kur'an aksi durumun, kronikleşen sosyolojik, psikolojik, ekonomik, hukuki, iktisadi, itikadi ve ahlaki sorunları beraberinde getireceği konusunda uyarıda bulun- lundadır. Kur'an, fitrat üzere yaratılan insanın eğitim ve öğretimle güzel ahlaki kazanacağını dikkatlere sun- makta, model olarak Hz. Peygamber'i göstermektedir. Eğitim ve öğretimin önce inançla başladığına dikkat çe- ken Kur'an, kendisine inananların koyduğu ilkelere tavizsiz uymalarını istemektedir. Böyle bir hayatın programlı ve disiplinli olduğu açıktır. Dürüstlüğü ve adaletin temel esas alındığı bu eğitimde başkalarının hak ve hukuku kendi hak ve hukuku kadar önemlidir. Esasen evrenin bütün birimlerinin pedagojik olarak eğitim ve öğretimin her alanında aktif bir fonksiyon icra ettiği görülmektedir. Gökteki ayın kendine has evreleri ile insanlara ayları, senelerin sayısını ve hesabı öğretmesi, güneşin doğuş ve batışı ile günleri, gece ve gündüzü, gündüz içinde ki hareket aşamaları ile ibadet vakitlerini belirlemesi, insanlığı disiplinli bir hayat yaşamaya alıştırmakta, eğitmek- tedir. Bu ise pedagojinin; psikolojik, sosyolojik, muamelat ve ahlak alanını kuşatan bir realitesidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, etik, fitrat, insan, peygamber, Kur'an, öğretim

ABSTRACT

Qur'an speaks of the fact that as fitrah (nature) is clear; it is convenient to accept the truth and to learn it. Under- lining the fact that good morals can be possessed by protecting the fitrah, Qur'an gives warnings stating that the contrary situation would bring chronic sociological, psychological, economical, legal, financial and ethics problems in its wake. Qur'an addresses that, a man created on fitrah can have good morals via educa- tion and teaching, and it presents the Prophet as a model to this. Qur'an remarks that education and teaching firstly starts with belief, and requires its believers to obey all of the principles, set forth in the book, without compromise. It is clear that such a life is a programmed and disciplined one. In this education, where honesty and justice is taken as the basis, the rights and remedies of others are as important as one's own. Actually, it is seen that every unit of the universe pedagogically performs an active function in every stage of education and teaching. Humanity is educated and accustomed to live a disciplined life through the facts that the moon teaches people the months, the numbers and calculation of years via its phases, and the sun determines days, nights and daytime via sunrise and sunset, and the times of prayer via its moving stages during the day. This is, therefore, a reality of pedagogy covering the fields of psychology, sociology, procedure and ethics.

Keywords: Education, ethics, fitrah, man, prophet, Qur'an, teaching

Giriş

Bu çalışma, fitrat nedir, ne anlama gelmektedir, eşya ile ilişkisi nedir, fitrat yok edilebilir mi, yok edilen fitrata tekrar dönülebilir mi, fitratın iyi veya kötü seyreden hayatla ilişkisi var mıdır; varsa bu ilişki nereye kadar sürer, sınırı nedir, Kur'an fitrat konusuna nasıl bakmaktadır; fitratın eğitim ve öğretimle, güzel ahlakla ilişkisi nedir, hangi konularla ilişki içindedir; eşyanın fitratı varsa mahiyet ve keyfiyeti nedir, nasıl anlaşılmalıdır? gibi sorulara cevap aramaktadır. Allah'ın yarattığına "yaratılış kodları" yerleştirmesi, bu kodların ilahi imza hükmünde olduğu şeklindeki açıklamalar, eşyanın yaratılış kodları sayesinde hüviyet/ kimlik sahibi olduğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Eşya bir yaratıcı elinden çıktığını fitratıyla açığa vurmaktadır. Eşyanın fitratı onun formatıdır. Allah, Fâtır ismi ile eşyayı yaratırken ona mührünü basmış- tır. İnsanda bu formatla eşyayı tanımış, isim vermiş, tanımaya ve isimlendirmeye devam etmektedir.

Yetişme ve gelişme bütün canlılarda görülürse de terbiye daha çok insan hakkında kullanılan, onun bedeni, zihni, ahlaki gelişmesini ve olgunlaşmasını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu konuyu an- latan bir başka ifade ise eğitim kelimesidir. Eğitim Fransızca ve İngilizce'de education kelimesi ile ifade edilmektedir. Eğitim geniş anlamda insanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümüne denir. Dar anlamda ise insan gelişiminin düzenli, bilinçli olarak yönetilişi ve etkilenişi demektir. Bütün peygamberlerin tev- hid mücadelesine karşı çıkarlar önce fikir ve inanç özgürlüğüne tecavüz etmekte, ardından insanların eğitim ve öğretimine, güzel ahlaka sahip olmasına, hukukuna tecavüz etmektedir. Küfür, nifak, zulüm eylemlerinin sahiplerinin insanlığın ahlaken gelişmesine karşı çıkarlarının temelinde yatan gerçek, kendi düzenlerinin bozulmaması isteğidir. Buna bağlı olarak fesat devreye girmekte, bireysel ve toplumsal bakışı etkilemektedir. Firavunlaşanların bile fitratları hakikati kabule uygun bir yaratılışa sahip olmasına

Geliş Tarihi/Received: 25.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.07.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Faiz KALIN
E-mail: fkalin@agri.edu.tr

Cite this article: Kalin F. (2022). The rela- tionship of creation, discipline and mor- ality in the Quran. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 306-311.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

rağmen doğru yolda işletilmeyen fitrat, sahibini tarihte sembol olan şekavet çizgisine taşımaktadır. Kur'an Firavun gibi birçok figürden bahsederken insanlığa fitratın dünya ve ahireti güzelleştirecek istidatta yaratıldığını dikkatlere sunmaktadır. Fitratın doğru yönde işletilmesiyle, Hz. Lokman'ın çocuğuna yaptığı nasihatın çizdiği rota yönünde inançla birlikte, hayatın psikolojik, sosyolojik, ekonomik, biyografik ve emniyet düzeni sağlanacaktır. İslâm'ın anahtarı olan kelime-i tevhit, nefy edatı ile başlamakta önce ilahları reddetmekte sonra tevhid ifade etmektedir. Böylece fitratı kirleten ve körelten yanlışları tevhid inancından ayırtmaktadır.

Ahlak; insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü demektir. Cahiliye döneminin ahlaki anlayışlarının arkasında duygularını tatmin etme, gösteriş, hayranlık duygusu uyandırma, şöhret kazanma arzusu yatmaktadır. Kur'an geçici hazlara düşkünlüğün karşısına, insanın nefsinin dizginlenmesini, tabiatını öfke ve şiddetten korunması anlamına gelen hilm ve şefkati koymaktadır. Bundan yoksun olanlar Hz. Peygamber'in büyüklüğünü ve ahlakını anlayamayınca birtakım deliliklerde bulunmaktadırlar. Bunu zamanla sınırlamak elbette ki yanlıştır. Dün sergilenen negatif bakış ve tavırlar her dönemde mevcuttur. Kur'an bu anlayışın karşısına ahlakın evrensel ilke ve modellerini koymaktadır. Bu ilke ve modellerin hayata uygulanması eğitim, meyvesi ise ahlaktır. Fitratın temiz ve güzel yaratılan insanın, Kur'an'ın emrettiği, Hz. Peygamber'in icra ettiği eğitimle daha güzel bir noktaya geleceği, tarihe düşülen evrensel bir nottur.

Fitrat

Fitrat, yaratılış, hilkat, (Komisyon, 2005, s. 699) insanın dini kabule hazır yaratılması demektir. (Cürçânî, 2007, s. 246) Fitrat, ikiye ayırmak, yarmak, icat etmek, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş anlamında kullanılmaktadır. İlk yaratılış bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden fitrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Şu halde fitrat ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtmektedir. (İbn Manzûr, 2008, s. 2/875-877) Yaratılış sırasında Allah'ın türlere kazandırdığı bu temel yapıdan dolayı aynı kökten gelen fâtır kelimesi Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri olarak zikredilmektedir. (Kur'an-ı Kerim, 6:14; 35:1; 39:46) Terim olarak, insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini ifade etmektedir. (Hökelekli, 1996, s. 47) Din ise uyulması istenen İslam hukuk kurallarına ve dini kanunlara verilen isimdir. (Cürçânî, 2007, s. 174) Bu kanunların öğrenilmesi ve uyulması fitratın esas unsurlarından olduğu, nasların ortaya koyduğu, aklında kabul etmesi gereken bir gerçektir. Ancak Kur'an, insanın imtihan için yaratıldığına, bu imtihan sebebiyle herkesin hür iradesiyle kendi mizacına göre dilediği yolu seçip ona göre hareket etme muhtariyetine sahip olduğuna dikkat çekerken *قل كل يعمل على شاكلته* deki " herkes kendi yapısına uygun işler görür"7913/5 .s .y.t ,ızaY ;03/12 .s ,9002 ,ızaR ;48:71 ,mireKı-na'ruK ;842/5 ,0102 ,du'uS-s'ubE) diye buyurarak ayette geçen "şâkile" kelimesinin karakter, mizaç, niyet, din manalarına geldiğine işaret etmektedir (Bilgiz, 2006, s. 126-132).

Bir başka açıklamaya göre fitrat, Allah'ın mahlûkatı bir takım şeyleri yapacak yeteneğe namzet olarak yoktan var etmesidir. Nitekim Rûm, 30. ayette Allah'ın insanları fitrat üzere yarattığına işaret edilmektedir. Bu Allah'ın kendisini bileceği ve tanıyacağı yetenek ve kudreti insanda yaratması şeklinde açıklanmaktadır. (Râgıb el-İsfahânî, 2009, s. 640) Eşyanın fitratını yalnız "Fâtır" olan Allah koyar. Fâtır olan Allah bir şeyi sadece yaratmakla kalmaz, o yarattığına bir de "yaratılış kodları" yerleştirir. Bu kodların ilahi imza hükmünde olduğu şeklindeki açıklamalar, eşyanın yaratılış kodları sayesinde hüviyet/kimlik sahibi olduğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla fitrat ilahi formattır; (İslâmoğlu, 2013, s. 2/1052-1068) şeklindeki açıklamalar konuya daha da açıklık getirmektedir.

Eşya, bir yaratıcı elinden çıktığı fitratıyla açığa vurmaktadır. Eşyanın fitratı onun formatıdır. Allah, fâtır ismi ile eşyayı yaratırken ona mühürünü basmıştır. İnsan da bu formatla eşyayı tanımış, isim vermiş, tanımaya ve isimlendirmeye devam etmektedir. Fitrat, Hz. Âdem'e Allah'ın, isimleri öğretmesi (Kur'an-ı Kerim, 2:31) ile ilgilidir. Öğretim-eğitim, ilerleme ve gelişme insanın fitratına yerleştirilmiştir. Konunun geçtiği ayette sözü edilen "öğretim"ın gerçekleşmesinde "fitrat" fonksiyoneldir. Eğer Allah eşyaya fitrat vermemiş olsaydı, eşyanın hüviyeti/kimliği olmazdı, böyle bir durumda insan eşyaya isim veremezdi. (İslâmoğlu, 2013, s. 2/1063)

Fitratın ilahi format olduğuna *صبيغة الله ومن احسن من الله صبيغة ونحن له عابدون* "Allah'ın boyası... Kim Allah'tan daha güzel boya vurabilir ki? İşte biz (bunun için) yalnız O'na kulluk ederiz!" (Kur'an-ı Kerim, 2:138) ayeti delil gösterilmektedir. Allah'ın boyası manasına gelen "sıbgatullah" ile ilahî formatın kastedildiğine işaret edilmektedir. O boyanın üzerine sürülecek her boya sentetik olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla o sentetik boyaların asla, fitrat boyasının yerini tutmayacağıın altı çizilmiştir. Fitrat kaybolmaz, ancak insan fitratından uzaklaşabilir, fitratını bastırabilir veya âtil bırakabilir. Nitekim dinden yüz çevirenler, kâfir, münafık ve müşrikler, fitratlarının üzerlerini örtmekte, ondan uzaklaşmaktadırlar. (Öge, 2004, s. 248-256) Zaten "kefera" kelimesinin lügat manası ve Kur'an öncesi kullanımına baktığımız zaman (Yılmaz, 2014, s. 167-168) Kur'an'ın fitratını örterek hakikatten uzaklaşanlara "kâfir" dediğini daha iyi anlayabiliriz. (Izutsu, t.y., s. 60-65) Bu örtü, bazen çok kalın bir yapıya ulaşarak insanın fitratına dönüşü imkânsız hale getirmektedir. İşte bu hali Kur'an, duyular bağlamında "kulağın mühürlenmesi, gözlerin perdelenmesi" (Kur'an-ı Kerim, 2:7) olarak beyan etmektedir. Fitrat ilahî format olduğu için insanın özüne dönmesi her zaman mümkündür. Bu "tevbe ve istiğfar" kavramlarının hayata geçirilmesiyle gerçekleşmektedir. Bazen yılların kronikleşen hatalarını, bir sabah ezanı veya insanın yaşadığı elim bir hadise temizleyebilir. (İslâmoğlu, 2013, s. 2/1064)

Eğitim ve Öğretim

Disiplinli bir inceleme sonunda Kur'an'ın her ayetinin hedefinde eğitim-öğretim ve güzel ahlakın olduğu görülmektedir. İtikat, ibadet, muamelâtla ilgili ayetler üzerinde inceleme ve araştırma yaptığımızda eğitim ve öğretime nihayetinde güzel ahlaka ulaşırız. Modern bilimin pedagoji diye ifade ettiği kelime, eğitim bilimi diye açıklanmaktadır. (Komisyon, 2005, s. 1589) İslâm kültüründe genellikle öğretimin karşılığı olarak tâlim, eğitimin karşılığı olarak terbiye kullanılmaktadır. Ayrıca öğrenim için tahsil, daha çok eğitimi ifade bağlamında tedris, te'dib, tehzib, siyaset, tezkiye ve irşad gibi kelimelere yer verilmektedir. Sözlükte "bir şeyi gerçek yönü ile kavramak, bir nesnenin şekli zihinde oluşmak, nesneyi gerçek haliyle bilmek" anlamındaki ilim kökünden türeyen *ta'lim*, birine bilgi öğretmek, ders okutmak demektir. (Râgıb el-İsfahânî, 2009, s. 580) Bilgi öğretme işini yapana mu'allim, öğrenene müte'allim denir. Korumak islah etmek, gözetmek, yükseltmek anlamındaki "rabv" kökünden türeyen terbiye kelimesine "çocuğu veya ekini besleyip büyütme" manası verilmektedir. Terbiye, "bir şeyi en mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmek" diye tanımlanmaktadır (Kazıcı & Ayhan, 2010, s. 39/515). Arapça "rab" kelimesi başka bir dilde tek bir terim ile kolayca ifade edilemeyecek kadar geniş ve girift bir anlamlar demetini kuşatır. Bu

ifade bir şeyin sahipliği ve bunun gereği olarak o şey üzerinde otorite iddiasında bulunma ve bir şeyi başından sonuna kadar kurma/ oluşturma, sürdürme ve besleme kavramlarını içerir. Kur'an'da lam-ı tarifle başlayan "Rab" kelimesi objektif ve kavramsal olarak özellikle bütün kâinatın yegâne besleyicisi ve idame ettiricisi, her türlü otoritenin nihai kaynağı olan Allah için kullanılır (Esed, 2015, s. 46). Zaten 'alemîn kelimesine muzâf olarak *Rabbu'l- 'Alemîn* (Kur'an-ı Kerim, 1:2) terkihiyle kullanıldığında hem maddi hem de manevi bütün varlık kategorilerini içine aldığı anlaşılmaktadır.

Yetişme ve gelişme bütün canlılarda görülürse de terbiye daha çok insan hakkında kullanılan, onun bedeni, zihni, ahlaki gelişmesini ve olgunlaşmasını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu konuyu anlatan bir başka ifade ise eğitim kelimesidir. Eğitim Fransızca ve İngilizce'de education kelimesi ile ifade edilmektedir. Eğitim geniş anlamda insanın yeteneklerinin, özellikle ahlak yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümüne denir. Dar anlamda ise insan gelişiminin düzenli, bilinçli olarak yönetilişi ve etkilenişi demektir (Akarsu, 1979, s. 66).

Kur'an Müslümanları bitkiler, hayvanlar, tarih coğrafya ve astronomi gibi alanlarda inceleme ve araştırmaya teşvik etmektedir. Başlangıçta dini bilgilerin öğretilmesine önem verilmekle birlikte Hz. Peygamber'in gayretini ruhani ve manevi saha ile sınırlandırmak mümkün değildir. Bedir gazvesinde ele geçirilen esirlerin okur-yazar olanlarından her birinin Medineli on Müslüman çocuğuna okuma yazma öğretmesi karşılığında, 4000 dirhem tutarındaki fidyeden muaf tutulması, Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretime verdiği önemin açık göstergesidir (Kazıcı & Ayhan, 2010, s. 39/515). Tevhidi yakalamada, ibadetlerde, hukukta, ahlakın kemale ermesinde veya tefessüh etmesinde, temizlikte, sanatta eğitim ve öğretimin rolü açıktır.

Kur'an, okumayı "اقرأ: oku" lafziyle direkt emretmektedir. Söz konusu emir ile evrende okunacak şeylerin tamamının okunması ile Yüce yaratıcıya varılacağı anlaşılmaktadır (Râzî, 2009, s. 32/15-118). Kur'an'a göre yaratıcıyla insan arasındaki ilk iletişim insanın yaratılışıyla başlamıştır. Onu yaratıp okumayı, düşünüp açıklama yapmayı öğreten O'dur (Kur'an-ı Kerim, 55:1-4). Öğretimle düşünme arasındaki ilişki, düşüncesizliği devre dışı bırakmaktadır. Okuma eyleminin gerçekleşmesi ile eğitim ve öğretim başlamakta, düşünüp açıklama yapılacak yola girilmektedir. Kalemde bahsedilen ayetle (Kur'an-ı Kerim, 96:4) yazıya ve ilmin kaydedilmesine işaret edilmektedir (Râzî, 2009, s. 32/15-118). İlimin okuma ve yazı ile ilerleyeceği Kur'an'la insanlığın dikkatine sunulmaktadır. Böylece kalkınma ve gelişmenin başladığına işaret edilmektedir. Ayrıca yazı ve okumanın araç ve gereçlerinin şartlara göre temini eğitim ve öğretim açısından önemlidir. Nitekim Kur'an'ın yazı ile tespiti, cem'i ve teksirinde bunlar tarihin kaydettiği bir gerçektir. Asr-ı saadetten itibaren hıfz ve yazı ile başlayan öğretim ve eğitim hareketi, Kur'an'ın sonraki asırlara ve bütün mekânlara taşınmasında faaliyet alanının kapsamını, semeresini göstermektedir (Cerrahoğlu, 1976, s. 62-68). Ancak, bu noktada duyuların arkasında ve merkezinde insan beyninin olduğuna, bilimin ortaya koyduğu bir gerçek olarak açıklandığına işaret etmek gerekir (Kara, 2015, s. 257-258). Disiplinli bir inceleme ile Kur'an'ın, güzel ahlaka ulaşmada akıl, kalp, duyular ve beynin sürekli ilişkisini ortaya koyan bir yapıda olduğu görülmektedir. Eğitim ve öğretim açısından söz konusu koordinasyonun önemi açıktır. Bütün verilerin kalbin tasdik veya reddiyle sonuçlanmasını bize öğreten yine Kur'an'dır. Bu noktada fitratına uygun olarak hayır yolunu seçenlerin toplumun ahlaki yapısına olan katkısı önemlidir. Kölelerin azadı, şiddetli bir açlık gününde yetimi veya yerde sürünen bir yoksulu doyurmak öğretimin eğitime dönüşme halî, bulunduğu toplumu bir birine kenetleyen bir vücudun azaları yapan ilke ve pratiklerdir. (Kur'an-ı Kerim, 90:8-16)

Diğer taraftan "nûn" ن harfi hakkında yapılan açıklamaların yazının malzemesine, kalem ve yazının menşeyi ve gayesine, hokka ile mürekkep olarak yapılan açıklamalara çekilen dikkatler, eğitim ve öğretime işaret etmekte, kalemle kaydedilen satırlara, (Kur'an-ı Kerim, 68:1) onların önemine yönlendirmektedir. Kalem (Kalem-i A'lâ'nın), yaratılışın bidayetinde yer aldığı, Allah'ın emri ile bidayetten kıyamete kadar olacakları yazdığı hakkındaki rivayetler, (Yazır, t.y., s. 9/5253-5255) bir başka cihetle dikkat çekicidir. Esasen evrenin bütün birimlerinin pedagojik olarak eğitim ve öğretimin her alanında aktif bir fonksiyon icra ettiği açıktır. Gökteki ayın kendine has evreleri ile insanlara ayları, senelerin sayısını ve hesabı öğretmesi, (Kur'an-ı Kerim, 10:5) güneşin doğuş ve batışı ile günleri, gece ve gündüzü, ibadet vakitlerini belirlemesi, (İn Kayyim el- Cevziyye, 1988, s. 51; Kur'an-ı Kerim, 2:187; 17:78; 24:58) ısı ve ışığın insana hayat vermesi, pedagojinin psikolojik, sosyolojik, muamelat ve ahlak alanını kuşatan bir realitesidir. Kur'an, dikkatleri insanın yaratılışına, (Kur'an-ı Kerim, 86:5) evrene (Kur'an-ı Kerim, 7:185) ve evrende olup bitenlere (Kur'an-ı Kerim, 50:6) çekerken itikâdî, ameli ve ahlakî dersler vermektedir. Hz. Âdem'in çocukları arasında çıkan anlaşmazlık neticesinde kardeşini öldürüp, ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için Allah'ın, yeri eşeleyerek katil kardeşe bir ölünün definini öğretmesi (Kur'an-ı Kerim, 5:31), pedagojiye mührünü vuran bir vaka olarak insanlık tarihine not düşmüştür.

Pedagojik açıdan zikredilmesi gereken bir başka kelime ise müşahededir. Müşahede, ya gözle ya da basiretle gerçekleşir. Görme, tanıklık etme, gözlem, müşahede altına alma, sürekli gözlem altında tutmak, (Râgıb el-İsfahânî, 2005, s. 1441) müşahedeyi ifade etmektedir. Görülen algılanan şeyler için "müşahede edilen" şeklinde bir kullanımı vardır. "Meşâhidu'l-hac" hac yerleri, haccin menâsik yerleri için kullanılan bir ifadedir. (Râgıb el-İsfahânî, 2009, s. 640) Hiç şüphesiz söz konusu mekânların pedagojik açıdan önemli bir değeri vardır. Pedagojinin tarihi seyrine de ışık tutan, sembol olarak değerlendirilen bu yerlerin sosyolojik, psikolojik, itikadî, ahlaki açıdan değerlendirilmesi yapılmalıdır.

Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatın çocuk eğitiminde önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Ancak eğitim ve öğretimde eğitici konumunda olan Hz. Lokman'a hikmet verildiğine işaret edilmektedir (Kur'an-ı Kerim, 31:12). Öğretim ve eğitimin hikmet üzere yürütülmesine eğitimcinin sağ görüşlülük, feraset sahibi olma, ariflik, bilgelik, felsefe manalarına gelen hikmetle (Mutçalı, 1995, s. 187) donatılmasına ışık tutmaktadır. Çocuk eğitimiyle ilgili önemli bir yere sahip olan bu nasihatte öncelik tevhide, Allah'a şirk koşmamaya verilmektedir. Ardından sırasıyla çocuğa şirkin dışındaki konularda anne babasına iyi davranması, yapılan iyiliğin kaybolmayacağı, namazı dosdoğru kılması, iyiliği emredip kötülükten nehy, kendisine isabet eden kötülüklerle sabırlı olması, insanları küçümseyip surat asmaması, yüz çevirmemesi, böbürlenmemesi, yürüyüşünde tabii olması, sesini alçaltması öğütlenmektedir (Kur'an-ı Kerim, 31:13-19). Dikkat edilirse yapılan nasihat itikat ile başlayıp, ibadetle bütünleşerek, güzel ahlaki gerçekleştirilmektedir. Başka bir bakışla fertten başlayıp anne baba ile bütünleşerek toplumun esasını teşkil eden aile düzenini disiplinize etmeyi, toplumun islahını, davranışlarda olgunlaşmayı, güzel ahlaki hedeflemektedir.

Kur'an'daki kıssaların eğitim ve öğretimle, ahlakla bağlantısı kurulurken *ألم تر* "görmedin mi?" (Kur'an-ı Kerim, 105:1) gibi hitaplarla okuyulara ders verilmekte, Allah'ın kudreti ve kanunu öğretilmektedir (Râzî, 2009, s. 32/91-96). Çünkü kıssalarla yapılan vurgular çoğunlukla geçmiş milletlerin hatalarında ısrar etmeleri yüzünden tarih sahnesinden silinmesine ve ahirette dönecekleri azaba yöneliktir. Kıssalar her defasında inanan okuyucusuna küfürde, işyanda ısrarın akibetini resmetmekte, adeta canlandırmaktadır. Bu yöntemin pedagojik üstünlüğü tartışılmaz. Zaten kıssaların Kur'an'da sık aralıklarla yerine göre gündeme taşınmasının asıl amacı ahlakî ve terbiyevî oluşudur (Cerrahoğlu, 1976, s. 172). Terbiyede model oluşturmadan, modeli eğitilenlerin dikkatine sunmadan sonuç alınmaz. Eğitimde görsel-işitsel eğitimden, eğitim programından, iş başında eğitimden, pedagojiden bahsedildiğinde duygular gündeme gelmektedir (Komisyon, 2005, s. 606). Duygular ortamlarında aktif hale gelmektedir. Tasvirlerin de duyularla ilişkisinden, eğitim değerinden bahsetmenin bu bağlamda ayrı bir öneme sahip olduğuna inanıyoruz. Yapılan cennet ve cehennem tasvirleri, içindeki nimet ve azap tasvirleri görme, işitme, tat alma, dokunma duyularını dünyadaki benzerlerinden harekete geçirerek, akla ve muhakemeye dayanan bütün hisleri etkilemekte, iman konusunda sıkı bir muhasebe aşamasına ulaştırmaktadır. İşte bu nokta da muhatap bir ürperti ile yapılan tasvirleri dünyevi örnekleri ile değerlendirerek, batıldan hakka, yanlıştan doğruya, günahattan sevaba dönebilir.

Hz. Musa'nın yolculuk ettiği bilgi ile gördükleri, duydukları ve yaşadıkları eşliğinde büyük bir sabır eğitiminden geçtiği Kur'an'ın bize sunduğu önemli bir öğretilerdir. (Kur'an-ı Kerim, 18:65-82) Arka planı bilinmeyen işlerde sabırlı olmak başarıya götüren ilke olarak karşımızdadır. Kur'an temsiller yolu ile gözler önüne programlar sunmakta, gelişimin nasıl gerçekleştiğini insana öğretmektedir. Allah'a itaat edenleri anlatırken *"onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler"* (Kur'an-ı Kerim, 48:29). Şu halde gerçek manada inanan bir toplumun oluşması böyle bir ekinin yetiştirilmesi gibi yetiştirilmelemdir (Sâbûnî, 2018, s. 1198). Kur'an pedagojinin harika örnekleri ile doludur. Soru cevap metodunu itikadi alanda kullanarak muhatapı yanlış inanca sapmama konusunda uyarırken mesajını tebliğ etmektedir. *Andolsun, eğer onlara, "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorsan elbette "Allah'derler. De ki: "Peki söyleyin bakalım? Allah'ı bırakıp da ibadet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana her hangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah'ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilesse, onlar O'nun rahmetini engelleyebilirler mi?" De ki "Allah" bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na tevekkül ederler.* (Kur'an-ı Kerim, 39:38) Ayette zikri geçen yöntem pedagojinin evrensel metodudur (Sâbûnî, 2010, s. 3/1069). Zamanın ve mekânın değişmesi ile sözü edilen yöntem, fonksiyonundan hiçbir şey kaybetmemektedir. Nitekim Zamahşerî'nin tefsirinde soru cevap metodunu ustalıklı kullanmasının ilham kaynağının bize göre Kur'an olduğunu akla getirmektedir (Zamahşerî, t.y., s. 1/115). Sonuç olarak Kur'an, her vesile ile köreltilen ve kirletilen fitratın, tevbe ile arındırılacağını tekrar yaratılıştaki temiz haline döneceğini, insanın doğru ve güzel yönde yürüyebileceğini, bu konuda, bütün peygamberlerin, özellikle Hz. Peygamber'in hayatının örnek alınmasını öğütlemektedir.

Ahlak

Ahlak hulk veya huluk kelimesinin çoğulu olup, Arapça'da "seciye, tabiat, huy" diye açıklanmaktadır. Lügatlerde insanın fiziki yapısı için "halk" manevi yapısı için "hulk" kelimelerinin kullanıldığına işaret edilmektedir. İnsanın fizyolojik yapısı da, davranışlarını ifade eden manevi yapısı da duyulara hitap etmektedir (Curcaci, 2007, s. 246; İbn Manzur, 2008, s. 4/61). "Halk" kelimesinin ifade ettiği fizyolojik yapı, gözle idrak olunan suretlere, heyetlere, şekillere mahsus olduğu, "hulk" kelimesinin ifade ettiği mananın ise gönülle idrak olunan kuvvelere has olduğu kabul edilmektedir (Yazır, t.y., s. 8/5268). Ahlak insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünü demektir. Cahiliye döneminin ahlakî anlayışlarının arkasında duygularını tatmin etme, gösteriş, hayranlık duygusu uyandırma, şöhret kazanma arzusu yatmaktadır. Kur'an geçici hazlara düşkünlüğün karşısına, insanın nefsini dizginlemesini, tabiatını öfke ve şiddetten korunması anlamına gelen hilm ve şefkati koymaktadır (Çağrırcı, 1989, s. 2/1-9). Bundan yoksun olanlar Hz. Peygamber'in büyüklüğünü, ahlakını anlayamayınca birtakım deliliklerde bulunmaktadırlar. Bunu zamanla sınırlamak elbette ki yanlıştır. Dün sergilenen negatif bakış ve tavırlar her dönemde mevcuttur. Kur'an bu anlayışın karşısına Hz. Peygamber'i ve hayat tarzını model olarak çıkarmakta, örnek alınmasını istemektedir. Böylece bireyden başlayan davranışların düzelmesini topluma yaymayı amaçlamaktadır. Söz konusu amacın gerçekleşmesi ferdi, aileyi ve yönetimi rahatlatan bir başarı olarak değerlendirilmektedir.

Kur'an'da itikat, ibadet ve hukukla ilgili ayetler incelendiğinde tavsiyelerin, emir ve yasakların ahlakî güzelleştirmeyi, toplum düzenini sağlamayı hedeflediği görülmektedir (Demirci, 2005, s. 121-206; 2015, s. 25-52, 177-264). Söz konusu ilkelerin hayata geçmesi ile Kur'an'ın temel hedefi gerçekleşecektir (Demir, 2009, s. 15-45). *"Sen elbette yüce bir ahlak üzeresin"* (Kur'an-ı Kerim, 68:4) buyruğu ile yüce ahlakın, Hz. Peygamber'in şahsında hayatı kuşattığına dikkat çekilmektedir. Hz. Peygamber'in ahlakî Kur'an'dır. Bu da Allah'ın lütfudur (Yazır, t.y., s. 4/5268). Hz. Aişe kendisine sorulan soru sebebiyle Hz. Peygamber'in ahlakının Kur'an ahlakı olduğunu belirtmektedir (Müslim, 1955, s. 139). Dolayısıyla Hz. Peygamber vasıtasıyla Kur'an'ın tebliğ ve tebyîni; (Kur'an-ı Kerim, 5:99; 24:54; 16:44, 64) düşünce, söz ve davranışları olgunlaştırmakta, eğitimin meyvesi olarak, kendisine bağlanan toplumu güzel ahlaka taşımaktadır (Karagöz, 2015, s. 7-89).

Tevhidi önceleyen Kur'an (Kur'an-ı Kerim, 96:1-5, 112:1-4) kendisine inanan insan zihnini sağlıklı tutarak daha sonraki iman esaslarını kabule, oradan ameli konuların sağlıklı işlemesine götürmektedir. İnanan insan dedik, çünkü Kur'an birtakım insanların Allah'ın kelamını dinleyip iyice anladıktan sonra onu bile bile tahrip ettiklerini (Kur'an-ı Kerim, 2:75) haber vermektedir. Bu bağlamdaki ayetlerin tamamında itikat ve ahlak bağlantısı bizlere sunulmaktadır. Kendisine intikal edenleri sağlıklı değerlendiren insan sorumluluk bilincinde bir inanca ve düşünceye sahip olmakta, davranışlarını ona göre kontrol etmekte, aklına gelen düşünceyi, söyleyeceği sözü, atacağı adımı empati yaparak değerlendirmektedir. Kur'an bunların gerçekleşmesini, sağlıklı işlemesini emretmekte, nihayetinde sahil algıya ulaşma ile bunların gerçekleşeceğine dikkat çekmektedir. Allah'ın bahsetmiş olduğu *"usve-i hasene"*nin ancak böylece hayatla bütünleşme imkânı bulacağı ifade edilmektedir (Yazır, t.y., s. 4/5268). Bütün peygamberlerin tevhit mücadelesine karşı çıkanlar önce fikir ve inanç özgürlüğüne tecavüz etmekte, ardından insanların hukukuna tecavüz etmektedir. Küfür, nifak, zulüm eylemlerinin sahiplerinin insanlığa sergilediği manzara budur. Buna bağlı olarak fesat devreye girmekte, bireysel ve toplumsal bakışı etkilemektedir. Bu durumda inançla birlikte, hayatın psikolojik, sosyolojik, ekonomik, biyografik ve emniyet düzeni bozulmaktadır (İbn Manzur, 2008, s. 4/61; Ragıb el-İsfahani, 2009, s. 29). Kur'an insanların olgunluğa erişmeleri, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmeleri için, önce fitrata uygun olan sahil inanca, tevhide

kavuşmasını emretmektedir. Takva, felah, (Kur'an-ı Kerim, 2:103; 5:100; 31:5) fevz, (Kur'an-ı Kerim, 33:71; 24:52) (Abdülbâkî, 1982, s. 526, 527, 758-761) kelimelerinin geçtiği ayetler incelendiğinde sahih algıya ulaşma ile bunların gerçekleşeceğine dikkat çekmektedir. Ayrıca Kur'an'da iblis (Abdülbâkî, 1982, s. 134) ve şeytan (Abdülbâkî, 1982, s. 1382-383) kelimesinin geçtiği ayetler incelendiğinde, şeytanın insanlık tarihinin başlangıcından (Kur'an-ı Kerim, 2:36; 24:21) kıyamete kadar birey ve toplumun hayatını nasıl yıktığı, yanlış algı oluşturmaya çalıştığı bariz bir şekilde anlaşılmaktadır (Abdülbâkî, 1982, s. 382. 383). Şeytanın emrine aldığı duygu ve askerleri dikkatlere sunan Kur'an insanlığı, gördüğü, duyduğu, hissettiği şeyler konusunda dikkatli olmaya davet etmekte, her devirde uyarmaktadır.

Güzel ahlakın esasını oluşturan doğru sözün (Kur'an-ı Kerim, 33:70-71; Sâbûnî, 2010, s. 2/966, 967) işlerin düzelmesine şart gösterilmesi, sağrıların kendilerini vahiyle uyarani işitmemesi, (Kur'an-ı Kerim, 21:45) mütevâzi yürüyüşle, (Kur'an-ı Kerim, 17:37; 31:18) göz vasıtasıyla, akla ve kalbe hitap edilmesi, anne-babaya merhametin Allah'a itaatin öncülüğü ile oluşması (Kur'an-ı Kerim, 17:24) insanın vicdanını harekete geçiren muharrikler olması, istenen ahlaki atmosferdir. Helal lokmanın tadılması, haramdan kaçınılması kazanca ve maişete uzanan hukuki ve ahlaki değerlerdir. Temizliğin kapsama alanının düşünceden başlayarak hayatın her alanına yansımalarının istenmesi, fitratta var olan güzelliğin eğitimle geliştirilerek topluma yayılması güzel ahlak hedefini gerçekleştirecek bir strateji olarak ortadadır. Pis kokular, şahsen insanın bedeni ile ilgili olsun, yaşadığı çevre ile ilgili olsun Kur'an'ın ortaya koyduğu, maddi ve manevi temizliğin ihlali ile gündeme oturan ve hayatı bozan, insanı tiksindiren bir husustur. Kırıcı konuşmalara (Kur'an-ı Kerim, 17:23), çalım satan yürüyüşlere (Kur'an-ı Kerim, 17:37), zinaya götüren bakışlara müdahale eden (Kur'an-ı Kerim, 24:30-31), başörtülerinin yakalarına salı verilmesini emreden ayetler (Kur'an-ı Kerim, 24:31) hep güzel ahlak eğitimi vermekte, güzel ahlaka götürmektedir. Bir hanımın ziynetlerini kimlere göstermesinde mahzur olmadığını ifade eden ayetler (Sâbûnî, 2010, s. 2/791, 792) yine ahlakın güzelleşmesine hitap etmektedir. (Kur'an-ı Kerim, 24:30, 31) Aynı şekilde giybetin, iftiranın, tecessüsün, hasedin ahlaki hedef aldığı ve kirlettiği açıktır (Yazır, t.y., s. 6/4474-4476). Giybet etmenin ölü kardeşin etinin yenilmesine benzetilmesi, fitraten temiz olan insanı nefret kıvamına getirerek caydırıcılığı hedeflemektedir. (Kur'an-ı Kerim, 49:12) Yine Kur'an'da tekâsür, mal, çocuklar, asıl asaletle övünmek (Kur'an-ı Kerim, 102:1-2), insanı Allah'a itaatten ve ahirete hazırlanmaktan alı koyan davranışlar olarak açıklanmaktadır. (Sâbûnî, 2010, s. 3/1540) Tüm bunların birey ve toplum yapısına zarar verdiği, insan aklını sahih düşünceden mahrum bıraktığı ise bilinen bir husustur. Fıtrat üzere yaratılan insanın temiz ve sağlıklı bir hayat sürmesi Yaratanın emir ve yasaklarına göre yaşaması ile gerçekleşmektedir. Kur'an bu hedefin gerçekleşmesini, itikadi eğitimle başlatarak muamelat ve ahlak eğitimiyle de taçlandırmaktadır.

Sonuç

Fıtrat, ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtmektedir. Fıtrat, insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini ifade etmektedir. Değişim, gelişme, bozulma ve olgunlaşma yaratılışla varlığın temel yapısına konulan fıtrat sonrası meydana gelen olgular olarak açıklanan bir kanundur. Dinin ortaya koyduğu maksat, fıtrat üzere yaratılan insanın önüne konulan, pozitif yönde gelişmesini hedefleyen ilkelere, Kur'an bunların gerçekleşmesi, sağlıklı bir toplumun oluşması, dünya ve ahiret saadetinin kazanılması, fıtratın kirletilmemesi için gönderilen mesajın adidir.

Mezkûr hedeflere ulaşmayı kendisine gaye edinen insan, gönderilen mesajın beyan ettiği esaslara göre yaşamayı kendisine ilke edinmelidir. Kur'an'ın beyanına göre insan en güzel bir kıvamda yaratılmıştır. Bu yaratılış onun fıtratıdır. Fıtratın yaratılışın ontolojisine dayandığı bir gerçektir. Fıtratını gönderilen mesajlarla geliştirmek için, insanın Kur'an'a kulak vermesi kendisini onun ortaya koyduğu ilkelere göre eğitmesi ile mümkündür. Bu sorumluluk duygusunu ve inancını insana, onun fıtratına uygun olarak koyan Kur'an, onu güzel ahlaka götüreceği ilkelere göre eğitmekte, Hz. Peygamber'i, hayatın her alanında insanlığa model olarak göstermektedir. Böylece inanan insanı, fıtratı doğrultusunda eğiterek dünyasını güzelleştiren Kur'an, nihai hedef olarak onu ahiret saadetine hazırlamaktadır.

Kur'an'ın evrensel olarak insan hayatına sunduğu tevhid, nübüvvet, ahiret, takva, hukuk, adalet, sabır, felah, helal-haram, emir-yasak, cennet- cehennem, namaz, zekat, oruç, hac, melek, vahiy, gayb gibi kavramların hepsi fıtrat üzerine bina edilmekte, eğitimle yakından ilişkisi aktif olarak fonksiyonunu icra ederek insanı güzel ahlaka taşımaktadır. Söz konusu kavramlardan tevhide inanan insan, kalben kararını vermiş doğru olanı seçmiş, küfrü, şirki, nifakı, fesadı, isyanı, reddetmiş demektir. Yaratılışla aynı kökten gelen, ahlaki odak kelime yaptığımızda karşısında, gayrı ahlaki, yaratılışa, yani fıtrata aykırı olan küfür, şirk, nifak, fesat, terör, zina, yalan, inkâr, zulüm gibi insanın fıtratını körelten kavramların hâkimiyetini görürüz. Bu kavramların kendisini esir aldığı insanın dünyası da ahireti de zarardadır. Teknik bir aleti dahi amacının dışında kullanırsanız zarar verirsiniz. Allah insanı fitraten kendisine kulluk için yarattığını beyan etmektedir. Bu hakikati görmezlikten gelerek yanlış yollara sapanların ahlaki gidişatları, acı akıbetleri, kalıntıları, ibret için Kur'an'ın sunduğu kıssalar, aynı akibete düşmemeyi öğretmektedir. Evrende her şey kendi yaratılış amacına hizmet ederken insanın Yaratıcısını tanımaması vahim bir manzaradır. Bu manzaranın düzelmesi, ancak fıtrata sahip çıkarak, Hz. Lokman'ın eğitim stratejisiyle güzel ve ahlaki nesiller yetiştirmekle mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Abdulgâkî, M. F. (1982). *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.
- 'Affî 'Abdufettâh Tabbâre. (1982). *Tefsîru Cüz'i-Tebâreke*. Dâru'l'İlm
- Akarsu, B. (1979). *Felsefe Terimler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgiz, M. (2006). Kişiliğin oluşumunda fitrat ve sosyal çevrenin etkisi (İsrâ, 17/84. Ayeti Ekseninde). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25,129-148.
- Cerrahoğlu, İ. (1976). *Tefsir usulü*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cürcânî, S. Ş. (2007). *Kitâbu't-Ta'rîfât*. (Thk. M. Abdurrahman el-Maraşlı). Beyrut.
- Çağrı, M. (1989). Ahlak. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 2, ss. 1-9.
- Demir, Ş. (2009). *Kur'ân'ın temel hedefi*. Fecr Yayınları.
- Demirci, M. (2005). *Kur'ân'da toplumsal düzen*. Ensar Neşriyat.
- Demirci, M. (2015). *Kur'ân'ın ana konuları*. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ebu's-Su'ûd. (2010). İrşâu'l-'Akli's-Selîm İlâ Mezâyê'l-Kur'âni'l-Kerîm. (Thk. H. 'Abdu'l-Ğani), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Esed, M. (2015). *Kur'ân mesajı*. (Çev. C. Koytak, & A. Ertürk). İşaret Yayınları.
- Hökekleli, H. (1996). Fitrat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 13, ss. 47-48.
- Izutsu, T. (t.y.). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. (Çev. S. Ateş). Yeni Ufuklar Neşriyat.
- İbn Kayyim el- Cevziyye. (1988). *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân*, Beyrut.
- İbn Manzûr. (2008). *Lisânu'l 'Arab*. Dâru'l-Fikr.
- İslâmoğlu, M. (2013). *Kur'an'a Göre Esmâi Hüsnâ*. Düşün Yayınları.
- Kara, N. (2015). *Kur'ân'da Beden Dili*. Ensar.
- Karagöz, İ. (2015). *Birlikte Yaşama Ahlakı ve Hukuku*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kazıcı, Ziya; Ayhan, Halis. (2010). Tâlim ve Terbiye. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 39, ss. 515-523.
- Komisyon. (2005). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Mutçalı, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. Dağarcık Yayıncılık.
- Müslim. (1955). *el-Câmi'us-Sahîh (Sahîhu'l-Müslim)*. (Nşr. M. Fu'âd Abdu'l-bâkî). Dâru İhyâi Kutubi'l-'Arabiyye.
- Öge, S. (2004). Fitratın misâkı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 243-263.
- Râgıb el-İsfahânî. (2009). *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*. (Thk. S. A. Dâvûdî). Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Râzî, F. (2009). *et-Tefsîru'l-Kebîr, (Mefâtihu'l-Gayb)*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sâbûnî, M. A. (2010). *Safvetu't-Tefâsîr*. el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- Sâbûnî, M. A. (2018). *et-Tefsîru'l-Vâdihu'l-Müeyesser*. Beyrut.
- Yazır, E. H. (t.y.). *Hak Dini Kur'an Dili*. Eser Kitabevi.
- Yılmaz, A. (2014). Kur'ân'ı Kerîm'de bir af yolu Tekfiru's-Seyyiât. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41: 161-202.
- Zamahşerî. (t.y.). *el-Keşşâf'an Hakîki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*. Nşr. Mektebetu.

Symptoms of Music Performance Anxiety in Front of the Jury

Jüri Önünde Müzik Performans Kaygısı Belirtileri

Muhsin SARIKAYA
Volkan Burak KİBİCİ

¹Department of Fine Arts, Atatürk University, Kazım Karabekir Faculty of Education, Erzurum, Turkey

²Department of Fine Arts, Hakkari University, Faculty of Education, Hakkari, Turkey

ABSTRACT

State anxiety refers to the emotions perceived in consciousness, tension, and the concept of worry that can change over time. In other words, it is temporary anxiety experienced in a particular situation. For example, the anxiety experienced during an important exam or while giving a solo recital is state anxiety. In this study, the state anxiety levels of music teacher candidates during their individual musical performances were examined. Observation and interview technique, one of the qualitative research designs, was used as a method in the research. The data used in the research were obtained from observations and interviews with a total of 108 students in the 1st, 2nd, 3rd and 4th grades of undergraduate education in two music education departments. While the behaviours of the students during the midterm and final exams regarding individual instrument lessons were observed, semi-structured open-ended questions were asked simultaneously, just before and after the exams, and their views on their anxiety levels were obtained. The obtained data were statistically analyzed with qualitative data analysis and presented in the findings section. The results showed that the state anxiety experienced by the students mostly negatively affects their performance and academic achievement. In particular, physical negativities that could cause health problems were determined in students who showed high anxiety behaviour.

Keywords: Music education, music performance anxiety, music psychology, state anxiety

Öz

Durumluk kaygı, bilinçte algılanan duygular, gerginlik ve zaman içinde değişebilen endişe kavramıdır. Başka bir deyişle, belirli bir durumda yaşanan geçici kaygıdır. Örneğin önemli bir sınavda ya da solo resital verirken yaşanan kaygı durumluk kaygıdır. Bu çalışmada, müzik öğretmeni adaylarının bireysel müzik performansları sırasındaki durumluk kaygı düzeyleri incelenmiştir. Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma desenlerinden gözlem ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, iki müzik eğitimi bölümünde lisans eğitimi gören 1., 2., 3. ve 4. sınıflarda toplam 108 öğrenci ile yapılan gözlem ve görüşmelerde elde edilmiştir. Öğrencilerin ara sınav ve final sınavlarında bireysel çalgı derslerine ilişkin davranışları gözlemlenirken, yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular, sınavların hemen öncesinde ve sonrasında eş zamanlı olarak sorulmuş ve kaygı düzeylerine ilişkin görüşleri alınmıştır. Elde edilen veriler nitel veri analizi ile istatistiksel olarak analiz edilmiş ve bulgular bölümünde sunulmuştur. Sonuçlar, öğrencilerin yaşadıkları durumluk kaygının en çok performanslarını ve akademik başarılarını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Özellikle kaygı davranışı yüksek olan öğrencilerde sağlık sorunlarına yol açabilecek fiziksel olumsuzluklar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, müzik performans kaygısı, müzik psikolojisi, durumluk kaygı

Introduction

Music-related practices are an extremely complex activity encompassing a range of such cognitive, affective and behavioural abilities and functions as musical hearing, memory, attention, physical coordination and mathematical perception (Kenny et al., 2004, p. 756). Musical performance, individually or as a group, refers to musical performances that differ according to the environment in which they are performed. The performer can do it alone, in a studio, on stage, in front of an audience and in front of a jury where evaluations are made. In any case, the realization of a musical performance consists of multidimensional stages that start with the preparation process before the performance and end with the realization of the performance.

Within the multidimensional structure of musical performance, some problems arise from the personal characteristics of performers, chief among which is a prolonged, high-intensity state of apprehension about performing music in front of audience. Described in the literature as Music Performance Anxiety (MPA), this condition ranges from a condition commonly accepted among musicians to extreme levels that are considered pathological.

In order not to cause any confusion in this research, concepts such as apprehension, worry and fear were preferred instead of the word "anxiety" in English because the concept of apprehension is generally defined as the concern that individuals feel about the uncertain consequences of an event or situation whereas "anxiety", as a psychology term, is used to express specifically diagnosed diseases.

Received/Geliş Tarihi: 12.04.2022

Accepted/Kabul Tarihi: 29.06.2022

Publication Date/Yayın tarihi:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Muhsin SARIKAYA
E-mail: muhsinbey@atauni.edu.tr

Cite this article: Sarıkaya, M., & Kibici, V.B. (2022). Symptoms of music performance anxiety in front of the jury. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 312-319.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Anxiety as an emotional state is considered to consist of feelings of tension and worry and increased autonomic nervous system activity (Spielberger, 1966, p. 1-11).

The main feature of anxiety is described by Vasey et al., (1994, p. 530) as “a predictive cognitive process involving repetitive thoughts about possible threatening consequences and their potential consequences”. While everyone gets worried from time to time, excessive and frequent worry can impair social, personal, and academic functioning. When people are very anxious, they tend to view a situation as potentially threatening, more than most of their peers. They have an irrational fear that a disaster will happen and that they feel they cannot control the consequences. Generally, anxiety has a logical basis, but it varies depending on the circumstances (Vasey et al., 1994).

Social anxiety is defined as the fear of social interaction that leads to a feeling of shame and a general fear of negative evaluation when being scrutinized by others (Stein & Stein, 2008, p. 1116; Levinson et al., 2014, p. 111). People with social anxiety experience a feeling of shame and humiliation when they are evaluated by others, which leads to consequences such as avoiding performance in their social lives, not being able to establish healthy relationships and giving up when they could achieve a task (APA, 1994, p. 416).

Spielberger (1973) examines anxiety in two dimensions as state and trait anxiety in order to understand its formation and continuity. As well as underlying a variety of anxiety disorders, including social phobia, trait anxiety refers to anxiety that is chronic and pervasive and is not triggered by specific events. State anxiety, on the other hand, refers to anxiety that occurs in certain situations and usually has a clear trigger. Not everyone with high state anxiety has trait anxiety, but those with high trait anxiety are more likely to experience state anxiety (Spielberger, 1973).

It is known that MPA, which is called a dimension of social anxiety, negatively affected great musicians such as Beethoven, Paganini and Robert Schumann. Many musicians even had to end their performance careers just because MPA had grown too far (Lockwood, 1989, p. 222; Pearson, 1990, p. 354).

MPA, also known as stage fright, is frequently seen especially in students performing in front of a jury. Ely (1991, p. 36) and Salmon (1991, p. 56) defined the effects of performance anxiety in four different dimensions:

1. Physiological changes in the body such as increased heart rate, sweating, shortness of breath, shivering, numbness, sweating of the hands, dry mouth, headache, dizziness and nausea.
2. Psychological and emotional states such as exaggerated feelings of anxiety, fear of failure, irritability and general panic.
3. Cognitive problems related to the disturbing mental processes that occur under stage fright, such as loss of self-confidence, lack of concentration due to thoughts and worries about performance status, memory loss, inability to add colour and liveliness to music.
4. Behavioural changes such as dry lips, shaking of the knees and hands, stiffness of the arms and neck, shoulder raising, and dull facial expression (Ely, 1991, p. 36; Salmon, 1991, p. 56).

Stephoe (2001, p. 292) classified the features of MPA as cognitive, affective, behavioural and physiological. While distraction, temporary memory problems and errors in reading notes are seen as cognitive symptoms, symptoms such as anxiety, stress and panic are handled in the affective dimension. Symptoms of behavioural and physical characteristics are expressed as shaking during performance, stopping playing, technical errors, inability to control breathing, dry mouth, sweating, and increased heart rate (cited by Aydin, 2017).

Miller (2021), on the other hand, explained performance anxiety with four different definitions as reactive, adaptive, maladaptive and pathological. According to Miller (2021), when enough practice and exercise are not done, reactive performance anxiety occurs. If the performer has the ideal level of anxiety, this situation is considered positive to a certain extent and is classified as adaptive performance anxiety. As the ideal anxiety level increases, performance will be affected negatively and the anxiety dimension will reach extreme levels. In some, this situation causes biological and psychological diseases and is defined as pathological performance anxiety (Miller, 2021).

Although MPA is quite common among musicians, psychological research on this subject was very rare until the 2000s. These studies were pioneers in the theoretical determination of the cognitive, physiological and behavioural dimensions of MPA (Clark & Agras, 1991; James, 1988; Lehrer, 1987; Steptoe & Fidler, 1987; Tobacyk & Downs, 1986). Van Kemenade et al. (1995, p. 556) revealed that 70% of orchestra musicians experience anxiety, which can greatly affect their performance (Van Kemenade et al., 1995, p. 556). Similarly, Steptoe (2001, p. 292) stated that MPA is common at a rate of 15-25% among professional musicians (Stephoe, 2001, p. 292). In the study conducted by Ryan and Andrews (2009), it was concluded that 15% of the choir singers are negatively affected by MPA and 7% of them experience MPA at a level that may hinder their performance (Ryan & Andrews, 2009, p. 109). Studer et al. (2011, p. 762) revealed that approximately 33% of university-level music students in French-speaking countries are affected by MPA (Studer et al., 2011). A recent literature review showed that more than 16% of musicians show signs of MPA, and female musicians experience more MPA than men (Burin & Osorio, 2017, p. 128).

In this study, it was aimed to determine the state anxiety levels of prospective music teachers while performing before a jury. Accordingly, answers to the following questions were sought:

1. What are the cognitive, behavioural and physical symptoms of state anxiety experienced by prospective music teachers in front of the examination jury?
2. What are the opinions of the prospective music teachers about the state anxiety they experience before an exam jury?

Methods

Research Model

Observation and interview technique, one of the qualitative research designs, was used in the research. Qualitative data collection methods based on observation, interview and document analysis used in qualitative research involve a process based on the realistic and holistic expression of perceptions and events in their natural environments (Cohen et al., 2007; Ritchie & Lewis, 2003; Yıldırım & Şimşek, 2013, p. 28); Yıldırım et al.).

Study Group

Purposive sampling technique was used as a sample in this study. In this type of sample selection, researchers use their own choices about who to include in the study. The important thing here is to stick to the purpose of the research while determining the sample group (Balci, 2009, p. 169). For the observation group consisted of total 108 students (62 female and 46 male); 20 in the 1st grade, 24 in the 2nd grade, 31 in the 3rd grade and 33 in the 4th grade, studying in two music education departments. In the interview group, there were total 61 students, (27 female and 34 male); 8 in the 1st grade, 13 in the 2nd grade, 21 in the 3rd grade and 19 in the 4th grade. The consent of the participants was obtained before the observations and interviews. Ethical approval of the study was obtained from the Ethics Committee of the Educational Sciences Unit of the university where the responsible author works.

Data Collection Methods

The data used in the research were obtained from the observations on a total of 108 students in the 1st, 2nd, 3rd and 4th grades of undergraduate education in two music education departments during the 2019-2020 academic year, and from the interviews with a total of 61 students from the same sample. The data were collected over a period of three months within the scope of the midterm and final exams held in the spring semester.

The exams were held in music classes in the departments. In each examination session, there were juries consisting of five instructors, including researchers. The instructors were informed that observations would be made by the researchers. Students were taken to the exam individually and each student's exam took 3-5 minutes. While the state anxiety levels of the students at the time of the exam were recorded in the observation form, the dialogues of the lecturers with their students were also noted. Students were coded numerically from 1 to 108 according to the order of entry and letters were given according to their gender. For example, the code of the male student who took the exam in the seventh place is M7, and the code of the female student who took the exam in the twentieth place is F20.

While keeping the observation records, the open-ended "How do you feel?" question was asked to the students when they were available. The answers given by the students were recorded with a voice recorder. Drilling questions were asked after the exam so that students could convey their views on the anxiety levels they experienced and the variables that affected their performance in more detail. These interviews were conducted one-on-one in the researchers' individual rooms. In this way, students had the opportunity to express their concerns during the exam more easily.

Data Analysis

The data used in the research were recorded in the observation and interview forms. In addition, the data in the voice recordings of the students were transferred to relevant forms upon their consent. The data were decomposed in accordance with the conceptual framework with the descriptive analysis method. The observation records and the answers to the interview questions were expressed in the sub-dimensions within the conceptual framework without any interpretation or coding. For example, if a student was sweating during the exam, this symptom was stated in the observation form under the sweating-blushing subheading of the physical symptoms dimension. In the interview form, the effects of this symptom were included in the form conveyed by the student.

Validity and Reliability

Observation and interview techniques were used together to ensure the validity of the research. The application was made with the approval of the ethics committee. Besides, since a psychological situation was determined on the students, help was sought from a psychological counselling and guidance specialist who was a faculty member. Observations were made in front of jurors with peer confirmation. The data were expressed in an unbiased way as direct quotations. The conceptual criteria of the study are such that different researchers can practice on different sample groups.

Results

The findings obtained from the research were separated by descriptive analysis method and presented in two parts. The themes of the anxiety symptoms that the students showed and expressed during the exams were interpreted under the name of observation and interview step.

Observation Step

The creation of figure 1 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

In this section, state anxiety symptoms observed in students were included. In addition to the behaviours of the students, their dialogues with the jury members were also observed and recorded.

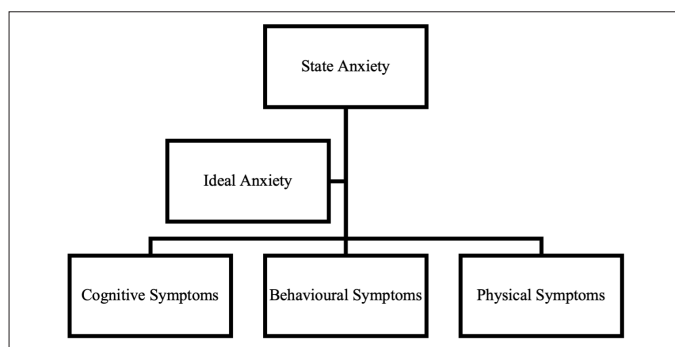

Figure 1.
Dimensions of State Anxiety

Ideal Anxiety Level

No negative anxiety symptoms were found in 45 of the 108 students. It was observed that these generally had calm, careful and determined behaviours. Therefore, the minor mistakes they made during the performance were not considered in the anxiety symptom category and were ignored.

Cognitive Symptoms

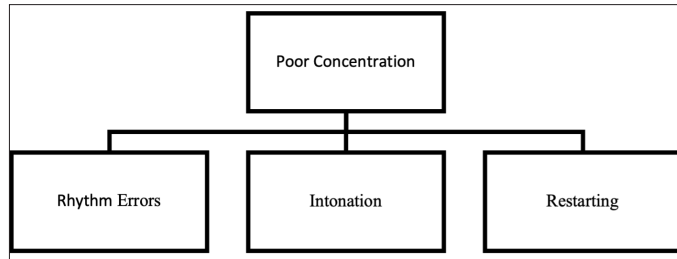

Figure 2.
Cognitive Symptom Dimensions

The creation of figure 2 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

Poor concentration was observed in more than half of the 63 students (39) out of the 45 students who did not show any signs of anxiety. Symptoms of loss of concentration often emerged as rhythm errors, restarting, not noticing even though playing the wrong note, and wanting to stop and play again when one made a mistake. This situation was rarely observed in students (45) who did not show any signs of anxiety.

Observation Record Examples of Cognitive Symptoms

F8, F16, M30, M37, F38, M42, M51, F62, M66, F70, M74, M77, F78, F83, M84, F87, F90, M91, F96, M104, F106.

Students often made rhythm errors. The most obvious rhythm errors made during panic was to play the notes shorter than their duration and ignore the leading silences. It was observed that students made rhythm errors because they could not focus on the notes. Similarly, it was observed that the students especially who used fretless string instruments sang the notes as high or low, which shows that the students could not focus on hearing the sounds they were playing in the moment of panic. When the instructors in the jury told the students that they made a mistake in musical notation, the students stated that they were not aware of it. Finally, in the sub-dimension of restarting, it was observed that students generally wanted to play from the start. With the panic created by anxiety, students tended to restart from the first notes, which was often asked expressed with the question by students as "Master, can I play from the beginning?"

Behavioural Symptoms

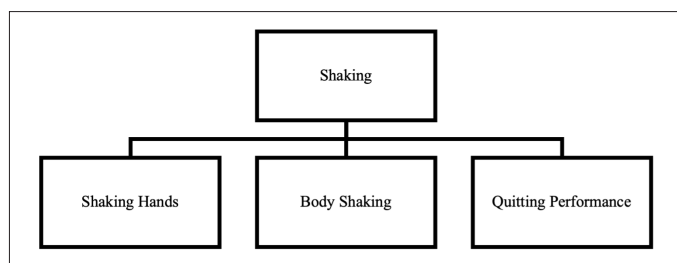

Figure 3.
Behavioural Symptom Dimensions

The creation of figure 3 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

Observation Record Examples of Behavioural Symptoms

F11, F26, F31, M36, M41, F50, M53, F66, M73, M91, F96, M99, F103.

One of the most obvious indicators of MPA is shaking behaviour. During the observation recording, shaking in the hands and body were detected in thirteen students. For example, E41 stopped at the beginning of the performance, clenched his hand in a fist, and waited for the shaking of his hand to subside, but it was not possible to stop shaking due to overexcitement. Therefore, the student had to leave the performance. E91 and K96 showed signs of both cognitive and behavioural anxiety. The students first showed a tendency to play from the beginning by making rhythm and note errors, and then stopped the performance by starting to shake their hands. Although rare, two students (E36, E99) had shaking in the body.

Physical Symptoms

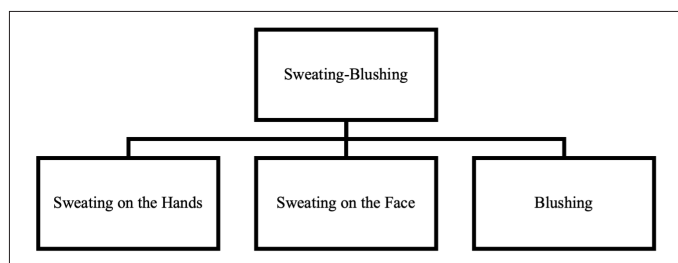

Figure 4.
Physical Symptom Dimensions

The creation of figure 4 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

Observation Record Examples of Physical Symptoms

M15, M28, F45, F56, M67, F81, M89, M105, F106.

The physical symptoms of MPA are actually a difficult and distressing situation for both students and educators. Sweating and blushing symptoms along with shaking behaviour in students show that MPA is a dimension that should be emphasized. It was observed that the hand movements of the students (E15, K45, K56, K81, E89, E105) who had sweaty hands were restricted while playing their instruments. Students tended to wipe their hands constantly. It was observed that students with signs of sweating and blushing on their face also made rhythm errors and tended to quit their performance (M15, M28, M67, F106).

Interview Step I

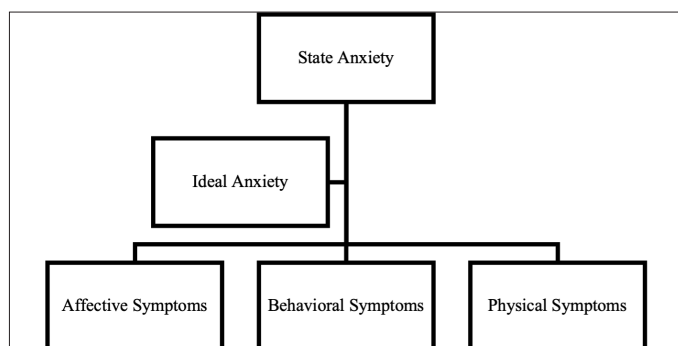

Figure 5.
State Anxiety Dimensions

The creation of figure 5 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

In this section, the findings obtained from the interviews with the students are given. At the same time, in this way, it was ensured that the findings obtained during the observation phase were supported and their reliability increased. At the beginning, at the end or at any part of the exam, the students were asked "How do you feel?" about the anxiety they experienced to classify affective, behavioural and physical dimensions.

Ideal Anxiety Level

In this section, students were asked about their excitement levels. Of the 61 students interviewed, 36 stated that they did not experience any symptoms of anxiety. These students were also included in the student group (45) who had ideal anxiety level in the observation step. While it was observed that the hands of F56 and M89 were sweaty in the first stage, these students stated that they did not experience anxiety during the exam and that the sweating of their hands was a hormonal disorder.

F19: I'm calm, I'm not excited.

M40: I'm little excited, I'm pretty relaxed.

F56: I don't know when my hands will sweat. As my hands sweat while playing the instrument, my movements on the keyboard become difficult. I notice that my hands sweat more in exams, but it's not because I'm excited.

M89: My hands sweat in unexpected places. Especially when holding a pen and playing an instrument... The doctor I went to said that there is a problem with my hormones. They treat the nerve endings in the hands by burning them with a laser. I am very comfortable in exams.

M93: I am not very excited, I'm calm.

F102: I practise every day, I'm usually a calm person.

Affective Symptoms

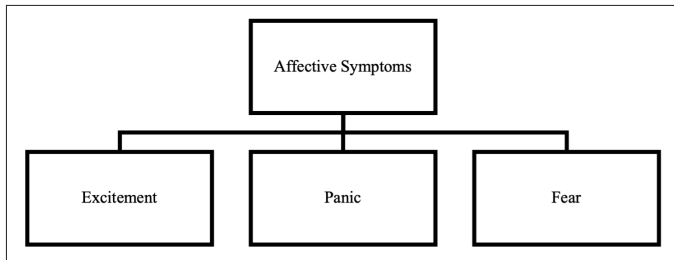

Figure 6.

Affective Symptom Dimensions

The creation of figure 6 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

In this section, in order for the students to express their feelings such as anxiety, fear and panic, the students were asked "How do you feel yourself emotionally?" and generally stated that they were excited.

F8: I'm so excited, I can't speak from excitement.

F45: I must not fail in this exam. I am so afraid.

F66: I can't see the notes because of excitement, I can't concentrate.

M91: I can't perceive anything from excitement, I'm terribly panicked.

Behavioural and Physical Symptoms

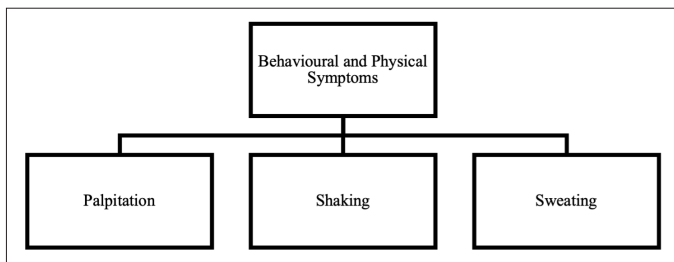

Figure 7.

Behavioural and Physical Symptom Dimensions

The creation of figure 7 was inspired by the works of Ely (1991), Salmon (1991) and Steptoe (2001).

In this section, the students were asked "How do you feel physically?" in order for them to express their behavioural and physical symptoms such as palpitations, shaking and sweating. Students generally stated that their hearts were beating fast and their hands were shaking.

M14: My heart beats so fast.

M22, F29, F50: My hands are shaking.

F23: I feel dizzy.

M33: My hands feel cold.

F38, M51: My head is sweating.

M53: My hands are shaking and my heart is pounding.

M73: My heart beats so fast.

F81: My hands are shaking and my heart is pounding.

F96: I'm so excited. My hand is shaking and my heart is pounding.

F101: I practised regularly but my heart palpitations are reflected in my voice.

Interview Step II

Data on Causes of Anxiety

This section included answers to the questions about the causes of anxiety (“Why are you excited during the exam? What are the things that make you excited?”) asked in the interviews conducted with 22 students voluntarily after the exam. This interview took place in a room where the jury was not present. The students’ statements showed that their performance anxiety usually stemmed from their past experiences, inadequate practising habits, and the negative behaviour of the jury.

It is seen that external effects affect performance negatively. The movements, speeches and behaviours of the jury members during the evaluation clearly demonstrated this effect. The students’ statements “I get excited and distracted when the instructors look at their phones during the exam (F23)”, “One of the instructors spoke to me as if he got angry when I made a mistake. All my attention was gone. My hands started to tremble (M33)”, “When instructors talk among themselves, I panic because I think they are talking about me (M51)” are all indications of this situation.

The statements “I experienced negative behaviours from my family. That might be why I get excited (F38)”, “I’ve been excited since primary school, I don’t know why (M53)”, “My piano teacher at high school used to put a pin on the back of the chair to keep my back straight (F81)” show that past experiences are also a variable of MPA. In addition, traumas experienced especially in childhood and youth seem to trigger a lifelong state of anxiety.

The statements “I think I will get poor grades, my hands start to tremble, and the laughter of the teachers bothers me (F62)”, “I can’t tell my family if I get bad grades because of the instrument. Actually, it is not the end of the world, but I cannot understand why I panic (F66)” show that another dimension of MPA is worries about grades.

Discussion, Conclusion, and Recommendations

In this study, the negativities in music education that emerged when the performances of the students with their instruments were evaluated by the educators were revealed through observations and interviews. Evaluation and stage fright are the primary reasons for the negative experiences of the students, who receive music education, in the performance exams they take throughout their education life and in the recitals and concerts they attend individually or collectively in front of audience. Although this situation causes temporary anxiety and state anxiety in some students, it turns into anxiety disorders that are congenital, originating from family and social environment, with or without an obvious cause.

In the observation stage of the study, it was determined that the majority of the students (n=63) had MPA symptoms. These symptoms resulted in cognitive impairment, rhythm and note errors, restarting, and quitting performance (n=21). Although there are different opinions in the literature about the effects of negative cognitive factors on MPK (Papageorgi et al., 2007, p. 84; Yondem, 2007, p. 1417), results were in accordance with the theoretical model of this study.

While behavioural symptoms were detected as shaking in the hands and body, these students had to stop performing after a while (n=13). This situation can be detected by different researchers as visible negative behaviours. The results obtained are compatible and supportive with the literature in terms of the psychological dimensions of MPA (Kenny, 2011).

Physically, it was concluded that the students showed signs of sweating and blushing (n=9). Physical symptoms are classified in the literature as the body’s responses to MPA. When a danger perception occurs in the performer, this situation manifests itself in the form of sweating and blushing in the body (Kenny et al., 2004, p. 759; Osborne & Kenny, 2008, p. 448).

In the interview stage of the research, it was concluded that the students experienced fear, panic and anxiety in the affective dimension. The students stated that they mixed up the notes because of excitement, they were distracted, and they were afraid that they would get poor grades. As a result, it was determined that the feeling of panic they experienced affected their performance negatively. In the second part of the interview step, the result regarding the causes of anxiety was that the students were mostly negatively affected by the jury members. The behaviours and conversations of the instructors who made evaluations during the exams were often cited by the students as a reason for anxiety and panic. In addition, it was clearly seen that past experiences created permanent anxiety in students, and this situation arose due to the negative effects of families and the environment.

It can be suggested to researchers who care about the psychological well-being of students and are interested in the psychological dimensions of music education that in addition to studies in which students’ success levels are compared with different variables, studies should also be focused on revealing and discussing the negative aspects that lead to failure. Studies conducted together with researchers in the field of psychology, in which there are therapy studies aimed at reducing students’ anxiety levels and experimental methods are used, will contribute to a healthier conduct of the music education process.

Ethics Committee Approval: Approval was obtained from the Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee Educational Sciences Unit Ethics Committee. (Date: July 13, 2021, Decision No: 07/09).

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - M.S.; Design - M.S.; Supervision - M.S.; Resources - M.S., V.B.K.; Data Collection and/or Processing - M.S., V.B.K.; Analysis and/or Interpretation - M.S.; Literature Search - M.S.; Writing Manuscript - M.S., V.B.K.; Critical Review - M.S., V.B.K.

Conflict of Interest: Authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: Authors declare that this study had received no financial support.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı Eğitim Bilimleri Birim Etik Kurulu'ndan alınmıştır. (Tarih:13 Temmuz 2021, Karar No: 07/09).

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir - M.S.; Tasarım - M.S.; Denetleme - M.S.; Kaynaklar - M.S., V.B.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi - M.S., V.B.K.; Analiz ve/veya Yorum - M.S.; Literatür Taraması - M.S.; Yazıyı Yazan - M.S., V.B.K.; Eleştirel İnceleme - M.S., V.B.K.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmişlerdir.

References

- American Psychiatric Association (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th Edition). Washington, DC.
- Aydın, B. (2017). *Konservatuvarda ortaokul ve lise düzeyinde öğrenim gören müzik öğrencilerinin müzik performans kaygı düzeyleri ile duygusal zekâ düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Balcı, A. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma* (7. Basım). Pegem A Yayıncılık.
- Burin, A. B., & Osorio, F. L. (2017). Music performance anxiety: A critical review of etiological aspects, perceived causes, coping strategies and treatment. *Revista De Psiquiatria Clínica*, 44(5), 127–133. [Crossref]
- Clark, D. B., & Agras, W. S. (1991). The assessment and treatment of performance anxiety in musicians. *The American Journal of Psychiatry*, 148(5), 598–605. [Crossref]
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007). *Research methods in education* (1st Edition). Routledge. [Crossref]
- Ely, M. C. (1991). Stop performance anxiety. *Music Educators Journal*, 79(21), 35–39. [Crossref]
- James, I. (1988). Medicine and the performing arts. The stage fright syndrome. *Transactions of the Medical Society of London*, 105, 5–9.
- Kenny, D. T., Davis, P. J., & Oates, J. (2004). Music performance anxiety and occupational stress amongst opera chorus artists and their relationship with state and trait anxiety and perfectionism. *Journal of Anxiety Disorders*, 18(6), 757–777. [Crossref]
- Kenny, D. (2011). *The Psychology of Music Performance Anxiety*. Oxford University Press. [Crossref]
- Lehrer, P. M. (1987). A review of the approaches to the management of tension and stage fright in music performance. *Journal of Research in Music Education*, 35(3), 143–153. [Crossref]
- Levinson, C. A., Kaplan, S. C., & Rodebaugh, T. L. (2014). Personality: Understanding the socially anxious temperament. In J. W. Weeks (Eds.), *The Wiley Blackwell Handbook of Social Anxiety Disorder* 111–132. [Crossref]
- Lockwood, A. H. (1989) Medical problems of musicians. *The New England Journal of Medicine*, 320(4), 221–227. [Crossref]
- Miller, C. B. (2021, September 10). *A discussion on performance anxiety*. Mostlywind. <https://www.mostlywind.co.uk>
- Osborne, M. S., & Kenny, D. T. (2008). The role of sensitizing experiences in music performance anxiety in adolescent musicians. *Psychology of Music*, 36(4), 447–462. [Crossref]
- Papageorgi, I., Hallam, S., & Welch, G. F. (2007). A conceptual framework for understanding musical performance anxiety. *Research Studies in Music Education*, 28(1), 83–107. [Crossref]
- Pearson, R. M. (1990). Up tempo, down tempo. *British Heart Journal*, 64(6), 354. [Crossref]
- Ritchie, J., & Lewis, J. (2003). *Qualitative Research Practice*. Sage Publications.
- Ryan, C., & Andrews, N. (2009). An investigation into the choral singer's experience of music performance anxiety. *Journal of Research in Music Education*, 57(2), 108–126. [Crossref]
- Salmon, P. (1991). A primer on performance anxiety for organists: Part I. *The American Organist*, 25(5), 55–59.
- Spielberger, C. D. (1966). *Anxiety and behaviour*. Academic Press.
- Spielberger, C. D. (1973). *State-trait anxiety inventory for children*. Consulting Psychologists Press. [Crossref]
- Stein, M. B., & Stein, D. J. (2008). Social anxiety disorder. *The Lancet*, 371(9618), 1115–1125. [Crossref]
- Steptoe, A. (2001). Negative emotions in music making: the problem of performance anxiety. In P. N. Juslin, & J. A. Sloboda (Eds.), *Music & emotion: theory and research* (pp. 291–307). Oxford University Press.
- Steptoe, A., & Fidler, H. (1987). Stage fright in orchestral musicians: A study of cognitive and behavioural strategies in performance anxiety. *British Journal of Psychology*, 78(2), 241–249. [Crossref]
- Studer, R., Gomez, P., Hildebrandt, H., Arial, M., & Danuser, B. (2011). Stage fright: its experience as a problem and coping with it. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 84(7), 761–771. [Crossref]
- Tobacyk, J. J., & Downs, A. (1986). Personal construct threat and irrational beliefs as cognitive predictors of increases in musical performance anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(4), 779–782. [Crossref]
- Van Kemenade, J. F., Van Son, M. J., & Van Heesch, N. C. (1995). Performance anxiety among professional musicians in symphonic orchestras: a self-report study. *Psychological Reports*, 77(2), 555–562. [Crossref]
- Vasey, M. W., Crnic, K. A., & Carter, W. G. (1994). Worry in childhood: A developmental perspective. *Cognitive Therapy and Research*, 18(6), 529–549. [Crossref]
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (13th Edition). Seçkin Yayınevi.
- Yöndem, Z. D. (2007). Performance anxiety, dysfunctional attitudes and gender in university music students. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 35(10), 1415–1426. [Crossref]

Covid 19 Pandemi Sürecinde Diş Tedavisine İhtiyaç Duyan Bireylerin Tedaviden Kaçınma Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Investigation of Treatment Avoidance Levels of Individuals Who Need Dental Treatment During the Covid 19 Pandemic Process in Terms of Various Variables

Nurhan BAYINDIR DURNA
Doğan DURNA

Atatürk Üniversitesi, Diş Hekimliği
Fakültesi, Ortodonti Anabilim Dalı,
Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Diş Hekimliği
Fakültesi, Ağız Diş ve Çene
Radyolojisi Anabilim Dalı, Erzurum,
Türkiye

ABSTRACT

The coronavirus epidemic, which exercises influence over the whole world, brings several changes to people's daily life along with it. This epidemic obligates people to stay at home and moves people away from their social circles. That case causes a lot of problems in people who are social beings. After COVID 19 is defined as an epidemic, it is observed that the several revealed information such as the circumstances of transmission, duration of incubation, geographic scope, and real death rates create concern and lack of confidence in people, especially, with the contributions of images reflected on social and visual media, which leads to the restricting precautions that are applied by countries urgently. The pandemic process, which caused a sudden retirement from the environment and ordinary places, causes people to avoid service even in the health sector. Society is under the traumatic influence of pandemic, which ends up with avoiding health services. This investigation aims to examine the treatment avoidance levels of individuals, in terms of various variables, who need dental treatment during the pandemic process.

Keywords: Avoidance of dental treatment, Covid 19, level of avoidance of treatment, pandemic.

Öz

Bütün dünyanın maruz kaldığı koronavirüs salgını, insanların günlük yaşamında birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bu salgın, insanları evde kalmak zoruna bırakmakta ve sosyal çevresinden uzaklaştırmaktadır. Bu durum sosyal bir varlık olan insanda birçok soruna neden olmaktadır. COVID 19'un bir salgın olarak nitelenmesinden sonra hastalığın bulaşma durumu, kuluçka süresi, coğrafi kapsamı ve gerçek ölüm oranları ile ilgili olarak ortaya çıkan birçok bilgi, özellikle görsel medya ve sosyal medyaya yansıyan görüntülerin bireylerde ciddi bir güvensizlik ve kaygı yarattığı ve ülkelerin acil olarak başvurduğu kısıtlayıcı tedbirlerin alındığı görülmüştür. Normal hayatta girilen ortamlardan ve çevreden hızlı bir uzaklaşmaya neden olan pandemi süreci, sağlık alanında alınacak hizmetlerden bile kaçınmaya neden olmuştur. Toplumsal olarak şiddetli bir travmaya maruz kalmış ve toplum, sağlık hizmeti almaktan dahi kaçınır hâle gelmiştir. Bu çalışma ile pandemi sürecinde diş tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin, tedaviden kaçınma düzeylerinin çeşitli değişkenler bakımından incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diş tedavisinden kaçınma, Covid 19, tedaviden kaçınma düzeyi, pandemi

Geliş Tarihi/Received: 29.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 09.06.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Nurhan BAYINDIR DURNA
E-mail: nurhanbayindir@atauni.edu.tr

Cite this article: Bayındır Durna, N., & Durna, D. (2022). Investigation of treatment avoidance levels of individuals who need dental treatment during the Covid 19 pandemic process in terms of various variables. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 320-324.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

COVID-19 salgını, Çin'de başlayıp tüm dünyaya hızla yayılan, ülkeleri ve her yaşta insanı birçok yönden etkileyen bir salgın olarak tanımlanmaktadır. (WHO, 2020). Dünya Sağlık Örgütü, COVID 19 salgınına 30 Ocak 2020'de uluslararası halk sağlığı acil durumu ilan etti. 11 Mart'ta Çin dışındaki 113 ülkede COVID 19 vakalarının ortaya çıkması, ayrıca virüsün yayılması ve ciddiyeti nedeniyle pandemi olarak nitelendirildi (WHO, 2020). Türkiye'de COVID 19 araştırmaları 10 Ocak 2020'de başladı ve Sağlık Bakanlığı'nın bilimsel danışma komitesinin ilk toplantısı 22 Ocak'ta yapıldı. Tedbirlerin alınmasının ardından 11 Mart'ta ülkemizde ilk COVID 19 vakası görüldü. İlk vakanın keşfedilmesinden bu yana, salgının önlenmesindeki seyir, temastan ve toplu alanlardan kaçınma, sonrasında ise aşılama olarak devam etmiştir. Genel olarak halk sağlığı önlemleri yoluyla hastalığı azaltmak en önemli hedefler arasında yer aldı. Salgının büyümesini yavaşlatmaya yönelik önlemlerin amacı, tıbbi hizmetlere olan yüksek talebi önlemek, vaka sayılarını azaltmak ve bulaşı önlemek olmuştur. Önleyici tedbirler, yerel iş birliği ve kurumlar arası iş birliği yoluyla COVID 19'un etkisini (ağır hastalık, yoğun bakım ihtiyacı, ölüm, sakatlık vb.) azaltmak için girişimlerde bulunmuş, aşının da bulunması ile süreç kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2020).

Hastalığın havadaki damlacıklar ile bulaştığı, öksürük ve hapşırık damlacıklarının ağız, burun veya göz yoluyla alınarak ya da ellerle temas ve damlacık teması ile yayıldığı görülmüştür. Salgını önlemek ve ortadan kaldırmak için birçok önlem alındı. Okulların uzaktan eğitim ile yapılması, iş yerlerinin kapatılması, toplumsal olarak uygulanan tedbirler, belirli kurallara uyarak yaşamak, sosyal mesafeleri göz önünde bulundurmamak, sağlık uygulamalarındaki değişiklikler gibi sağlığımız için birçok önlem alınmıştır.

İnsanlığın maruz kaldığı koronavirüs salgını, insanların günlük yaşamlarında büyük bir dönüşüm ve değişime neden oldu. Salgın insanları evde kalmaya zorladı ve sosyal ortamlardan uzaklaştırdı. Bu durum, sosyal bir varlık olan birey için birçok sorunu beraberinde getirdi. Korona sürecinde tüm dünyada ve ülkemizde «Evde Kalın Güvende Kalın», «Evde kal Türkiye», « Lütfen tedbirli ol. Kendini düşünmüyorsan eşini, ileni düşün» gibi tedbire yönelik sloganlar kullanıldı. Maske kullanımı zorunluluk hâline getirilerek, kapalı mekânlarda birçok tedbirler uygulanmıştır. Ayrıca alınan tedbirlerin uygulama süreci ilgili görevliler tarafından da takip edilmiştir. Salgın sırasında bazı şehirlerde giriş ve çıkışlar kısıtlanırken, tam koruma amacıyla tam kapanmaya gidilmiş, tatil günlerinde ve belli zamanlarda sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Tüm bu tedbirlerle virüsün yayılma hızı önlenmeye çalışılmış, fakat diğer taraftan insanlığın alışık olmadığı bir düzeni de beraberinde getirmiştir.

WHO (2020) tarafından COVID 19'un bir salgın olarak nitelenmesinden sonra hastalığın bulaşma durumu, kuluçka süresi, coğrafi kapsamı ve gerçek ölüm oranları ile ilgili olarak ortaya çıkan birçok bilgi, özellikle görsel medya ve sosyal medyaya yansıyan görüntülerin bireylerde ciddi bir güvensizlik ve kaygı yarattığı ve ülkelerin acil olarak başvurduğu kısıtlayıcı tedbirlerin de salgına bağlı olarak gelişen korkuyu tetiklediği bazı araştırmacılar tarafından söylenmiştir (Wang ve ark., 2019, s. 3).

COVID-19 salgını ve pandeminin oluşturduğu süreç, insanlarda endişe, korku ve kaygı uyandırdığı (Ahorsu ve ark., 2020, s. 1538), bunun da doğal olarak geleceğine güven duymak ve güvence altına almak isteyen insanlık (Grenier ve ark., 2005, s. 58) için güvensizlik, korku ve kaygıya neden olduğu görülmüştür (Sarı & Dağ, 2009, s. 262).

Virüsün bulaşıcılığına ilişkin olarak ortaya konulan bilgilerin de bireyde hem kendisine hem de kendisi aracılığıyla sevdiğilerine hastalığı bulaştırma riski durumunun da bu korkuyu artırdığını ayrıca rutin olarak yapılan faaliyetlerden de kaçınmaya gidildiğini söyleyebiliriz. Bu durum toplumun ve kamunun bütün organlarında olanca şiddeti ile kendini hissettirmiş. Dolayısıyla sağlık alanında alınacak hizmetlerden bile kaçınma yoluna gidildiği görülmüş, toplumsal olarak şiddetli bir travmaya maruz kalınmıştır. Toplum, sağlık hizmeti almaktan dahi kaçınır hâle gelmiştir. Kaçınma kavramı, klinik psikoloji literatüründe bir eylemden, kişiden ya da nesneden kaçmak, sakınmak anlamlarında kullanılmakta (Ottenbreit & Dobson, 2004, s. 296).

Pandeminin, genel olarak toplum, hastalar, sağlık çalışanları, çocuklar ve yaşlılar üzerindeki etkilerine ilişkin raporların oluşturulduğu görülmektedir (Chen ve ark., 2020, s. 15; Li ve ark., 2020, s. 4; Yang ve ark., 2020, s. 19). Fakat özel olarak dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerde oluşturduğu etkiler hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Tüm bu süreçten hareketle pandemi sürecindeki dış tedaviden kaçınma durumunun dış hekimliğindeki yansımalarının bu çalışma ile incelenmesi hedeflenmiştir. Çalışma ile dış tedaviden kaçınma düzeyinin belirlenmesinin tedaviye yönelik alınabilecek önlem ve gerçekleştirilecek faaliyetlere yönelik fikirler sunacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin bu tedaviden kaçınma düzeylerini çeşitli değişkenler bakımından incelendiği bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
2. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeyleri yaş değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu ?
3. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeyleri öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
4. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeyleri gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?
5. Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeyleri anne baba ile aynı evde kalma değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşıyor mu?

Yöntemler

Pandemi sürecinde bireylerin dış tedavisinden kaçınma düzeylerinin çeşitli değişkenler bakımından incelendiği bu çalışma tarama modelinde betimsel bir araştırmadır. Bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasının amaçlandığı çalışmalara tarama araştırması denir (Büyükköztürk, 2019, s. 15). Karasar (2012, s. 46) geçmişte ya da var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma modelini tarama araştırması olarak tanımlamaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak bireylerin pandemi sürecinde dış tedavisinden kaçınma düzeylerinin belirlenebileceği tutum anketi kullanılmıştır.

Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik 5 sorudan; ikinci bölüm, pandemi sürecinde dış tedavisinden kaçınma düzeyini belirlemeye yönelik 14 sorudan ve beşli likert tipi maddeden oluşmaktadır. Pandemi sürecinde dış tedavisinden kaçınma düzeyini belirlemek amacıyla hazırlanan anket için literatür taraması yapılarak 29 maddeden oluşan madde havuzu oluşturulmuştur. Uzman görüşleri alındıktan ve pilot uygulama yapıldıktan sonra 15 madde elenerek 14 maddeye düşürülmüştür. Anketin son hâli, çalışma grubu dışında 60 kişiye uygulanmış ve madde iç tutarlılığına ilişkin yapılan Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı 0,92 bulunmuştur. İlgili anket rastgele örnekleme yöntemiyle ulaşılan 410 kişiye çevrimiçi uygulanmış, ankete verilen cevaplarda yer alan hatalardan ve eksikliklerden ötürü 77 uygulama çıkarılarak 333 ailenin cevapları SPSS ile analiz edilerek araştırma bulguları elde edilmiştir.

Bulgular

Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek üzere Bağımsız Örneklem için t Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 1'de sunulmuştur. Ayrıca Bağımsız Örneklem için t Testi'nin önemli bir koşulu olan varyansların homojenliği için Levene testi yapılmış kaçınma düzeyi için $F=1,436, p > ,05$, bu koşulun sağlandığı bulunmuştur.

Tablo 1.
Cinsiyet Değişkenine İlişkin t Testi Bulguları

	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	t	p
Kaçınma	Erkek	167	40,86	11,08	,694	,488
	Kadın	166	39,97	12,30		

Tablo 1 incelendiğinde pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere Bağımsız Örneklem için t Testi sonucunda $t_{325}=,694, p > ,05$ cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşma olmadığı bulunmuştur.

Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA yapılması planlanmış ancak varyans homojenliği sağlanamadığı için nonparametrik karşılığı olan Kruskal Wallis H testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2.
Yaş Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis H Bulguları

	Yaş	N	Sıra Ort.	sd	x2	p
Kaçınma	10-20	6	145,08	4	1,646	,04
	21-30	24	150,33			
	31-40	51	154,90			
	41-50	155	168,86			
	51 ve yukarısı	97	172,68			

Tablo 2 incelendiğinde pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin yaş değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Kruskal Wallis H testi sonucunda kaçınma düzeyinin yaşa göre anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur ($\chi^2=1,646, sd= 4, p > ,05$). Bireylerin yaşı arttıkça pandemi sürecinde dış tedavisinden kaçınma düzeylerinin arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.
Öğrenim Düzeyi Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis H Bulguları

	Öğrenme Düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	x2	p
Kaçınma	Lise ve altı	51	141,49	3	21,830	,020
	Üniversite	201	146,71			
	Yüksek Lisans	36	148,81			
	Doktora	45	175,09			

Tablo 3 incelendiğinde pandemi sürecinde lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylerin dış tedavisinden kaçınma düzeylerinin üniversite ve üstü eğitim düzeyine sahip olanlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Farkın kaynağını belirlemek için Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmış, üniversite, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitime sahip olanların diğer üç gruba göre kaçınma puanlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=21,830, sd= 3, p < ,05$). Dolayısıyla eğitim düzeyi arttıkça olası dış tedavisinden kaçınma davranışında da artış olacağını söyleyebiliriz.

Pandemi sürecinde dış tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin gelir düzeylerine göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek üzere ANOVA yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir. ANOVA'nın ön koşulu olan varyansların homojenliği şartının sağlanıp sağlanmadığını belirlemek üzere Levene testi yapılmış ve $F_{(3,312)}=2,358, p > ,05$ bu koşulun sağladığı bulunmuştur.

Tablo 4.
Gelir Düzeyi Değişkenine İlişkin ANOVA Bulguları

	Gelir Düzeyi	N	\bar{X}	Ss	Sd	F	p
Kaçınma	3000 ve altı	50	40,44	12,45	3/312	31,380	,029
	3100-5000	49	41,72	12,20			
	5100-7000	88	51,78	9,60			
	7100 ve üzeri	146	67,77	9,27			

Tablo 4 incelendiğinde pandemi sürecinde düşük gelir düzeyine sahip bireylerin dış tedavisinden kaçınma düzeylerinin üst gelir düzeyine sahip olanlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Farkın kaynağını belirlemek için Mann Whitney U testi ile ikili karşılaştırmalar yapılmış ve 3000 TL ve altı gelir düzeyine sahip olanların 5100 TL ve üzeri gelir düzeyinde olanlara göre kaçınma puanlarının anlamlı düzeyde düşük olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=31,380, sd= 3, p < ,02$). Dolayısıyla gelir düzeyi arttıkça pandemi sürecinde olası dış tedavisinden kaçınma davranışında da artış olacağı değerlendirilebilir.

Pandemi sürecinde diş tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin anne baba ile aynı evde kalma durumlarına göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek üzere Bağımsız Örneklem için t Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur. Ayrıca Bağımsız Örneklem için t Testi'nin önemli bir koşulu olan varyansların homojenliği için Levene testi yapılmış kaçınma düzeyi için $F=,019$, $p > ,05$, bu koşulun sağlandığı bulunmuştur.

Tablo 5.
Anne Baba ile Aynı Evde Kalma Durumuna İlişkin t Testi Bulguları

	Ebeveyn ile aynı evde kalma	N	\bar{X}	Ss	t	p
Kaçınma	Evet	54	49,16	11,64	9,524	,01
	Hayır	279	40,24	11,71		

Tablo 5 incelendiğinde pandemi sürecinde anne baba ile aynı evde kalanların diş tedavisinden kaçınma düzeylerinin anne babadan ayrı yaşayanlara göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur ($t=9,54$, $p < ,01$). Bu durum anne babası ile yaşayanların hastalığa yakalanma ve bunu aile üyelerine bulaştırma korkusu ile olası diş tedavilerinden kaçındığı şeklinde yorumlanabilir.

Tartışma

Pandemi sürecinde diş tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada, cinsiyet değişkeninin diş tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin tedaviden kaçınma düzeylerini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Cotrin ve ark. (2020, s. 57) 354 katılımcı ile yürüttükleri çalışmalarında diş tedavisinden kaçınmaya yönelik tutumun erkeklerde (%22,9) ve kadınlarda (%23,4) yüzdelik oran olarak çok fazla farklılaşmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yaş değişkeninin ise diş tedavisinden kaçınmayı etkileyen bir değişken olduğu ve bireylerin yaşı arttığında, pandemi sürecinde diş tedavisinden kaçınma düzeylerinin de arttığı görülmüştür. Benzer şekilde yaş düzeyi arttıkça COVID-19 enfeksiyonu korkusu nedeniyle diş tedavisinden kaçınma olasılığının arttığı görülmüştür (Salgarello ve ark., 2022, s. 371). Dolayısıyla Covid 19 virüsünün yaşlı bireyleri daha fazla etkilediği, bu durumun da diş tedavisinden kaçınmayı beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz. Eğitim değişkenine göre ulaşılan sonuçlarda ise bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe pandemi sürecinde diş tedavisinden kaçınma düzeylerinin de arttığı şeklindedir. Bu sonuca göre eğitilmiş bireylerin küresel salgına yönelik farkındalığının daha yüksek olduğunu ve tedbire yönelik davranışlarının da arttığını söyleyebiliriz. Pasiga (2021, s. 9)'in yaptığı çalışmada araştırmaya katılan bireyler COVID-19 virüsünün bulaşması hakkında bilgilendirilmiş ve COVID-19 virüsünün bulaşması hakkında bilgi ile diş bakımı korkusu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre COVID-19'a yönelik bilgi düzeyindeki artış ve eğitim düzeyinin tedaviden kaçınma durumunu artırdığını söyleyebiliriz. Yine bireylerin gelir düzeyi de pandemi sürecinde diş tedavisinden kaçınmayı etkileyen bir değişken olduğu görülmüştür. Buna göre bireylerin gelir düzeyleri yükseldikçe diş tedavisinden kaçınma düzeylerinin de arttığı sonucunu ifade edebiliriz. Araştırmanın bir diğer değişkeni olan bireyin ebeveyni ile aynı evde ikamet etme durumu da pandemi sürecinde diş tedavisinden kaçınma düzeyini artırdığını göstermektedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde anne veya babaları ile ikamet eden bireylerin, onlara bu virüsü bulaştırmama düşüncelerinden hareketle diş tedavisinden kaçındıklarını söyleyebiliriz.

COVID-19 sürecinde hastalığın bulaş riskine karşı oluşan korkunun tedaviden kaçınmaya ve tedaviyi reddetmeye neden olduğu (Gonzalez Olmo, 2022, s. 80) görülmüştür. Ayrıca COVID-19 korkusu ortodonti veya implant gibi yeni diş tedavilerinin başlamasını da olumsuz etkilediği dile getirilmiştir (Salgarello ve ark., 2022, s. 379). Pandemi sürecinde diş tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin, tedaviden kaçınma davranışlarını önleyecek en önemli hususun kliniklerde alınacak önlemler olduğunu söyleyebiliriz. Diş kliniklerinde alınan önlemler hakkında hastalarla iletişim, hastaların diş kliniklerinde COVID-19 enfeksiyonu riskine ilişkin diş kaygısını ve korkusunu azaltmada temel role sahiptir (Salgarello ve ark., 2022, s. 380).

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularından hareketle pandemi sürecinin bireylerin diş tedavisinden kaçınmalarına neden olan bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Sağlık alanında önemli bir yeri olan diş tedavisi ihtiyacının, bireylerde pandemi süreci ile birlikte acil tedavi gerektiren durumların haricinde gerek estetik, gerek fonetik, gerek ortodontik ve gerekse fonksiyonel tedavilerini ötededikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Covid 19 virüsünün oluşturduğu pandemi sürecinin diş tedavisinden kaçınmada etkili bir süreç olduğu görülmüştür.

Öneriler

Sağlık ünitelerimizin insanlığın maruz kalabileceği salgın hastalıklar, pandemi vb. hususlar açısından diş hekimliği birimleri sistemsel olarak sürece hazır hâle getirilmeli,

Olağanüstü durumlar neticesinde ortaya çıkabilecek krizlerin çözümlenmesi amacıyla sağlık alanında diş hekimliği ile ilgili olarak triyaj klinikleri oluşturulmalı,

Sağlık hizmetinin verildiği alanlarda bireyin ortamdan rahatsızlık duymaması amacıyla hijyen kurallarının optimum seviyeye çıkarılması önerilmektedir.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 03.12.2020. tarihinde 38 numaralı Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Diş bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir - N.B.D.; Tasarım - D.D.; Denetleme - N.B.D.; Kaynaklar - D.D.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi - N.B.D., D.D.; Analiz ve/veya Yorum - N.B.D., D.D.; Literatür Taraması - N.B.D., D.D.; Yazıyı Yazan - N.B.D., D.D.; Eleştirel İnceleme - N.B.D.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval Certificate of this study was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee on 03.12.2020, Decision No:38.

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - N.B.D.; Design - D.D.; Supervision - N.B.D.; Resources - D.D.; Materials - N.B.D., D.D.; Data Collection and/or Processing - N.B.D., D.D.; Analysis and/or Interpretation - N.B.D., D.D.; Literature Search - N.B.D., D.D.; Writing Manuscript - N.B.D., D.D.; Critical Review - N.B.D.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Ahorsu, D. K., Lin, C. Y., Imani, V., Saffari, M., Griffiths, M. D., & Pakpour, A. H. (2020) The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 20,1537–1545. [Crossref]
- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz Ş., & Demirel, F. (2019). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (27. Baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chen, Q., Liang, M., Li, Y., Guo, J., Fei, D., Wang, L., He, L., Sheng, C., Cai, Y., Li, X., Wang, J., & Zhang, Z. (2020). Mental health care for medical staff in China during the COVID-19 outbreak. *Lancet Psychiatry*, 7(4), e15–e16. [Crossref]
- Cotrin, P., Peloso, R. M., Oliveira, R. C., de Oliveira, R. C. G., Pini, N. I. P., Valarelli, F. P., & Freitas, K. M. S. (2020). Impact of coronavirus pandemic in appointments and anxiety/concerns of patients regarding orthodontic treatment. *Orthodontics Craniofacial Research*, 23, 455–461. [Crossref]
- Grenier, S., Barrette, A. M., & Ladouceur, R. (2005). Intolerance of uncertainty and intolerance of ambiguity: Similarities and differences. *Personality and Individual Differences*, 39, 593-600. [Crossref]
- Gonzalez Olmo, M. J., Delgado Ramos, B., Ortega Martinez, A. R., Romero Maroto, M., & Carrillo Diaz, M. (2022). Fear of COVID-19 in Madrid. Will patients avoid dental care? *International Dental Journal*, 72, 76–82. [Crossref]
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Li, S. W., Wang, Y., Yang, Y. Y., Lei, X. M., & Yang, Y. F. (2020). Analysis of influencing factors of anxiety and emotional disorders in children and adolescents during home isolation during the epidemic of novel coronavirus pneumonia. *Chinese Journal of Child Health*, 1–9.
- Ottenbreit, N. D., & Dobson, K. S. (2004). Avoidance and depression: The construction of the cognitivebehavioral avoidance scale. *Behavior Research and Therapy*, 42(3), 293-313. [Crossref]
- Pasiga, B.D. (2021). Relationship knowledge transmission of COVID-19 and fear of dental care during pandemic in South Sulawesi, Indonesia. *Pesquisa Brasileira em Odontopediatria e Clínica Integrada*, 21, e0148, 1-12. [Crossref]
- Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 (SARS-CoV-2 enfeksiyonu) Genel bilgiler, epidemiyoloji ve tanı, Bilimsel danışma kurulu çalışması. Erişim tarihi: 9 Aralık 2021 chrome-extension://efaidnbmninnibpcapjgclcfndmkaj/https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerepidemiyo-lojivetanipdf.pdf
- Salgarello, S., Audino, E., Bertolotti, P., Salvadori, M., & Garo, M.L. (2022). Dental patients' perspective on COVID-19: A systematic review. *Encyclopedia*, 2(1),365-382. [Crossref]
- Sarı, S., & Dağ, İ. (2009). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği, endişe ile ilgili olumlu inançlar ölçeği ve endişenin sonuçları ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerliliği ve güvenilirliği. *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 10, 261-270.
- Wang, Y., McKee, M., Torbica, A., & Stuckler, D. (2019). Systematic literature review on the spread of health-related misinformation on social media. *Social Science & Medicine*, 240, 1-12. [Crossref]
- World Health Organization (WHO). (2020). Coronavirus disease (COVID-2019): Situation report-54. Retrieved March 2022, https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200314-sitrep-54-covid-19.pdf?sfvrsn=dcd46351_2,2
- Yang, Y., Li, W., Zhang, Q., Zhang, L., Cheung, T., & Xiang, Y. T. (2020). Mental health services for older adults in China during the COVID-19 outbreak. *The lancet. Psychiatry*, 7(4), e19. [Crossref]

Alabanda Antik Kentinin Peyzaj Projesi Kapsamında Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Tourism Potential of the Ancient City of Alabanda within the Scope of Landscaping Project

Ali Yalçın TAVUKÇU¹
Nisa YILMAZ ERKOVAN²
Sinem COŞKUN¹
Mesut CEYLAN¹

¹Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

²Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Sanat, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Alanya, Türkiye

öz

Aydın'ın Çine ilçesinde bulunan Alabanda antik kentini konu alan bu çalışmada, yeterince bilinmeyen kentin antik dönemdeki önemi ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır. Strabon'un da belirttiği gibi İç Karia'nın en önemli üç kentinden biri olan Alabanda, günümüzde Gökbel Dağı'nın kuzeyindeki tepelerin eteklerinde kurulan Doğanıyurt Köyü, Araphisar Mahallesi içinde kalan bir yerleşimdir. Hakkındaki en eski bilgileri Hitit kaynaklarında bulabileceğimiz kent, Klasik Dönem'den itibaren günümüze kadar kesintisiz iskan gördüğünü kanıtlayan önemli kalıntıları barındırmaktadır. Antik kenti oluşturan unsurlar, kentin kazı tarihçesi, Peyzaj ve Çevre Düzenleme Projesi kapsamında tasarlanan koruma tedbirleri, gezi güzergahı, kazı evi, karşılama merkezi sunularak, turizm potansiyeli açısından değerlendirilmiştir. Bir antik kenti gezdirmek kadar açığa çıkarılan alanların korunması ve sergilenmesi de önemlidir. Mimari yapılar ve sergilenen buluntulardaki verilerin doğru aktarılması, doğru bir sırayla gezilerek gözlemlenmesi kenti gezen bireyin hafızasında doğru şekilde yer edinmesini sağlar. Oldukça iyi korunarak günümüze kadar gelebilmiş yapıları barındıran kentte yapılan peyzaj projesi ile antik kentin koruma kullanma dengesi içerisinde sürdürülebilirliğinin sağlanması konusunda yeni öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alabanda, arkeoloji, koruma, peyzaj, turizm

ABSTRACT

In this study, which deals with the ancient city of Alabanda in Aydın's Çine district, the importance of the unknown city in ancient times and its current situation are studied. As Strabo has stated, Alabanda, one of the three most important cities of Inner Caria, is a settlement located in the Araphisar District of Doğanıyurt Village, established on the slopes of the hills to the north of Gökbel Mountain today. The city, of which we can find the oldest information about it in Hittite sources, contains important ruins that prove that it has been inhabited continuously since the Classical Period. The elements that constitute the ancient city, the history of the city's excavation, the protection measures designed within the scope of the Paysage and Landscaping Project, the excursion route, the excavation house, the reception center were presented and evaluated in terms of tourism potential. Protecting and exhibiting the uncovered areas is as important as touring an ancient city. The correct transfer of the data in the architectural structures and the exhibited finds, and the correct order of sightseeing and observation, ensures that the individual who travels the city has a correct place in the his memory. With the paysage project carried out in the city, which has very well preserved structures that have survived until today, new suggestions have been made to ensure the sustainability of the ancient city within the balance of protection and use.

Keywords: Alabanda, archaeology, conservation, paysage, tourism

Geliş Tarihi/Received: 14.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 05.08.2022

Yayın tarihi/Publication Date:

28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Sinem COŞKUN
E-mail: sinem.coskun@atauni.edu.tr

Cite this article: Tavukçu, A. Y., Yılmaz Erkovan, N., Coşkun, S., & Ceylan, M. (2022). Evaluation of tourism potential of the ancient city of Alabanda within the scope of landscaping project. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 325-334.

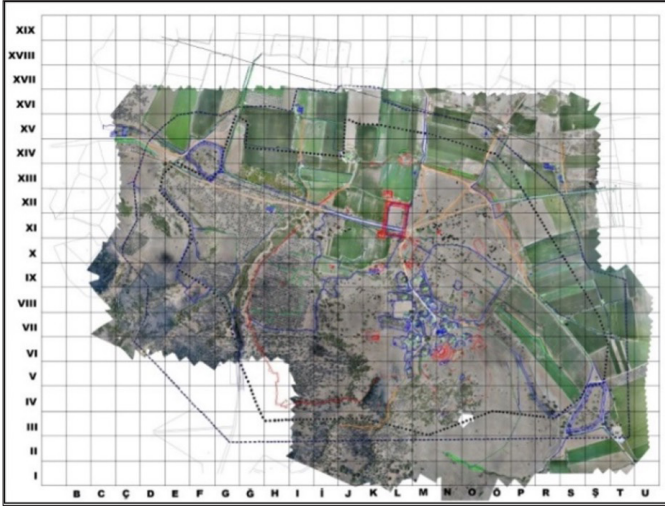

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Ülkemizin Ege Bölgesi'nde yer alan tarım ve turizm açısından en gelişmiş illerinden biri olarak bilinen Aydın, Ege Denizi'ne kıyısı bulunan bir kenttir. Bununla birlikte, Didim ve Kuşadası gibi Türkiye'nin iki önemli turizm merkezi ve çok sayıda tarihi eseri ile turizm potansiyeli oldukça yüksektir. Aydın, sahip olduğu birçok tarihi, kültürel, turistik ve doğal değerler düşünüldüğünde bugün adeta bir açık hava müzesidir. Aydın'ın sahip olduğu tarihi ve kültürel değerlerden birisi de Alabanda antik kentidir. Çine ilçesi'nin yaklaşık 7 km batısında yer alan Alabanda, Marsyas (Çine) Çayı'nın batısına konumlanmıştır. (Ateşlier, 2012, s. 78; 2013, s. 428; 2014, s. 247; Bean, 1987, s. 215; Hirschfeld, 1893, s. 1270; Marchese, 1976, s. 70-71; Tavukçu, 2015, s. 224; Tırpan, 1990, s. 171). Strabon'un da belirttiği gibi (Bean, 1987, s. 220; Küçükeren, 2007, s.124; Strabon, 22-26) İç Karia'nın en önemli üç kentinden biri olan Alabanda, günümüzde Gökbel Dağı'nın kuzeyindeki tepelerin eteklerinde kurulan Doğanıyurt Köyü, Araphisar Mahallesi içinde kalan bir yerleşimdir (Ateşlier, 2012, s. 78; 2013, s. 482; 2014, s. 247; Aydın Tavukçu, 2015, s. 224; Bağdatlı, 2001, s. 1; Edhem Bey, 1905, s. 444; Yener, 2001, s. 5). Hakkındaki en eski bilgileri Hitit kaynaklarında bulabileceğimiz kent (Ateşlier, 2013, s. 483; Boysal, 1971, s. 71; Bryce, 1974, s. 107; Garstang, 1943, s. 41; Garstang & Gurney, 1959, s. 78-79, 111-114; Küçükeren, 2007, s. 124; Macqueen, 1968, s. 196).

Klasik Dönem'den itibaren günümüze kadar kesintisiz iskan gördüğünü kanıtlayan önemli kalıntıları barındırmaktadır (Akkurnaz, 2018, s. 300) (Resim 1).

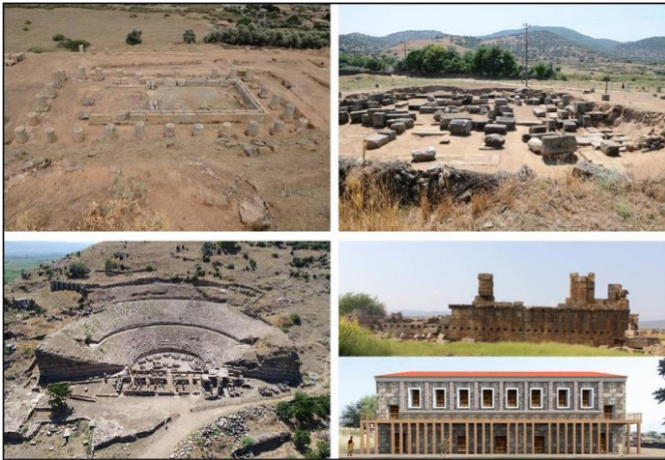

Resim 1.
Alabanda Topografik Planı

yy'ın 2. yarısına tarihlenmiştir (Akurgal, 1978, s. 476; Koçhan 1995, s. 22, 58, 60-61, 86, 88, 113, 115; Şahin, 2002, s. 72-73, Çiz. 8, Resim 92-94).

Tiyatro antik kentin kuzeyinde bulunan doğal bir tepenin güneybatı yamacına konumlandırılmıştır (Aydın Tavukçu, 2015, s. 235, Foto. 4; Akkan, 2017, s. 311, Res. 4, Edhem Bey, 1906, s. 449; Yener, 2001, s. 7, Res. 2-10) (Resim 2). Eğimli bir dağ yamacına inşa edilmesi, theatronun yarım daireyi aşacak şekilde olması ve paradosların çapraz yerleştirilmesi tiyatronun Hellenistik Dönem'de inşa edildiğini gösterirken, orkestra ile cavea arasındaki parapet duvarı tiyatronun Roma Dönemi'nde gladyatör dövüşleri, vahşi hayvan mücadeleleri ve su oyunları amacıyla kullanıldığını kanıtlamaktadır (Akkan, 2017, s. 311; Akurgal, 1987, s. 476; Aydın Tavukçu, 2015, s. 235; Bağdatlı, 2001, s. 13; Yener, 2002, s. 180; 2005, s. 110; 2006, s. 172, Resim 2; Yılmaz, 2009, s. 40). Alabanda tiyatrosunun yapılan ölçümlere göre kapasitesinin 6.200 kişilik olduğu düşünülmektedir (Yılmaz, 2009, s. 41).

Bouleuterion (Resim 2) kent meclisinin kamu işlerini görüşmek ve karara bağlamak için toplandığı yer, 26x36 m'lik ölçüleriyle büyük oranda sağlam olarak günümüze gelmiştir (Akurgal, 1987, s. 475, Şek. 364; Aydın Tavukçu, 2018, s. 11; Bean, 2000, s. 196, Resim 44; Edhem Bey, 1905, s. 448; Küçükeren, 2007, s. 126). Yapı, kuzeyde meclis üyelerinin kürsüdeki konuşmacıları rahat görebilmeleri için yarım daire şeklinde düzenlenmiş theatron, güneyde sahne ve konuşma platformuna ayrılmış iki bölümden oluşmaktadır. Theatron kısmı doğu ve batı yönlerinde yer alan iki köşesi tonozlu bir alt yapı üzerine oturmaktadır. Bouleuterionda ilk dikkatimizi çeken, bütün dış cephelerde ve güney duvarın iç cephesinde görülen kare ya da dikdörtgen biçimde yuvalardır (Aydın Tavukçu, 2015, s. 12; Bean, 2000, s. 196; Gneisz, 1990, s. 303). Binayı çepçevre kuşatan söz konusu oyukların süsleme amacıyla yapıldığı, yapıya ayrı bir güzellik kattığı düşünülse de yapının agoraya yanında oldukça merkezi bir konumda yer alması sebebiyle farklı ihtiyaçlar için kullanılan güney yönde bir balkon ve etrafını çeviren bir portikoya işaret etmektedir (Aydın Tavukçu, 2015, s. 12, 20).

Resim 2.
Artemis Tapınağı, Apollon İstimos, Tiyatro, Bouleuterion

II. Alabanda Antik Kentini Oluşturan Unsurlar

Artemis Tapınağı, (Resim 2) kentte ilk kazıları gerçekleştiren Halil Edhem Bey tarafından yapılan kazıda ortaya çıkarılmıştır. Dor düzenli olarak yapılan tapınak, (Edhem Bey, 1906, s. 455, 458, Fig. 1) tiyatronun 200 m. kadar kuzey batısında yapay bir teras üzerinde yer almaktadır (Akkan, 2017, s. 308-309, Resim 1; Ateşlier, 2013, s. 488; Aydın Tavukçu, 2015, s. 23, Resim 1; Bean, 1987, s. 225; 2000, s. 197). 6x11 sütuna sahip bir pronaos ve bir de celladan oluşan, opistodomosun bulunmadığı peripteral tapınak (Ateşlier, 2012, s. 83; 2013, s. 488; 2014, s. 250; Aydın Tavukçu, 2015, s. 230; Bean, 2000, s. 197) inşa tekniği, işçiliği ve ortaya çıkarılan buluntularına göre MÖ 4. yy'ın ortalarından olmalıdır.

Apollon İstimos Tapınağı (Resim 2) Mimar Menesthes tarafından yapılmış kentte Hellenistik Dönem'in önemli yapılarından biridir. Tapınak hakkındaki ilk bilgileri, antikçağ mimarlarından Vitruvius'dan öğreniyoruz (Vitruvius, 3, 2, 6). Pseudo dipteros planlı tapınak 8x13 sütunlu ve İon düzenlidir (Akkan, 2017, s. 310, Resim 2; Aydın Tavukçu, 2015, s. 232, Resim 2; Edhem Bey, 1906, s. 459; 1906, s. 414, Fig. 7). Friz bloklarında Amazonamahi konusunun işlendiği tapınağın tarihi konusunda ise tam bir fikir birliğine ulaşılamasa da bezekler ve frizin stiline göre MÖ 2.

Agora antik kentin önemli yapılarından bir diğeridir (Bean, 2000, s. 198; Edhem Bey, 1906, s. 457-458) (Resim 3). Alanda gerçekleştirilen ilk kazılar 1904 yılında Halil Edhem Bey tarafından kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada açığa çıkarılan yapının mimarisi hakkında daha fazla bilgi edinmek amacıyla, 2015 yılından itibaren yapılan çalışmalarda pazar yeri olarak kullanılan bu alanda pek çok künk sistemi, küçük buluntular, mimari bezemeli parçalar ve sütun altlıkları ele geçirilmiştir (Akkan, 2017, s.

311, Resim 3; Tavukçu, 2019, s. 148-149; 2020, s. 135-136). Bugüne kadarki çalışmaların sonucuna göre, doğu ve kuzey yönü çift katlı dükkanlardan oluşan Agora'da ele geçen Güneş ve Ay'ı temsil eden Helios ve Semele portrelerinin betimlendiği çift yüzlü bir köşe konsolu, önemli buluntulardan biridir (Tavukçu, 2019, s. 139, 142, Resim 2).

Merkezi Hamam, duvar kalıntıları ve kemerleri ile kentte ilk dikkat çeken yapılar arasındadır. (Akkan, 2017, s. 315; Aydın Tavukçu, 2015, s. 239, Foto. 6; Edhem Bey, 1905, s. 450, 456, Res. 8). Yapının planı hakkında tam olarak bilgi vermek mümkün olmasa da geniş kapı girişi ve güney yöndeki büyük avlusu bu yapının belki de bir hamam-gymnasium kompleksi olabileceğini düşündürmektedir.

Doğu Hamamı (Resim 3) kentin yaslandığı tepenin kuzeydoğu yamaçlarında, 50x35 m. ölçülere sahip bir tümsek görünümündedir (Aydın Tavukçu, 2019, s. 532-533). 2017'de hypocaust sistemine ulaşılan yapının, yaklaşık 90 cm yüksekliğinde taş bloklar ve yükseltilmiş tabanı büyük oranda sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Kazılarda ele geçen küçük buluntular, mozaik parçaları, yapının iç duvarlarındaki dübel delikleri, pimler, kaplama harçları ve mermer kaplama levhaları doğusu payandayla desteklenmiş binanın Geç Roma Döneminde yapılmış oldukça süslü ve gösterişli bir yapı olduğunu ortaya koymuştur (Aydın Tavukçu, 2019, s. 531-546).

Sur Duvarları, Alabanda'nın iki zirveye sahip bir kentin zirvelerini birbirine bağlayarak yamaçların üzerinden kuzeydeki ovaya hafif bir meylle iner (Bean, 2000, s. 194-195, Resim 28; Tırpan, 1990, s. 172, Resim 1;). Sur duvarlarının toplam uzunluğu 4.5-5 km'dir (Tırpan, 1990, s. 172, Resim 1). Arazinin topografik yapısı ile uyum içerisinde olduğu için kademe ve dirsekler oluşturan surlar kentin kuzeyini koruma altına alır.

Klasik Çağ Oda Mezarı (Resim 3) Halil Edhem Bey tarafından yapılan kazılar sırasında açığa çıkarılmıştır (Edhem Bey, 1906, s. 422). İki odadan oluşan yapının içinde ikişer katlı beş adet kline bulunması aile mezarı olarak kullanıldığını göstermektedir. MÖ 4. yy'a tarihlenen mezarın üzerine Doğu Roma Dönemi'nde farklı bir yapı inşa edilmiş ve mozaik tabana sahip bu geç dönem yapısı mezarın tavanını adeta bir temel gibi kullanmıştır (Akkan, 2017, s. 317-318, Resim 8; Ateşlier, 2012, s. 82, 84; Aydın Tavukçu, 2015, s. 241, Resim 9).

Nekropol Alanları Kentin dört tarafını çeviren nekropol alanlarında detaylı incelemelerden sonra yaklaşık olarak 500 lahdin varlığı saptanmıştır (Ateşlier, 2013, s. 492). Yerel gneiss bloklardan yapılmış lahitler çoğu yerde toprak üzerinde görülmektedir (Resim 3). Dikdörtgen bir sandıktan oluşan ve düz granit bir blokla örtülen bu mezarlardan (Akkan, 2017, s. 318; Edhem Bey, 1905, s. 450; Aydın Tavukçu, 2015, s. 242, Resim 10) bazılarının üzerinde Alabanda'nın sosyo-ekonomik yaşantısına ışık tutacak nitelikte mesleki ve ticari unvanlardan oluşan (banker, mimar, okul hocası, hekim, demirci, boyacı, bahçıvan, sporcu, çırpıcı, sülün satıcısı ve fenerci gibi) yazıtlar bulunmaktadır (Akkurnaz, 2018, s. 306; Baen, 1987, s. 226; Bean, 2000, s. 199; Küçükveren, 2007, s. 128).

Resim 3.
Agora, Doğu Hamamı, Klasik Çağ Oda Mezarı, Lahit

Su Kemerleri kentin güneyinde Kemer Deresi üzerinde bir su kemeri bulunmaktadır (Akkan ve ark., 2016, s. 319; Aydın Tavukçu, 2015, s. 242, Resim 11; Edhem Bey, 1905, s. 444; Bean, 1987, s. 224, Resim 45; 2000, s. 196, Resim 45; Küçükveren, 2007, s. 126, Resim 115). Roma stilinde olan yapının su kanalını taşıyan üst kısmı yıkılmıştır. Bu kemer ile Marsyas'ın 19 km güneyinden geçen İnce Kemer ve Kargı Kemeri arasında bir bağlantı söz konusudur (Bean, 1987, s. 224, Resim 54; 2000, s. 196-197, Resim 54). Bu sistem Antik Alabanda'nın suyunu sağlamaktaydı.

Dionysos Tapınağı, yapılan araştırmalarda Tiyatro caveasının doğu yanında bulunan bir evin avlusunda, ahır yapımında kullanılmış ve çevrede bahçe duvarı olarak işlev verilmiş 52 adet Dor düzenli sütun tamburu tespit edilmiştir (Akkan ve ark., 2017, s. 320, Resim 13; Aydın Tavukçu, 2015, s. 243, Resim 12). Bahsi geçen avlunun hemen kuzey kısmında yapıya ait orijinal duvar kalıntıları in-situ halde görülebilmektedir. Tiyatronun hemen yanında yer alması ve tiyatrolar ile ilişkisi bakımından, Dionysos Tapınağı olabileceği değerlendirilen kalıntıların daha doğru yorumlanabilmesi için kazı çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Nymphaeum Alabanda Antik Kenti 2015 yılı çalışmaları sırasında tespit edilen bir başka yapı, Nymphaeum olmuştur (Akkan ve ark., 2017, s. 320, Resim 14a; Aydın Tavukçu, 2015, s. 243, Resim. 13). Kuzey yöndeki erozyon sebebiyle temel seviyelerinin alt kısmına kadar açığa çıkmış durumdaki yapıyı, sularını kente ulaştıran geniş bir Nymphaeum kanal, tiyatro caveası ve sahne binası çevrelemektedir. Kış aylarında nişlerinden en sağdakinin içinde suyun akmakta olduğu ifade edilen Nymphaeum, Alabanda-Gerga su sistemiyle de ilişkilidir.

Anıt Mezarlar (Columbarium) çalışmalarımız sırasında elde ettiğimiz bir diğer sonuç, sur duvarlarının dışında güney nekropolünde yer alan ve yayınlarda şapel olarak tanıtılan Anıt Mezar'dır (Aydın Tavukçu, 2015: 243, Resim 14; Akkan ve ark., 2017, 321, Resim 14c). Aynı bölgede başka anıt mezarlar da olduğu temel izlerinden anlaşılmaktadır. Bu mezarlardan başka bir kaya mezarı ve kayalara oyulmuş lahit mezarlar, bu bölgenin kentin Güney Nekropolü olduğunu kanıtlamaktadır.

Stadion, kentte yapılan gözlem ve gezilerde tespit edilen bir başka yapı ise Stadion'dur (Akkan ve ark., 2017, s. 320, Resim 14b; Aydın Tavukçu, 2015, s. 243, Resim 15). Stadion olarak tanımlayabileceğimiz alanın arazi özelliklerine bakıldığında dar ve uzun bir tarla görünüşü veren yarım daire biçimindeki dönüş yeri batıda olan yapı doğuda kent surlarının hemen yanındadır. Konum itibarıyla güney ve batı yanında oturma sıralarına sahip olduğu izlenimi veren Stadion, alanda yapılacak kazılar sonucunda daha doğru verilere ulaşılabilir.

Yukarıda adı geçen ve henüz ortaya çıkarılmamış diğer pek çok yapı, Alabanda'nın tarih içerisindeki yüksek uygarlık düzeyini ve zenginliğini gösteren en önemli ipuçlarıdır. Strabon (Strabon, XIV, II, 26), Vitruvius (Vitruvius, III, II, 6, VII, V, 5) ve Plinius (Plinius, XXXVI.13, XXXVII.9, XXXVII.25) gibi antik yazarlardan edindiğimiz bilgiler ekolojik veriler de bu düşüncemizi desteklemektedir. Alabanda MÖ 3. yy'ın sonunda Antiokhos III. tarafından kolonize edilerek Antiokheia Khrysaor adını almış ve bu isimle basılan sikkeler kentin refah seviyesinin bir göstergesi olmuştur (Akkurnaz, 2018, s. 302; Bağdatlı, 2006, s. 225; Bean, 2000, s. 190; Ceylan, 2021, s. 190-191; Hirschfeld, 1894, s. 2447; Patterson, 2010, s. 120). Livius (Livius, XLIII.6), MÖ 170'de Roma'ya elçiler gönderen Alabandalılar'ın Tanrıça Roma'ya ait bir tapınak inşa ettiklerini ve her yıl tanrıça onuruna festivaller düzenlediklerini ifade eder. Ayrıca Alabandalı elçilerin Jupiter'e sunmak için yaklaşık 23 kg ağırlığında altın bir taç ve 300 süvari kalkanı getirdiklerini de belirtir. Strabon (Strabon, XIV, 2. 26) tarafından "Çok sayıda arp çalan kızlarla dolu, halkı lüks ve sefahat içinde yaşayan bir kent" olduğu ifade edilen Alabanda, Roma İmparatorluk Çağı'nda eyaletin conventuslarından biri haline gelmiş (Bean, 1987, s. 219; Plinius, V, 29; Sevin, 2001, s. 114) ve tarihteki yolculuğuna Aphrodisias Metropolitiğine bağlı bir piskoposluk merkezi olarak devam etmiştir (Bean, 1987, s. 220; 2000, s. 193; Sevin, 2001, s. 114).

Marsyas Çayı'nın kenarında geniş bir ovaya hakim Alabanda'nın bereketli toprakları da bu zenginliğe katkı sağlamış olmalıydı (Magie, 2002, s. 37-38). Ayrıca avda kullanılan filelerin ve ağların yapımı için tercih edilen Mesa adlı bir cins kenevir (Plinius, XIX, 56) yetiştirilmesiyle ünlü kentin çevresindeki tepelerde de mermer yatakları olduğu bilinmektedir (Plinius, XXXVI, 13). Lâl gibi fakat daha koyu ve pürüzlü olan bir çeşit yarı değerli taş (grena) ise Alabanda'nın ekonomik gücüne katkı sağlayan bir diğer etkendi (Bean, 1987, s. 220; 2000, s. 193; Magie, 2002, s. 38; Plinius, XXXVII, 25).

Sahip olduğu ekonomik güç sayesinde yaşam standartları yükselen Alabanda halkı hatipler ve mimarlar yetiştirmiştir (Ateşlier, 2012, s. 78-84). Kentin nekropolünden ele geçen lahitler üzerinde banker, mimar, öğretmen, hekim gibi eğitim gerektiren iş kollarına ait meslek isimlerinin görülmesi, antik yazarların aktardığı bilgileri destekleyen somut verilerdir (Akkurnaz, 2018, s. 306). Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde imparatorların desteğiyle refah seviyesi en üst düzeye ulaşmış ve kent yeniden imar edilmiştir.

Alabanda Kazı Tarihçesi

Alabanda'daki ilk kazı çalışmaları, Bouleuterion, Tiyatro, Merkezi Hamam, Klasik Çağ Oda Mezarı, Dorik Tapınak, Apollon Tapınağı ve Temenos Alanı'nda, 1904-1905 yıllarında Halil Edhem Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (Edhem Bey, 1905, s. 443-459; 1906, s. 407-422). Uzun bir aranın ardından Ahmet Tırpan tarafından 1989 yılında kent surlarında gerçekleştirilen araştırmalarda surların en erken MÖ 4. yy'ın son çeyreği, ikinci olarak MÖ 2. yy son çeyreği ve Orta Çağ olmak üzere 3 yapım evresi geçirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Tırpan, 1990, s. 171-189). Bu çalışmaların ardından 1999 yılında Aydın Müze Müdürlüğü adına Emin Yener tarafından tiyatrodaki kazı ve temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Yener, 2001, s. 5-6; 2002, s. 179-190; 2005, s. 109-116; 2006, s. 171-180). 2005 yılına kadar sürdürülen çalışmalarda ağırlıklı olarak Apollon İsotimos Tapınağı ve Tiyatro'da çalışılmıştır. Ardından Suat Ateşlier ve ekibi tarafından 2011-2013 yılları arasında sürdürülmüştür (Ateşlier, 2012, s. 78-84; 2013, s. 482-498; 2014, s. 247-254). Bu dönemde Payandalı Sarnıç adını verdikleri ve sonraki yıllarda hamam olduğu anlaşılan yapıda kazı çalışmalarına başlanmıştır. Apollon İsotimos Tapınağı Temenos alanında da bir kazı çalışması yapılmıştır. Dor Tapınağında ve Bizans Surlarında restorasyon ve konservasyon çalışması yapılmıştır.

2015 yılından itibaren ise Ali Yalçın Tavukçu'nun bilimsel başkanlığındaki bir ekip ile Aydın Müze Müdürlüğü'nün ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar, 2016 yılında Bakanlar Kurulu kararlı kazıya dönüştürülmüştür (Akkan ve ark. 2017, s. 305-328; 2018, s. 421-430; Tavukçu ve ark. 2019, s. 147-160; 2020, s. 135-146). İlk sezon Ethem Bey Dönemi'nden bu yana açığa çıkarılan yapı kalıntılarının temizliği ve kazı alanlarındaki açma kenarlarının düzeltilmesi şeklinde devam etmiş, sonraki yıllarda kazılacak alanların karelej çalışmaları, kent genelinde haritalama ve ortofoto çalışmaları yapılmıştır. Tiyatro çevresinde ise kamulaştırılması tamamlanmış evlerin yıkımı gerçekleştirilmiştir. Payandalı Sarnıç olarak adlandırılan yapıda kazı çalışmaları sırasında bulunan hypocaust sistemi yapının bir hamam olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Bouleuterion ve Agora yapılarında da kazılara başlanmış ve yapıların plan özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Alabanda Antik Kenti Peyzaj ve Çevre Düzenleme, Kazı Evi ve Araştırma Merkezi ve Karşılama Merkezi Projeleri

Bağlamı ve kapsamı ile disiplinler arası çalışma gerektiren arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkan verilerin sunumu önemlidir. Küçük buluntular müzelerde sergilenilebilirken, daha büyük buluntuların ve mimari yapıların yerinde, doğru şekilde korunarak sergilenmesi amaçlanır. Kenti gezdirmek kadar açığa çıkarılan alanların korunması ve sergilenmesi de önemlidir. Bu yapılar ve sergilenen buluntulardaki verilerin doğru aktarılması, doğru bir sırayla gezilerek gözlemlenmesi kenti gezen bireyin hafızasında doğru şekliyle yer edinmesini sağlar. Ören yerinin zamanla yüzeyden yok olmuş fakat farklı katmanlarında korunmuş yaşantısını ziyaretçiye açmak, kenti yeniden canlandırmaya yardımcı olur. Arkeolojik alanlarda tanımlanan bu işlev, kültürel miras değerlerine zarar verecek nitelikte olmamalıdır. Ziyaretçi yoğunluğu, yanlış stratejilerle oluşturulmuş gezi güzergahı ve sergileme şekli ile antik kentin dokusu insan eliyle yok edilmelidir. Antik kentler için düzenlenen peyzajların, birçok kentte görüleceği gibi özellikle yılın belirli dönemlerinde ziyaret edilen kent yaşamından kopuk alanlar yaratılmadan belki il veya ilçe halkının da nefes alabileceği kentsel peyzajlara dönüşmesi, bağlamına saygılı olması ve daha sürdürülebilir alanlara dönüştürülmesi doğru bir çözüm olacaktır.

Arkeolojik mirasların gelecek kuşaklara aktarılması için yapılan kazı ve bilimsel çalışmalar yanında mümkün olduğunca eserlerin yerinde korunması ve sergilenmesinin önemi, ziyarete gelen insan yoğunluğu nedeniyle yapıların ekolojik alanların zarar görmemesi için yönetim planının iyi hazırlanması, gezi güzergahlarının ziyaretçiye en iyi ve doğru bilgiyi verecek şekilde düzenlenmesi gerektiği ile ilgili ICO-MOS'un uzman komitelerinden Arkeolojik Miras Yönetimi Uluslararası Komitesi (ICAHM) tarafından 1990 yılında kabul edilen Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Konusundaki Tüzüğü (Ahunbay, 2019, s. 206);

6. Maddesinde;

"Arkeolojik miras yönetiminin genel hedefi, bütün ilgili belge ve koleksiyonların da uzun vadeli koruma ve bakımını sağlayarak, anıt ve sitleri yerinde korumak olmalıdır. Bu mirasın bazı öğelerinin yeni konumlara taşınması mirası özgün ortamında koruma kuralının çiğnenmesi anlamına gelir. Bu ilke sürekli bakım, koruma ve yönetime olan gereksinimi vur-

gulamakta, ayrıca eğer kazıdan sonra gerekli bakım ve yönetim sağlanamayacaksa, arkeolojik mirasın kazılarak ortaya çıkarılmamasını ve çıkarıldıktan sonra her türlü etkene açık bırakılmaması gerekliliğini hatırlatmaktadır”.

7. maddesinde;

“Arkeolojik mirasın halka sunulması, çağdaş toplumların kökenlerinin ve gelişimlerinin anlaşılmasına yardım eden önemli bir yöntemdir. Bu aynı zamanda onun korunması gerekliliğinin anlaşılmasına da yardım eden en iyi araçtır. Sunuş ve bilgi verilmesi mevcut bilimsel verilerin popüler bir yorumu olarak ele alınmalı ve bu nedenle sürekli güncelleştirilmelidir. Sunuşta, geçmişin anlama yaklaşımlarının çok yönlülüğünün gözetilmesi gerekir.” ilkeler belirlenmiştir.

Bu ilkeler doğrultusunda yapılan arkeolojik peyzaj tasarımları ile tarihimiz ve kültürel mirasımız gelecek kuşaklara sağlıklı ve doğru bir şekilde aktarılabilir.

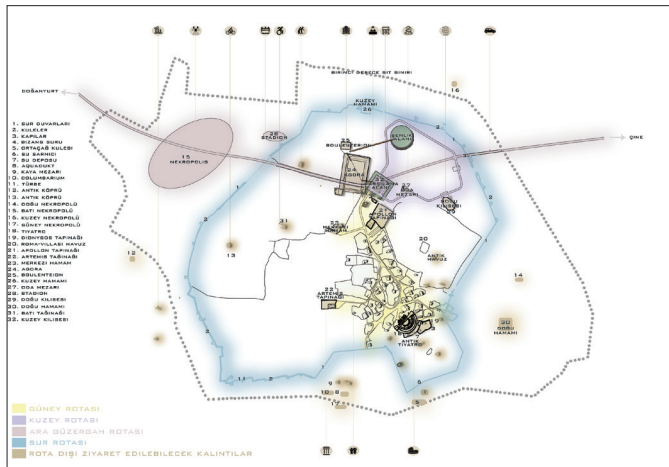
Gezi Güzergahı, Karşılama Merkezi ve Kazı Evi Projeleri

Geçmişin mekânsal katmanları ve günümüz yerleşimin iç içe olduğu Alabanda Antik Kenti bünyesindeki katmanlaşmış yerleşim izleri üzerinden mekânsal bir hafıza oluşturmak için peyzaj tasarımı ve bir gezi güzergahı tasarlanmıştır. Sergileme eylemi devam ederken eşzamanlı olarak kazı çalışmalarının devam ediyor olması gezi güzergahının konumunu ve bağlantılarını etkilemektedir.

Gelen ziyaretçi ile kazı çalışmalarına katılan kişilerin güvenliği açısından Alabanda Antik Kentinde peyzaj çalışmaları ve gezi güzergahı tasarım kararlarında düşünülmesi gereken birçok bileşen bulunmaktadır.

Gezi güzergahı

Yapılan çalışma aktif köy yaşantısındaki gündelik işleri aksatmayacak şekilde düzenlenmiş ve gelen ziyaretçilerin de dahil olabileceği şekilde bir alternatif turizm etkinliğine dönüştürülerek aktif köy yaşantısı ile ziyaretçilerin kaynaşması sağlanmıştır (Resim 4)

Resim 4.
Kent Gezi Güzergahı

geliştirilmiştir. Bu nedenle genel olarak yerleşime bakıldığında; yeni bir yol tanımlanmadan mevcut yol izleri takip edilmiş, kazı evi ve karşılama merkezi mevcut zemin kotunun uygun olduğu, kente hakim, ulaşım güzergahlarını kontrol edebilecek noktalara konumlandırılmıştır.

Gezi güzergahı, kentin orta aksından geçen karayolundan başlatılarak kuzey ve güney olmak üzere iki ayrı rota şeklinde kurgulanmıştır. Bu rotalara ek olarak kent surları ve ulaşım ağı içerisinde olmayan kalıntılar dikkate alınarak bir de zorlu rota belirlenmiştir. Kuzey ve Güney Rotalar araç, bisiklet, yaya ve engelsiz erişime olanak sağlarken Zorlu Rota sadece yürüyüş yapmak isteyen ziyaretçiler için alternatif oluşturmaktadır.

Kent kazısının 12 ay boyunca devam ettiği düşünüldüğünde hazırlanan ihtiyaç programı, yaya ve taşıt trafiği sirkülasyon alanları, park alanları (servis otoparkı, personel ve ziyaretçi otoparkı); sosyal alanlar (donatı elemanları, dinlenme alanları, bitkisel tasarımlar) olarak belirlenmiş ve her yıl geleneksel olarak düzenlenen Alabanda Kültür ve Bahar Şenlikleri de göz önünde bulundurulmuştur.

Kentte park alanları için personel ve ziyaretçilerin kullanımına yönelik kentin giriş noktası olarak belirlenen karşılama merkezinin de yerleştirildiği alanda 34 araçlık otopark, 4 araçlık engelli otoparkı ve kazı evinin bulunduğu alanda 6 araçlık servis otoparkı tasarlanmıştır (Resim 5).

Kent içerisinde kullanıcıların sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak mekânlar, insanların iletişim kurabilecekleri, dinlenebilecekleri gölgelikli alanlar, birbirleriyle bağlantılı şekilde tasarlanmıştır. Kent için gerekli olan alt yapı durumu değerlendirilmiş, gelmesi olası ziyaretçiler ve yağışlı havalarda düşünülerek, Alabanda Antik kenti içerisinde geçirdiği yol güzergahları boyunca drenaj planlaması yapılmıştır.

Alana ilişkin vaziyet planı, topografik harita, proje, kazı raporları, kent hakkında yazılan makaleler, hava fotoğrafları ve kente ait fotoğraflar, dokümanlar ile ilgililerle yapılan görüşmeler arşiv çalışmaları sırasında elde edilmiştir. Kazı Başkanı ile koordineli olarak, mevcut durum, gelecekte planlanan kazı çalışmaları, köy kullanıcıları ve gezi güzergahı tasarımında dikkat edilmesi gereken kriterler baz alınarak alan analizleri yapılmış ve olası gezi güzergahı planlanmıştır. Değerlendirme aşaması sonrası leke plan hazırlanmıştır. Genel kararlarda hemfikir olunduktan sonra avan (ön) proje, kesin proje, detay projeleri ve üç boyutlu görüntüleri hazırlanmıştır. Projelerin çiziminde ve modellenmesinde GIS (Geographic Information Systems) CAD (Computer Aided Design), 3D tabanlı birçok program kullanılmıştır.

Alan analiz çalışmaları yapılırken 1/1000 ölçekli halihazır planlar üzerinden mevcut durum, köy halkı ile kullanılan ortak alanlar, gelecekte planlanan kazı çalışma alanları belirlenmiş ve çevre ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir. Alanda yapılan planlamalar öncesinde tüm kente ait plankote çalışması yapılmış, topoğrafya-ya uygun çok fazla kazı ve dolgu yapılmayacak bir tasarım anlayışı

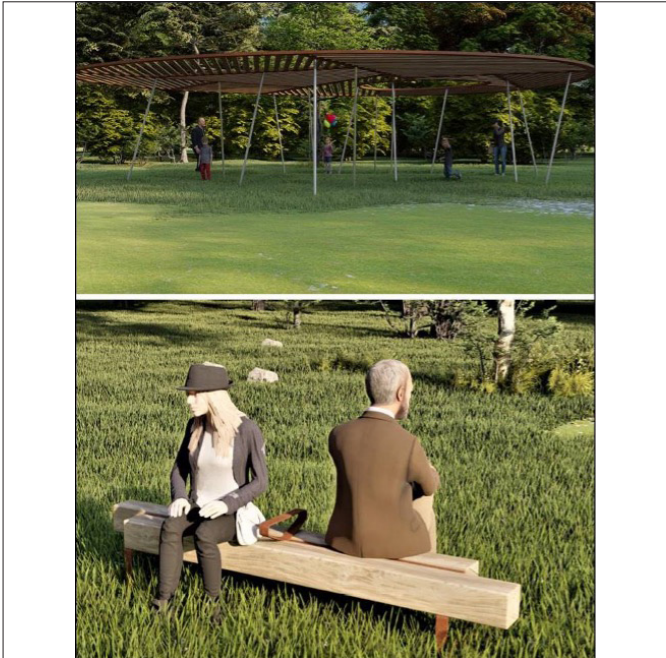
Köyün hafıza mekânı olan ve hayvanların da sulandığı çeşmeler düzenlenerek korunmuş böylelikle kent, köy halkından koparılmamıştır. Karşılama merkezinden başlayarak tiyatroya kadar kesintisiz doğal taş döşeli bir güzergahla köy içerisinden dolaşarak, belli yerlerde gölgelikli dinlenme alanları da oluşturulmuş böylece kentin ziyaretçilerin zihninde bırakacağı algıyı güçlendirmek amaçlanmıştır (Resim 6).

Resim 5.
Kent Genel Görünüm

Resim 6.
Kent İçi Dolaşım Yolu ve Gölgelelikli Alan

Resim 7.
Kent Mobilyaları

Tapınak ve Agoraya kadar ulaşan güzergah, kazı çalışmalarının devam etmesi ve mevcut kotun değişme ihtimaline karşı Bouleuterion yakınlarında sonlandırılmıştır. Topoğrafyaya uygun şekilde konumlanan güzergah üzerinde yer yer ahşap gölgelik ve oturma elemanları ile ziyaretçiye dinlenme alanları yaratılmıştır. Oturma elemanları için sürdürülebilir, kentte ön plana çıkmayacak şekilde ve renkte ahşap tercih edilmiştir. Pergolenin strüktürü hafif ve metal konstrüksiyon malzemeden zeminde fazla yer kaplamayacak şekilde düşünülmüştür.

Kent genelinde bitkisel tasarımın bu aşamada yapılması; altyapı çalışması ve bakım maliyeti getireceğinden, kazı çalışmalarının aktif olarak süregelmemesinden dolayı bu aşamada uygun bulunmamıştır. Ancak kazı evi ve karşılama merkezinin konumlandığı alanlarda kent girişinde bitki dokusuyla görsel etkinin güçlendirilmesi hedeflenmiş, bu alanlarda su ve bakım ihtiyacı minimum düzeyde olan, bölgede endemik olarak bulunan türler kullanılarak noktasal dokunuşlarla bitkisel alanlar tasarlanmıştır.

Kent mobilyaları

Öncelikle kenti gezmeye olanak sağlayan gezi rotalarının olduğu güzergahlarda konumlandırılmıştır. Kullanılan bütün kent mobilyalarında ahşap ve korten çelik gibi doğal malzemeler kullanılarak benzer tasarım dili ile bütünlük sağlanmıştır. Fonksiyon öncelikli, minimal yaklaşımlarla tasarlanan kent mobilyaları ihtiyaç duyulduğu kadar hissedilmesi ve mümkün olduğunca kentin algısını engellememesi hedeflenmiştir. Aydınlatmalar, oturma elemanları, bilgi panoları, rota taşları, yönlendirme levhaları ve çöp kutuları kentin ihtiyaç duyulan alanlarında gerekli sayıda yerleştirilmiştir (Resim 7, 8).

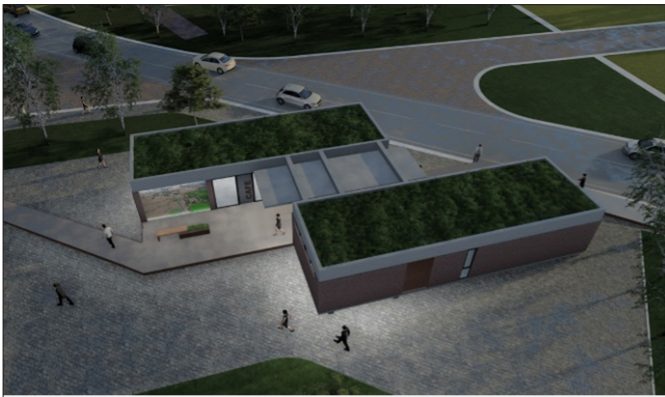
Resim 8.
Kent Mobilyaları

Karşılama merkezi¹

Tasarım öncesinde ihtiyaç programı kazı başkanı ile koordineli olarak oluşturulmuş ve birbiriyle ortada açık bir avlu aracılığıyla ilişkilenen iki kütlede oluşan kentten kopuk olmayan, bütünleşik bir yapı tasarlanmıştır. Yapı zeminden 75cm. yüksekliğinde ayaklarla koparılabilir girişte ziyaretçi tarafından daha algılanabilir bir şekilde tasarlanmıştır. 84m² lik kütle; bekçi odası, bilet satış ünitesi, kafeterya ve teknik birimden oluşmaktadır. 84m² lik ikinci kütle; VIP odası, Mescid ve tuvaletlerden oluşmaktadır. Ortadaki açık avlu ise hem ziyaretçilerin dinlenebileceği ortak bir alan hem de bir açık sergi alanı olarak tasarlanmıştır. Yapı malzemesi olarak beton ve tuğla tercih edilmiş, kent içerisinde diğer yapılara göre odak noktası oluşturmayacak şekilde basit ve sade bir tasarım yapılmıştır. Yapıda engelli erişimi önemsenmiş, ortak alana giriş için %6 eğimli bir rampa kullanılmış, merdiven tercih edilmemiştir. Ayrıca yönetmeliklere uygun bir adet engelli tuvaleti düzenlenmiştir (Resim 9, 10). Sergileme ve bilgi alma noktalarında özellikle görme engellilere uygun bilgilendirme ve yönlendirme levhaları düşünülmüştür. Ayrıca bütün levhalarda karekod uygulamasıyla ayrıntılı video, ses, bilgi ve görsel paylaşımı planlanmıştır.

Resim 9.
Karşılama Merkezi

Resim 10.
Karşılama Merkezi²

Resim 11.
Kazı Evi²

Arkeolojik alanlardaki çalışmalar; arazi çalışmalarından başka, laboratuvarlarda küçük eser restorasyonu, çizim ve raporlama olmak üzere çeşitli aşamalarda ve farklı mekanlarda gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada uzun zaman içerisinde devamlılık gerektiren arkeolojik kazıları gerçekleştiren kişilerin kültürel ve sosyal gereksinimlerini karşılayacak, çalışma performanslarını olumlu etkileyecek ve görsel çevrenin kalitesinin artmasını sağlayacak şekilde işlevsel ve estetik özelliklere sahip bir ortam oluşturabilmek amacıyla hareket edilmiştir. Kazı evi, uzun süreli çalışmalarda; öğretim üyesi, uzman, öğrenci ve işçi gibi çok sayıda çalışanın yeme-içme-barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra, gerek eş zamanlı devam eden ofis ve laboratuvar çalışmaları gerekse arazi çalışmalarına imkan sunduğundan antik kente ve köy yerleşimine saygılı bir alt yapıyla birlikte düşünülmüştür. Bu sayede kazı evi hem kazı ekibi ve geçici çalışma gruplarının yaşamsal gereksinimlerini karşılamak, hem de kazı ekibinin ortaya çıkaracağı buluntuların temizlenmesi, korunması ve arşivlenmesine olanak sunacaktır (Resim 11).

Kuzey-güney doğrultuda ön cephesi kent girişine bakacak biçimde konumlanan yapı; ortasında açık avlu bulunan U şeklinde bir plan şemasında tasarlanmıştır. Yatma mekanlarının güney cephede konumlanmamasına ve sıcak havalarda maksimum serinliği sağlayacak şekilde konumlanması kurgunun bir parçasını oluşturmuştur. Kordidorlarda ve giriş kısmında açılan çatı penceresi ile iç ve dış arasındaki ilişki güçlendirilerek maksimum ışıktan faydalanılmıştır. Toplam yaklaşık olarak 755 m² kapalı alan olarak tasarlanan yapıda öğretim üyeleri, uzman ve öğrencilerin kalabilecekleri 17 adet tek-çift kişilik oda, bazı kazı dönemlerinde bu sayının artabileceği düşünülerek oda içerisindeki ıslak hacim ve sirkülasyon alanları tasarlanmıştır. Ayrıca yapıda bir toplantı salonu/kütüphane, buna hizmet eden ortak ıslak hacimler, sergi alanı olarak da kullanılması planlanan geniş bir giriş holü, 2 adet laboratuvar/çizim odası, 1 adet arşiv odası ile birlikte çalışma odası ve yazışmaların yapılabileceği büro, buluntuların konulacağı 85 m² lik bir depo tasarlanmıştır. Yaklaşık 45 kişiye hizmet edecek olan kazı evi işlevsellik ön planda tutularak prefabrike olarak inşa edilecektir. Yapının büyüklüğü ve yüksekliği planlanırken ihtiyaç programına uygun olmasının yanında topoğrafyaya uygun olmasına, hemen arkasında bulunan tescilli kırsal mimarinin bir örneği olan köy evinin ve antik kentin silüetini bozmasına özen gösterilmiştir.

Alanın Mevcut Turizm Potansiyeli ve Projenin Uygulanması Sonrasında Kazanabileceği İvme

Turizm sektörünün ekonomimize olan getirisi artarak devam etmektedir. Bu oranın artması için turizmde sürdürülebilirliğin temel ilke olarak ele alınması gerekmektedir. Sürdürülebilir turizmin en

kolay uygulanabileceği yerler hiç şüphesiz arkeolojik kalıntıların bulunduğu sahalardır (Parlıtı, 2017, 13). Alabanda Strabon'un (Strabon,

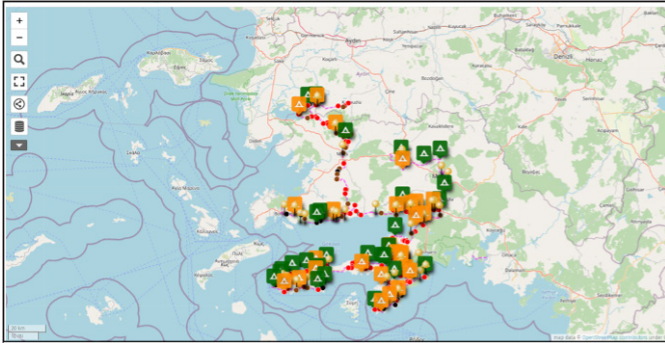
1 Tasarım Mimar Volkan TAŞKIN ve Mimar Özge MERİÇ tarafından yapılmıştır.

2 Tasarım Kazı Başkanı Ali Yalçın TAVUKÇU ile koordineli olarak Mimar Arkeolog Nisa YILMAZ ERKOVAN tarafından yapılmıştır.

XIV, II, 22, 26) deyimiyle; "Mylasa ve Stratonikeia ile birlikte İç Karia bölgesinin üç önemli kentinden biridir". Antik yapıları diğer ören yerlerine göre nispeten korunabilmiş durumdaki Alabanda, Ören Yeri statüsünde bir antik kenttir. Bu statüsü sürmesine karşın ziyaretçi yoğunluğu dikkate alınarak Bakanlığımız tarafından 'ücretsiz ziyaret edilen' kentler arasına alınmıştır. Bu gün için Alabandaya yönelik hiçbir tanıtım faaliyeti yapılmamasına karşın yine de ağırlığı yerli turist olmak üzere kenti yılda yaklaşık 3-5 bin kişi ziyaret etmektedir. Bu sayı kayıtlara geçen resmi rakamdır (**Tablo 1**). Kayıtlara geçmeyen rakam ise bunun çok daha üzerinde olmalıdır. Sadece henüz ikincisini gerçekleştirdiğimiz 'Alabanda Kültür ve Bahar Şenliği'ne 3 bin kişi katılmıştır. Alabandaya yönelik olarak Türk Tarih Kurumu'nun desteğiyle hazırlanan Peyzaj ve Çevre Düzenleme, Kazı Evi ve Araştırma Merkezi ile Karşılama Merkezi Projelerinin³ Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan geçmesiyle bir aşama kaydedilmiş olmasına rağmen ziyaretçi sayısındaki artışın uygulama sonrasında gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

Tablo 1.
Alabanda Antik Kenti Ziyaretçi Bilgileri

Yıl/Ay	Ücretsiz Ziyaretçi	İndirimli Grup Giriş	Müze Kartlı Giriş
2018 Ocak	133		106
2018 Şubat	102	78	
2018 Mart	156		265
2018 Nisan	500	482	13
2018 Mayıs	134	40	4
2018 Haziran	159		
2018 Temmuz	119		
2018 Ağustos	174		
2018 Eylül	98		10
2018 Ekim	140		62
2018 Kasım	102		26
2018 Aralık	215		
Ara toplam	2032	600	486
2019 Ocak	137		
2019 Şubat	143		
Toplam	2312	600	486
		Ana Toplam	3398

Resim 12.
Karia Yolu: Türkiye'nin En Uzun Yürüyüş Rotası

Resim 13.
Alabanda Kültür ve Bahar Şenliği I.

Çine'den geçen D550-Karayolu İzmir, Aydın ve Denizli'den gelip Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerine ulaşan bir yoldur. Bu yolla Bodrum, Güllük, Marmaris, Didim, Akyaka, Fethiye ve Datça gibi ülkemizin en bilinen turistik merkezlerine ulaşılmaktadır. Alabanda'da henüz çok sayıda ziyaretçiyi ağırlayacak altyapı mevcut değildir. Bu amaçla T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Aydın Valiliği veya Büyükşehir Belediyesi'nin hazırlayacağı Koruma Amaçlı İmar Planıyla sözü edilen ana yola sadece 7 km mesafedeki kente ziyaretçi çekmek mümkündür. Alabanda'nın tatil beldelerine yakınlığı, kente daha çok turist çekme konusunda büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca Karia Yolu gibi 'Türkiye'nin En Uzun Yürüyüş Rotası' da Alinda'ya kadar gelmektedir (**Resim 12**). Sadece 21 km uzatılması durumunda Alabanda da bu rotaya dahil edilebilir. Pek çok antik kentte olduğu gibi Alabanda'da düzenlenecek festivaller, şenlikler, konserler gibi kültürel faaliyetler de yine aynı derecede ilgi çekici olacaktır (**Resim 13, 14**). Tiyatro ve Bouleuterion gibi oturma basamaklarına sahip yapılar, birçok küçük etkinliğin düzenlenmesi için kullanılabilir. Daha büyük etkinlikler için ise söz konusu proje çerçevesinde bir festival alanı planlanmıştır. Alabanda antik kentinin en iyi korunan yapıları, adeta kentin simgesi haline gelen Tiyatro ve Bouleuterion'dur. Kentteki ilk kazı çalışmalarını başlattığımız andan itibaren bu gerçeğin farkında olarak Doğu Hamamı'nda sürdürdüğümüz kazıların yanı sıra

3 Proje, TAPS Kentsel Tasarım Peyzaj Mimarlığı Mimarlık Mühendislik İnş. San. ve Ticaret Ltd. Şti. tarafından hazırlanmaktadır. Proje Müellifi Sayın T. Akyol'a burada bir kez daha teşekkür ederim.

Bouleuterion'da da kazı çalışmaları başlatılmıştır. Tiyatro orkestrası ve çevresindeki mimari bloklar hem ileriki yıllarda yapılacak kazıları kolaylaştırmak hem de söz konusu taşınmazla yönelik hazırlanacak restorasyon çalışmalarına alt yapı oluşturması için Türk Tarih Kurumu'nun desteklediği proje çerçevesinde boşaltılmıştır. Antik dönemdeki zenginliğine karşın günümüzde yeterince bilinmeyen Alabanda, önemli bir turizm destinasyonu olma potansiyeline sahiptir.

Resim 14.
Alabanda Kültür ve Bahar Şenliği II.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir - M.C., A.Y.T.; Tasarım - A.Y.T., N.Y.E., S.C.; Denetleme - A.Y.T., M.C.; Kaynaklar - T.T.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi - S. C., A.Y.T., M.C.; Analiz ve/veya Yorum - A.Y.T., N.Y.E.; Literatür Taraması - S.C.; Yazıyı Yazan - A.Y.T., N.Y.E.; Eleştirel İnceleme - M.C., A.Y.T., N.Y.E., S.C.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 03.10.2016 tarih ve 2016/9336 sayılı kararı ile verilen izin ve 20.07.2020 tarih ve E.516384 sayılı ruhsatname çerçevesinde, ve BK010906 (2020) numaralı proje kapsamında Alabanda Antik Kenti'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar bünyesinde hazırlanan Alabanda Antik Kenti Peyzaj ve Çevre Düzenleme, Kazı Evi ve Araştırma Merkezi ve Karşılama Merkezi Projeleri, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept- M.C., A.Y.T.; Supervision- A.Y.T., N.Y.E.; S.C.; Resources- T.T.K, Materials- S.C., A.Y.T.; Data Collection/or Processing- S.C., A.Y.T, M.C.; Analysis and/or Interpretation- A.Y.T., N.Y.E.; Literature Search- S.C.; Writing Manuscript- A.Y.T., N.Y.E.; Critical Review- M.C., A.Y.T., N.Y.E., S.C.

Conflict of Interest: Authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: This study has been carried out within the framework of the permission given by the decision of the Ministry of Culture and Tourism, General Directorate of Cultural Heritage and Museums, dated 03.10.2016 and numbered 2016/9336 and the license dated 20.07.2020 and numbered E.516384, and within the scope of the project numbered BK010906 (2020). Alabanda Ancient City Landscape and Landscaping, Excavation House and Research Center and Welcome Center Projects, prepared within the scope of archaeological excavations in Alabanda Ancient City, T.C. Atatürk Culture, Language and History High Institution was supported by the Turkish Historical Society.

Kaynaklar

- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür mirasını koruma, ilke ve teknikleri*. Yem Yayınevi.
- Akkan, Y., Tavukçu, A., Temür, A., Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M., Coşkun, S., & Atalay, A. (2017). "Alabanda 2015". 38. Kazı Sonuçları Toplantısı. C.1, 305-328.
- Akkan, Y., Tavukçu, A., Temür, A., Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M., Coşkun, S., Eker, K., Atalay, A., Albayrak, S., & Çelik, M. (2018). "Alabanda 2016". 39. Kazı Sonuçları Toplantısı. C.1, 421-430.
- Akurgal, E. (1987). *Anadolu uygarlıkları*. Net Yayıncılık.
- Akkurnaz, S. (2018). Sikkeler ışığında Alabanda'nın siyasi ve kültürel tarihine kısa bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 298-324. [\[Crossref\]](#)

- Akyol T., (2020). *Kent Gezi Güzergâhı*. Tuğba Akyol proje stüdyosu.
- Akyol T., (2020). *Kent Genel Görünüm*. Tuğba Akyol proje stüdyosu.
- Akyol T., (2020). *Kent İçi Dolaşım Yolu ve Gölgelekli Alan*. Tuğba Akyol proje stüdyosu.
- Akyol T., (2020). *Kent Mobilyaları*. Tuğba Akyol proje stüdyosu.
- Akyol T., (2020). *Karşılama Merkezi*. Tuğba Akyol proje stüdyosu.
- Akyol T., (2020). *Kazı Evi*. Nisa Yılmaz Erkovan.
- Alabanda Kazı Arşivi (2015-2020). Artemis Tapınağı, Apollon İsotimos, Tiyatro, Bouleuterion.
- Alabanda Kazı Arşivi (2015-2020). Agora, doğu hamamı, klasik çağ oda mezarı, Lahit.
- Alabanda Kazı Arşivi (2017). Alabanda kültür ve bahar şenliği I.
- Alabanda Kazı Arşivi (2018). Alabanda Kültür ve Bahar Şenliği II.
- Ateşlier, S. (2012). Alabanda, Karia'nın mimarlar kenti. *Aydın Kültür ve Turizm Dergisi*, 4, 78-84.
- Ateşlier, S. (2013). 2011-2012 yılı Alabanda kazıları. 35. Kazı Sonuçları Toplantısı. C.III, 482-498.
- Ateşlier, S. (2014). On the excavations of the zeus temple of Alabanda. *Anatolia Antiqua*, XXII, 247-254. [Crossref]
- Aydın Tavukçu, Z. (2015). Alabanda: tarihi coğrafya, topoğrafya, araştırma ve kazılar. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 35, 223-256.
- Aydın Tavukçu, Z. (2018). İlk kazılar ışığında Alabanda Bouleuterionu. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Yenilikçi Yaklaşımlar* (ed. K. Özdaşlı). Gece Akademi, C.3, 9-26.
- Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M., Coşkun, S., & Eker, K. (2019). "Son dönem kazılarıyla tanımlanan yeni bir yapı: Alabanda doğu hamamı", *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* (ed. Aydın Erön & Emre Erdan). Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 531-546.
- Bağdatlı, F. (2001). *Alabanda apollon isodimos tapınağı* [Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi].
- Bağdatlı, Fatma (2006). "Alabanda Sikkelerinde Apollon İsothimos" *Anadolu Arkeolojisine Katkıları*, 65 Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar (ed. T. Takaoğlu). Hitit Color, 225-231.
- Bean, G. E., (1987). *Karia* (çev. B. Akgüç). Cem Yayınevi.
- Bean, G. E., (2000). *Eskiçağ'da Menderes'in Ötesi* (çev. Pınar Kurtoğlu). Arion Yayıncılık.
- Boysal, Y., (1971). Batı Anadolu'da Son Araştırmalar, Ahhiyawa Sorunu. *Anatolia*, (XV), 63-72. [Crossref]
- Bryce, T. R., (1974). Some geographic politic aspects of mursilis arzawan campaign. *Anatolian Studies*, (24), 103-116. [Crossref]
- Ceylan, M., (2021). "Alabanda Pseudo- Otonom Sikkeleri" *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür*, Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan (ed. M. Yılmaz, B. Can, & M. Işıklı) Bilgin Kültür, 189-202.
- Edhem Bey (1905). Fouilles d'Alabanda en carie. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1905), *In: Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 49(4), 443-459. [Crossref]
- Edhem Bey, (1906). Fouilles d'Alabanda. Rapport sommaire sur la seconde campagne (1906), *In: Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 50(6), 407-422. [Crossref]
- Garstang, J. (1943). Military roads in asia minor: a study in imperial strategy with a map, *American Journal of Archaeology*, 47(1), 35-62. [Crossref]
- Garstang, J., & Gurney, O. (1959). *The geography of the hittite empire-biaa occasional monograph series*. British Institute.
- Gneisz, D., (1990). *Das antike Rathaus, das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia*, [Dissertationen der Universität Wien].
- Hirschfeld, G., (1893). "Alabanda" *In: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, RE. I.1, p. 1270.
- Hirschfeld, G. (1894). Antiocheia, *In: Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, RE. I.2.
- Karia Yolu. (2022). *Türkiye'nin En Uzun Yürüyüş Rotası*. https://lmap.openstreetmap.fr/en/map/karia-yolu-carian-trail-hotels-camps_268213#9/37.0995/27.9428 (Erişim tarihi: 14.06.2022)
- Koçhan, N. (1995). *Hellenistik çağ anadolu mimarisinde lotus-palmet ve yumurta bezekleri*. Atatürk Üniversitesi.
- Küçükeren Canan, C. (2007). *Ege'de bir Anadolu uygarlığı, Karia*. Seçil Ofset.
- Livius, *The History of Rome*.
- Magie, D., (2002). *Anadolu'da Romalılar 2, Batı Anadolu ve zenginlikleri* (çev. N. Başgelen & Ömer Çapar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Marchese, R. T., (1976). *A historical of urban organization in the lowe meander river valley: regional settlement patterns to the second century A.D.*, New York University & Ann Arbor.
- Parlıtı, U. (2017). Turizm, arkeopark ve rekreasyon projelerinin kırsal yerleşime katkısı: ayanis örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 11-30.
- Patterson, L. E., (2010). *Kinship myth in ancient Greece*. University of Texas Press. [Crossref]
- Plinius, *Natural History*.
- Şahin, M. (2002). *Anadolu'lu bir mimar hermogenes*, Ege Yayınları.
- Sevin, V., (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Türk Tarih Kurumu.
- Strabon, *Geographika*.
- Tavukçu, A., Temür, A., Aydın Tavukçu, Z., Ceylan, M., Coşkun, S., & Eker, K., (2019). "Alabanda 2017". 40. Kazı Sonuçları Toplantısı. C.I, 147-160.
- Tavukçu, A., Temür, A., Aydın Tavukçu, Z., Yılmaz Erkovan, N., Ceylan, M., Coşkun, S., Eker, K., & Avli, A., (2020), "Alabanda 2018". 41. Kazı Sonuçları Toplantısı. C.I: 135-146.
- Tırpan, A., (1990). "Alabanda". VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 171-189.
- Vitruvius, *The Ten Book on Architecture*.
- Yener, E., (2001). "Alabanda antik kenti kazı, temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları 1999" *XI. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Denizli, Türkiye. 5-16.
- Yener, E. (2002). "Alabanda antik kenti kazı, temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları" *XII. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Kuşadası, Türkiye.179-190.
- Yener, E. (2005). "Alabanda antik kenti kazı, temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları" *XIV. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ürgüp, Türkiye. 109-116.
- Yener, E. (2006). "Alabanda antik kenti kazı, temizlik ve çevre düzenleme çalışmaları 2005" *XV. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Antalya, Türkiye. 171-180.
- Yılmaz, Y. (2009). *Anadolu antik tiyatroları*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Yörük Harita. (2015). Alabanda Topografik Planı.

İzleyiciye Yönelik Anlam Arayışı: Pasif İzleyici, Aktif İzleyici İkileminden Kullanıcıya, Üretüketicie

Searching for the Meaning of the Audience: From the Dilemma of Passive Audience, Active Audience to the User, to the Prosumer

Recep BAYRAKTAR

Atatürk Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Radyo Televizyon ve
Sinema Bölümü, Erzurum, Türkiye

Bu çalışma yazarın "Tematik Yayıncılık ve İzleyici ilişkisi: ASMR Üzerine Bir İnceleme" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 08.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 08.05.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Recep BAYRAKTAR
E-mail: recep.bayraktar@atauni.edu.tr

Cite this article: Bayraktar R. (2022). Searching for the meaning of the audience: From the dilemma of passive audience, active audience to the user, to the prosumer. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 335-341.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öz

Yayıncılık olgusuyla bütünleşen izleyici kavramı zamanla izleme-dinleme niteliğinin ötesinde birçok farklı tanımlamayı bünyesine katmış ve iletişim araştırmalarında önem atfedilen bir kavram halini almıştır. Metodolojik çalışmaların yoğunlaşmaya başlaması neticesinde medya mesajlarının alıcısı durumundaki kitlelerin çözümlemesi izleyici araştırmaları kapsamında yürütülmüş, bu kavrama dair yeni açılımlar nicel, nitel ve karma araştırma yöntemleri ile desteklenmiş ve her bir iletişim araştırma geleneği kendi perspektifinden izleyici çıkarımları yapmıştır. Medya sektörüyle, teknolojik yeniliklerle, sosyo-kültürel faktörlerle ilintili olan izleyici kavramına eklenen anlamlar bu çalışmanın temel sorunsalı olarak belirmiş ve izleyiciye yönelik paradigma değişikliğinin yönelimleri teorik düzlemde literatür taraması üzerinden incelenmeye alınmıştır. Bu bağlamda izleyicilerin medya mesajları karşısında konumlanışları, medya kullanım örüntüleri ve kullandıkları medya araçlarının özellikleri onların tanımlanışında faktör olarak belirlemekte, devam eden kadim tartışmada medya mesajları karşısında ki pasiflikleri-aktiflikleri dönüşüme uğramakta ve yeni medya ekosisteminin kullanıcıyı önceleyen katılımcı yapısı içerisinde daha fazla içerik çeşitliliğine sahip olan izleyiciler, spesifik ilgileri doğrultusunda hem tüketici hem de üretici olarak dijital platformların önemli bir bileşeni olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Anahtar Kelimeler: aktif izleyici, pasif izleyici, katılımcı kültür, üretüketici, kullanıcı

ABSTRACT

The concept of the audience, which is integrated with the broadcasting phenomenon, has included many different definitions beyond the quality of watching-listening over time, and has become a concept that is given importance in communication studies. As a result of the intensification of methodological studies, the analysis of the audience, which are the receivers of media messages, was carried out within the scope of audience research, new expansions on this concept were supported by quantitative, qualitative and mixed research methods, and each communication research tradition made audience inferences from its own perspective. The meanings added to the concept of audience as a result of the media sector, technological innovations and socio-cultural factors are the main problem of this study. The tendencies of the paradigm change towards the audience have been examined on the theoretical basis through the literature review. The position of the audience in front of the media messages, the media usage patterns and the characteristics of the media tools are an important factor in their definition, and in the ongoing debate, their passivity-activity in front of the media messages is transformed, and they have more content diversity within the participatory structure of the new media ecosystem that prioritizes the user and in line with their specific interests, they continue to exist as an important component of digital platforms, both as consumers and producers.

Keywords: active audience, passive audience, participatory culture, prosumer, user

Giriş

Tarihsel bağlam içerisinde kaydedilmeyen zamanlardan ve yayıncılık öncesi dönemlerden bilgiye erişim şeklini yansıtan izleyici kelimesinin giriftliği birçok araştırmacının karşılaştığı bir durumdur (Ross & Nightingale, 2003, s. 4). İzleyici kavramı çeşitli dönemlerde ve farklı kültürlerde değişik anlamlarda kullanılmış; medya öncesi dönemlerde izleyiciler gösterilerden piyeslere vb. performansların mekânsal ve anlık katılımcıları olarak belirmiştir. McQuail, izleyici kavramına yön veren gelişmelerin hem tarihsel koşullarla hem de medyadaki olanaklarla biçimlendiğini ve izleyici olgusuna ilk büyük eklememenin basımın icadından sonra okuyan kamuların ortaya çıkmasıyla gerçekleştiğini belirtir. Ona göre önceleri kültürel olarak biçimlenen izleyiciler, ekonomik gelişmeler sonucunda pazar olarak belirmişler ve medya izleyici ilişkisi de üretici-tüketici ilişkisi olarak tezahür etmiştir (McQuail, 1983, s. 150-153). İzleyicilerin metalaşmasını ele aldığı çalışmasında Smythe, reklamla işlerlik kazanan kitle medyası karşısındaki izleyicilerin bir meta olarak tezahür ettiklerini ve boş zamanlarında reklamcılara pazarlandıklarını (1977, s. 3), kamu ve pazar olarak izleyici kavramsallaştırması geliştiren Ang'de (1991, s. 23-24) izleyicilerin yayıncılık kapsamında iki büyük kurumsal yapıyla bütünleştiklerini, kamusal ve tecimsel olarak var olan bu

yapıların izleyici paradigmasında da kurucu bir etkiye sahip olduklarını; kamusal yayıncılığın izleyicilerinin kültürel ve sosyal sorumluluk kapsamında hizmet edilecek kamular, tecimsel yayıncılığın izleyicilerinin de kazanılacak bir piyasa olarak ortaya çıktıklarını ifade eder. Medya kuruluşları genelde ücretsiz olarak sundukları içerikler ile izleyicileri cezbederler ve böylece bir izleyici pazarı oluşturulur. Napoli'ye göre izleyici pazarının medya kuruluşları, izleyici ölçüm şirketleri, reklam verenler ve reklamlardaki ürünlerin tüketicileri olmak üzere dört katılımcısı vardır. Bu pazarda medya kuruluşları, ölçümleme şirketleri ve reklam verenler tüketici durumundaki gerçek izleyicilere ulaşmak için ortak bir çaba etrafında bütünleşirler (Napoli, 2003, s. 15-16). Bu bağlamda izleyicilerin karakteristik özellikleri, kullandıkları medya araçlarının özellikleri, bu araçlar karşısındaki durumları temel sorunsal olarak ortaya çıkmakta, izleyici kavramsallaştırmaları dönüşüme uğramakta ve tarihsel bağlam içerisinde izleyici kavramına yeni anlamlar eklenmektedir. İzleyici kavramına yönelik geliştirilen farklı tanımlamaların medya-izleyici ilişkisinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle bu çalışmada izleyici kavramının yönelimleri metodolojik, sektörel ve teknolojik dönüşümlerle ilişkilendirilerek açıklanmıştır.

Pasif-Aktif İlişki

İzleyicinin pasifliğine ve aktifliğine yönelik tartışmalar medyanın gücüyle ilgili uzun süredir devam eden araştırmalarda merkezi bir konuma sahiptir (Power ve ark., 2002, s. 113). Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla ve propaganda, pazarlama, reklamın önemli hale gelmesiyle hükümetlerden endüstriyel kurumlara, askeriyeenden akademiye birçok farklı alan için kitle iletişim araştırmaları yapılmaya başlanmış (Tekinalp & Uzun, 2013, s. 3), kitle iletişim araçlarıyla iletilen mesajların izleyicilerin düşüncelerini, tutumlarını ve davranışlarını nasıl etkilediği sorunsalına yoğunlaşmıştır (Yaylagül, 2014, s. 47). Bu bağlamda Amerikan iletişim araştırmaları kapsamında gelişen etki sorunsalı, medya ve izleyici arasındaki ilişkiyi uyaran-tepki modeliyle açıklamaya çalışmakta (Fejes, 1999, s. 295), iletişim araştırmalarının başlangıç yıllarına denk gelen bu dönemde izleyiciler de homojen bir kitle, iknaya açık pasif birer alıcılar ve tüketiciler olarak kabul edilmektedirler (McQuail & Windahl, 2010, s. 165).

1910 ve 40 yıllarını kapsayan ve literatürde güçlü etkiler dönemi olarak kabul edilen yıllarda geliştirilen kuramlar içerisinde edilgen/pasif alıcı durumundaki izleyici bakış açısı; dönemin karakteristik özellikleri içerisinde kitle toplumunun belirmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşanması, totaliter rejimlerin yükselmesi ve tek yönlü-etkileyici kitle iletişimin zorunlu hale gelmesiyle de ilişkilendirilmiştir (Işık, 2008, s. 29-30). 1940'lı yıllarda Lazarsfeld, Berelson ve Katz'ın yaptığı araştırmalar neticesinde izleyicilerin pasifliğine yönelik paradigmda değişiklik yaşanmış, 1944 yılında Halkın Seçimi (The People's Choice) isimli çalışma ile insanların oy verme davranışlarında medyanın doğrudan etkili olmadığı görüşü önem kazanmış ve iki aşamalı akış kuramının referans çerçevesi ortaya çıkmıştır (Bulduklı & Karaçor, 2019, s. 114-115). İki aşamalı akış kuramında medya mesajlarını yoğun olarak tüketen ve yorumlayan kanaat önderleri ön plandadır (Yaylagül, 2014, s. 58). Kanaat önderlerinin anlamlandırdığı ve diğer insanlara aktardığı mesajlar doğrultusunda anlam kazanan iki aşamalı akış kuramının varsayımlarına göre:

- İnsanlar/izleyiciler toplumdan soyutlanmış bireyler değildir; onların etkileşimde buldukları toplumsal referanslar vardır.
- Kitle medyasının mesajlarına verilen tepkiler bir anda olmamakta; bu tepki dolaylı ve diğer insanlar ile geliştirilen etkileşimler neticesinde ortaya çıkmaktadır.
- Kitle medyası karşısında bütün bireyler eşit düzeyde bulunmamakta, mesajları alan ve diğer insanlara aktaran aktif bireyler ve onları rehber olarak kabul eden diğer insanlar olarak bir ayırım ortaya çıkmaktadır (McQuail & Windahl, 2010, s. 84-85).

İki aşamalı akış kuramıyla birlikte izleyicilerin doğrudan kitle medyasındaki mesajların pasif alıcıları olduğu anlayışı değişerek, 1940-60 yıllarını kapsayan dönemle medyanın sınırlı etkileri olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu kapsamda McQuail (2013, s. 14) sınırlı etki farkındalığıyla izleyicinin yapısına ilişkin temel varsayımların dönüşüme uğradığını ve medya-izleyici ilişkisinde ailenin, arkadaş çevresinin, yaşanmışlıkların önemli etken olmaya başladığını belirtir

1960'lı yıllardan sonra etki yaklaşımlarının yanı sıra medya kurumlarının toplumdaki diğer kurumlarla ilişkileri sorgulanmaya başlanmış, televizyonun yaygınlaşmasıyla ve gündem kurma, suskunluk sarmalı kuramlarıyla izleyiciler üzerinde medyanın güçlü etkilerine yönelik bakış açısı yeniden ağırlık kazanmış; fakat önceye nazaran etkinin dolaylı ve uzun vadede gerçekleştiği ileri sürülmüştür (Işık, 2008, s. 32-33). Bu bağlamda etki yaklaşımlarının genel bir değerlendirmesini yapan Mutlu (1999, s. 92-94) şu bakış açılarını dile getirmektedir:

- Medya mesajları karşısındaki izleyiciler inançlarını ve tutumlarını bir kenara bırakarak ve pasif olarak televizyon seyretmezler. Bu anlamda izleyicilerin medya mesajlarını algılayabilecek, değerlendirebilecek duygusal ve zihinsel hazırlıkları vardır.
- Televizyon ve izleyici arasındaki ilişki edilgen-etkin, tek yönlü, statik değil; aksine dinamik ve dolambaçlı bir ilişkidir.
- Ampirik bakış açısıyla yapılan etki araştırmaları izleyicilerin doğal ortamlarını göz ardı ettiklerinden dolayı problematiktir. Çünkü medya-izleyici ilişkisi doğal olarak bu ilişkinin gerçekleştiği toplumsal bağlam dışında anlamsız kalmaktadır.

Davranışçı gelenek içerisinde incelemeler yapan etki araştırmaları kitle medyasının olası etkileri üzerinde açılımlar sağlamaya çalışırken; diğer bir paradigma olan eleştirel yaklaşımlar ise kitle medyasındaki mesajların/içeriklerin üretimine, denetimine ve içeriğine yoğunlaşarak, sınıf egemenliğine dayalı ideolojilerin kitle medyası tarafından nasıl oluşturulduğunu ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Fejes (1999, s. 298-301) eleştirel yaklaşımların etki araştırmalarının gözden kaçırıldığı birçok noktayı gün yüzüne çıkardığını; fakat kitle medyasının güçlü etkileri olduğuna yönelik bir kanı taşıması sebebiyle de etki araştırmalarının pasif izleyici nosyonuna yaklaştığını ifade eder ve bu durumu da eleştirel yaklaşımların dikkatini medyadaki mesajların içeriğine ve üretimine çok fazla yoğunlaştırmasına bağlar.

1970'li yıllardan sonra izleyici odaklı çalışmalarda okuma gibi açılımlarla bireylerin kitle medya mesajlarını anlamlandırma becerileri ön plana çıkmaya başlamıştır. Aslında izleyici odaklı bu çalışmaları başlatan temel etkenlerin başında pazar araştırmaları ve kullanımlar doyumlar yaklaşımı gelmekte; kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı içerisinde izleyicilerin medya içeriklerini ne amaçla tükettikleri önem kazanmaktadır (Tekinalp & Uzun, 2013, s. 120). Bu bağlamda bir psikolog olan Katz, yıllardır etki yaklaşımlarının üzerinde durduğu medya izleyicilere ne yapar sorunsalını, izleyiciler medyayla ne yapar sorusuna yönlendirmiş ve psikolojik ihtiyaçları olan izleyicilerin bu ihti-

yaçlarını gidermek için kitle medyasını kullandıklarını, bu sayede doyuma ulaştıklarını belirtmiştir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı kendisine sunulan içerikler karşısında izleyicilerin her verileri sünger gibi emen pasif alıcılar olmadıklarını, aksine onların medya kullanımı bakımından işlevsellik içerisinde aktif izleyiciler olduklarını ileri sürmektedir (Yaylagül, 2014, s. 71-72).

İzleyicideki aktifliğin nasıl olabileceğini sorunsallaştıran Biocca, (2012, s. 53-54) seçicilik, faydacılık, bağlılık, niyetlilik/isteklilik ve etkilenemeye karşı uyanıklık kavramlarıyla izleyici aktifliğini açıklamaktadır. Bu kapsamda seçicilikte; izleyicinin kendisine sunulan içerikler/ anlamlar arasından tercih edebilme yetisi, faydacılıkta; izleyicilerin belirli ihtiyaçlarını giderebilmek için medya kullanabilme becerisi, bağlılıkta; medya figürlerine yakınlık ve onlarla diyalogda olma hissi, niyetlilik/isteklilikte; bilinçli olarak medya kullanımını ve etkiye karşı uyanıklıkta da; medya mesajlarındaki anlam farklılıklarının kavranabilmesi dikkate alınır.

İzleyici araştırmalarında medya içeriklerini anlam-izleyici odaklı çözümleyen ve anlamın oluştuğu bağlamları da dikkate alan izleyici etnografileri sayesinde önemli açılımlar sağlanmış (Özsoy, 2011, s. 113), kitle iletişim araçlarının elitleri tarafından acizce yönlendirildiği düşünülen izleyici yaklaşımlarının yerine; izleyicilerin kitle iletişim mesajlarını kabul etmek ya da etmemek yönünde geçmişe nazaran kendilerinde aktif bir rol olduğunu ileri süren kuramlar geliştirilmiş ve kitle medyasının dünyayı anlamlandırmada izleyicilere seçenekler sunduğu görüşü ağırlık kazanmıştır (McQuail & Windahl, 2010, s. 23). Bu kapsamda Hall, medya metinlerinin sınırlı anlamları olduğu görüşüne karşı çıktığı kodlama ve kodaçıklama (Encoding and Decoding) başlıklı çalışmasında, bu metinlerin çok anlamlı/polisemik olduğunu ve izleyicilerin hâkim/hegemonik, müzakereci ve muhalif biçimde onları çözümlediğini ileri sürmektedir (Mutlu, 1999, s. 100).

Hall'un geliştirdiği ve kitle iletişim araçlarındaki mesajların çoklu okumaya ayrılabilirdiği üç tür okuma biçimi ile izleyici araştırmalarında yeni yol haritaları ortaya çıkmıştır. İzleyiciler artık pasif izleyiciler olmaktan ziyade, medya metinleri üzerinde değerlendirme yapabilen, o metinlere katılabilen ya da onlardaki anlamlara karşı koyabilen ve geçmişe nazaran daha aktif bir konuma yerleşmişlerdir. İzleyiciye yönelik bu çıkarımlar sayesinde son yıllarda yapılan izleyici araştırmalarında alımlama analizleri ön plana çıkmaktadır. Alımlama analizlerinde medya metinlerini anlamlandırmada anlam farklılıklarının bireysel/toplumsal olarak nasıl değiştiği ve bu değişikliğe sebep olan faktörlerin neler olduğu önem arz etmektedir.

Alımlama analizleri medya-izleyici ilişkisini nitel-deneyssel yöntemlerle ve sosyo-kültürel temelden hareketle çözümlemeye çalışmakta; ayrıca medyanın kullanım amaçlarına ve etkilerine yönelik de bakış açıları geliştirmektedir. Bu bakış açıları içerisinde izleyiciler de medya metinlerindeki birçok anlamı fark edebilen, bu anlamları tartışan, yorumlayan ve onlara yeni anlamlar katan aktif izleyicilerdir (Jensen & Rosengren, 2005, s. 63-67). Mutlu (1998, s. 33), alımlama analizlerinin geleneksel izleyici araştırmalarındaki bazı değişkenleri ya da belirli bir düzene göre gerçekleşen alımlama biçimlerini daha da girift hale getiren kavramsallaştırmalar yaptığını, bu yaklaşımla birlikte izleyicilerin medya içeriği tüketen kategoriden alınarak, anlam üreten başat bir konuma yerleştirildiklerini McQuail ise (2013, s. 17) alımlama analizlerindeki yaklaşımlarla birlikte izleyicilerin kitlesel özelliklerinden ayrılarak belirli niteliklere göre kategorileşen mikro birimlere bölündüklerini ifade eder.

Aktif izleyici argümanını savunanlar medya etkilerine ilişkin geleneksel pasif izleyici bakış açısının alımlama analizlerinin alternatif izleyici yorumlarıyla zayıflatıldığını ve medyanın sanıldığı gibi izleyiciler üzerinde güçlü etkileri olmadığını ileri sürmektedirler. Seaman (2005, s. 254-255) ise aktif izleyici tezinin abartılı fikrine karşı çıkarak medya içerikleri karşısında izleyicilerin belirli bir dereceye kadar aktif olabileceklarini; fakat izleyiciler birçok farklı okuma gerçekleştirebilirler dahi yayıncılığın genel pratikleri içerisinde sistematik olarak dışlanan enformasyonun, ideolojilerin ve imgelerin farkında olmadıkları sürece onların aktif birer izleyici olamayacaklarını belirtir. İzleyicilere yönelik tanımlamaların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunan Allor ise, (1988, s. 228) aslında izleyicilerin analitik söylemlerdeki konumlarının gerçek bir yer olmadığını, kültürel yapıdaki metinsel çözümlemelerin, cinsiyet temelli yorumların, medya tüketiminde hazın altını çizen etki müttefiklerinin ve izleyicilerin konumunu ağların üretim pratiklerinde ve sermaye mantığı içerisinde işleyen eleştirel yaklaşımların temsil ettiği izleyici analizlerinde (kitle, alt kültür, işçi sınıfı) her bir araştırma geleneğinin kendi perspektifi doğrultusunda belirli bir sosyal özne ortaya koyduklarını, birey/toplum arasındaki ilişkileri belirleyen tek bir tasarım içerisinde izleyici kavramsallaştırmaları yaptıklarını ve politik/analitik görüşler içerisinde izleyicilerin soyut bir şey olarak kaldıklarını vurgular. Bu bağlamda Allor (1988, s. 230), disiplinler anlamda izleyicilere yönelik bir kavram geliştirmek için öncelikle izleyicilerin bütünlüğünün ortaya koyulması ve günlük sıradan bireylerle bağlantı kurulması gerekliliğine dikkat çeker. Güngör ise, (2015, s. 24-25) günümüz medyası karşısında izleyicilerin pasif-aktif oluşlarında çeşitli biçimsel değişimler oluştuğunu, geçmişte kitle toplumu bağlamında tanımlanan pasif izleyicilerin tam olarak ortadan kalkmadıklarını, dijital ortamların hâkim olduğu günümüz yeni medyası karşısında izleyicilerin isteseler de istemeseler de, gereksinim duysalar da duymasalar da çok yönlü bir bilgi bombardımanı karşısında kalarak ister istemez pasif bir duruma geldiklerini; diğer yandan aktif izleyicilerin de herhangi bir medya içeriği karşısında anında geribildirim ve katılım sağlayarak çeşitli aktifleşme yöntemleri geliştirdiklerini ifade eder.

Bölünmüş İzleyici

Modern kitle medyasında içeriğe ulaşma bakımında birçok seçenek bulunmakta, kamusal bütünleşmeden-izleyiciliğin başlardaki bir araya gelme anlamından uzaklaşmakta ve genel içeriklere yönelik ilgiden, sürekli tatmin olunacak içeriklere doğru eğilim artmaktadır. Böylece izleyiciler konuma göre (yerel, ulusal, uluslararası), zamana göre (kuşak, prime time, off time), kişisel özelliklere göre (yaş, cinsiyet, inanç, gelir düzeyi), kanalın-aracın türüne göre (radyo, sinema, televizyon) ve içeriğe göre bölünmektedirler (McQuail, 2010, s. 398-403). İzleyicilerin yayınları ne amaçla izledikleri de onların bölünmesinde büyük bir öneme sahiptir. Genel bir kategorik ayırım içerisinde izleyicileri genel/kamu izler kitle ve özel/uzmanlaşmış izler kitle olarak ikiye ayırmak mümkündür. Genel izleyiciler türdeş olmayan/heterojen bir yapı içerisinde özellikleri farklılaşırken; özel izleyiciler ise daha fazla homojenlik gösterir ve sosyo-ekonomik düzeyleri bakımından da benzerlik taşıyabilirler (Aziz, 2013, s. 146-147).

Fiske, bölünmenin izleyicilerin doğası tarafından belirlendiğini, geniş alan yayıncılığında (broadcasting) kodlarda izleyicilerin heterojen yapısının; tematik yayıncılıktaki (narrowcasting) kodlarda ise izleyicilerin daha özgül/homojen yapısının göz önünde

bulundurulduğunu ve geniş alan yayıncılığında izleyicilerin daha genel ilgi alanları öne çıkarken; tematik yayıncılıkta ise daha seçkin kodlar ile spesifik ilgilere, tanımlanmış sınırlı izleyici topluluklarına hitap edildiğini (Fiske, 2003, s. 102-106), İzleyicideki bölünmenin aşamalar şeklinde geliştiğini ifade eden McQuail ise, (1997, s. 138) bu aşamaları dört farklı modelle açıklar. Bunlar sırasıyla; bütüncül, çoğulculuk, çekirdek çevre ve ayrılma modelleridir. Bütüncül model televizyon yayınlarının ilk yıllarına denk gelen izleyicilerin görünümünü sunar. Buradaki yayıncılık seçenekleri genelde ulusal sınırlar içerisinde birkaç kanalla çeşitlenilmekte, medya aynı deneyimler etrafında kullanılmakta, izleyicilerin beklentileri benzerlik taşımakta ve izleyiciler genel kamular olarak ortaya çıkmaktadırlar. Kanal/içerik çeşitliliğinin arttığı ve izleyicilerin farklı seçeneklere sahip olduğu döneme denk gelen çoğulculuk modelinde ise izleyicideki bölünmeler kuşak yayınlar, bölgesel yayınlar ve özel yayınlar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Çekirdek çevre modelinde ise kablo ve uydu yayıncılığının gelişiminin ardından ana akım medyadan kopan ve farklı içerik türlerine yönelen izleyicilerin dönemi temsil edilir. Bu dönemde ulusal sınırlar ortadan kalkmakta ve izleyiciler farklı medya içerikleriyle karşılaşmaktadırlar. Ayrılma modeli ise yayıncılık açısından herhangi bir merkezin olmadığı, izleyicilerin çok fazla ve çeşitli olduğu dönemi temsil eder.

Medyanın temel dinamiğinin doyum sağlamak ve doyum fırsatları oluşturmak olduğunu ifade eden Dimmick (2003, s. 29), izleyicilerin medya karşısında zaman-para harcamalarının tatmine bağlı olduğunu ve medya patronları ile izleyicilerin tatmin olacakları içerikleri araştırdıklarını belirtir. İzleyicilerin doyum arayışı belirli özel ilgiler etrafında gelişme gösterir. İzleyicilerin farklı beklentileri/ilgileri hem medya içeriklerindeki talebi oluşturmakta hem de izleyicilerdeki bölünmeyi meydana getirmektedir. Bu sayede daha atomize hale gelen izleyiciler çeşitlenen içeriklerle daha özel ilgi alanlarını tatmin etmeye çalışırlar. Bu bağlamda Webster (2014, s. 1-5), günümüz dijital medyasında neredeyse sınırsız sayıdaki içerikler içerisinde izleyicilerin ilgisini çekebilmenin yayıncılık açısından önemli bir faktör olduğunu ve içerik oluşturucularının yoğun bir şekilde izleyicilerin ilgileri etrafında rekabet ettiklerini; fakat izleyicilerin medya karşısında harcaacakları zaman sınırlılığından dolayı bir ilgi pazarının oluştuğunu ve bu pazarda ilgilerin önceden saptanarak içerik oluşturulmaya çalışıldığını ifade eder.

Tüm pazarlar gibi izleyici pazarının da hem coğrafik hem de ürünsel olarak bölündüğünü ifade eden Napoli, coğrafik anlamda bölünmede medya kuruluşları reklamcılara yerel-ulusal-uluslararası ölçekte kitle pazarladıklarını; ürünsel bölünmede ise reklam verenlerin satışa sundukları ürünleri satın alması muhtemel belirli demografik özelliklere (yaş, cinsiyet, gelir düzeyi vb.) sahip izleyicilerin tespit edilmeye çalışıldığını (Napoli, 2003, s. 16); fakat demografik faktörlerin bölünen izleyicileri belirlemede yeterli olmadığını, medyanın yapısal-teknolojik özelliklerinin ve izleyicilerin medya içeriklerine vermiş oldukları değerinde izleyici bölünmesinde önemli olduğunu belirtir (Napoli, 2003, s. 96). Birçok şirket izleyicilerin nelerden hoşlanıp hoşlanmadıklarını ve neleri takip edip etmediklerini öğrenmek için araştırmalar yapmaktadır. Bu araştırmalarda genelde üç kategorik (demografik, psikografik, yaşam tarzı) özellik belirlenmeye çalışılır. Demografik kategoride bölünen izleyicilerin sosyal yapı içerisindeki (yaş, cinsiyet, meslek, gelir düzeyi, etnik köken vb.) genel görünümü, psikografik kategoride izleyicilerin kişisel özellikleri, tavır ve davranış biçimleri, yaşam tarzı kategorisinde ise bölümlenen izleyicileri diğer insanlardan ayıran aktiviteleri öğrenilmeye çalışılır (Turow, 2009, s. 44-45).

İzleyicileri demografik, psikografik ve yaşam tarzı özelliklerine göre nitelendirmenin yanı sıra izleyici pazarındaki bölünmenin getirmiş olduğu belirsizliği azaltmayı sağlayan diğer bir faktörde belirli kategorilere göre içerikler oluşturmaktır. İçerik ve izleyici çeşitliliğinin sonucunda ortaya çıkan bu durum daha özel ilgilere yönelik niş bir izleyici kitlesinin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda gelişme gösteren tematik yayıncılık kategorilerini haber, ekonomi, spor, müzik, çocuk/çizgi film, belgesel, dizi/film, eğlence, erotik, alışveriş, moda, din ve eğitim şeklinde sıralamak mümkündür. Belirli kategoriler nezdinde yapılan içeriklerle hem içeriğe dair daha profesyonel pratikler geliştirmekte hem de izleyicilerin daha spesifik beklentileri karşılanmaktadır.

Kullanıcı ve Üretketiciler Olarak İzleyici

Ortalama her evde bir radyo ya da televizyonun bulunduğu, dinleme ya da izleme ediminin bir grup aktivitesi olduğu, izleyicilerin medyanın kontrol ve güç ilişkileri ile tanımlandığı dönemlerin ardından; mobil telefonun, internetin, bireysel dinleme/izleme ediminin temel dinamik olduğu günümüz dünyasında, artan medya-içerik çeşitliliği ve karmaşık medya çehresi sonucunda izleyiciye yönelik tanımlamaların genişletilmesi gerekmektedir (Ross & Nightingale 2003: 1-5). Bu bağlamda McQuail, yaygınlaşan internetle birlikte izleyiciliğin yeni anlamlarının da çoğaldığını, iletişim sisteminin de anlam olarak paylaşım kavramıyla bütünleştiğini (McQuail, 2013, s. 13), daha fazla seçimin olduğu, yerel-ulusal kimliklerden uzaklaşarak bölünmüş-atomize hale gelmiş bireylerin bulunduğu ve ilgiyle temellendirilmiş etkileşimli paylaşımların katlanarak çoğaldığı bu yeni sistemde izleyicilerin birer kullanıcılara dönüştüğünü ifade eder (McQuail, 2010, s. 408).

Livingstone (2003, s. 353), izleyici kelimesinin izleme-dinleme edimlerine göndermede bulunduğunu; kullanıcı kelimesinin ise bu aktivitelere ilaveten içerisinde çok daha fazla çeşitlilik barındırdığını, yeni medya kullanıcılarının izleyici kelimesinin kolektif/kitle anlamının aksine daha çok bireyselle birlikte ekrandan ayrı günlük yaşamın uzamsal (ev, okul, iş vb.) aktivitelerinde konumlanan ve çeşitli enformasyon-medya teknolojileriyle web'te sörf, oyun, alışveriş, e-mail gibi aktiviteleri gerçekleştiren aktif kullanıcı olduklarını belirtir. Kullanıcılar, ağların çok geniş bir kısmında içeriklerin gelişimini-devamını sağlayan, gönüllülerin-amatörlerin büyük bir ordusundan oluşmaktadırlar. Onlar bilgi toplamak, yenilikçi becerilerini ifade etmek, diğer insanlarla iletişim kurmak için içerikler oluştururlar ve paylaşımlarıyla platformlara katkı sağlarlar (Van Dijck & Nieborg, 2009, s. 860).

Amatör kullanıcılar tarafından oluşturulan video, fotoğraf, müzik gibi içerikler çeşitliliği çoğaltmanın yanı sıra, yeni tür içeriklerin oluşmasına da ilham kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda Van Dijck (2013, s. 35) bu tür içeriksel çeşitlikle hem kullanıcılar arasındaki bağların geliştiğini hem de kullanıcıların kamusal görünümünde küresel aşama kazanıldığını belirtir. Ayrıca bu tür içerikler insanların neleri sevip sevmediklerini, nelere ilgi duyup duymadıklarını, ortak zevkler, arzular, sosyal eğilimler ve tüketici tercihleri hakkında önemli bilgiler içererek, günümüz yayıncılığının da çehresini biçimlendirmekte ve ona yön vermektedirler.

Kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler, profesyonel uygulamaların dışında meydana gelen, içerisinde belirli bir miktarda yenilik barındıran ve internet üzerinden herkesin ulaşımına açılan özellikler içermekte ve kullanıcıların akran gruplarıyla etkileşime geçmelerini, bu gruplar arasında prestije sahip olmalarını sağlamaktadırlar (OECD, 2007, s. 4-6). Kullanıcılar hem ürettikleri hem de tükettikleri içeriklerle yeni medya ekosisteminin merkezinde yer almakta, üretim-tüketim döngüsü içerisindeki konumlarını güçlendirmekte ve platformların içerik yönelimlerini belirlemektedirler. Böylece izleyiciler, Toffler'ın (2008, s. 340) üretici-tüketici arasındaki ayrımın ortadan kalktığı ve herkesin hem üretici hem de tüketici olduğu durumu nitelendirmek için kullandığı üretüketici'ye (prosumer) dönüşmüş durumdadırlar.

Laughey, (2010, s. 66-67) üretüketiciler sayesinde önceki seri üretimin yerini tüketici talepleri ile şekillenen ve daha az üretim mantığı ile işleyen yeni üretim biçimleri geliştiğini; Ritzer & Jurgenson, (2010, s. 19-20) günümüz tüketicilerinin üretüketicilere dönüşmelerinde, internet, web 2.0 ve kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklerin büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir.

Medya kapsamında üretüketici kavramına yönelik yeni açılımlar Axel Bruns tarafından geliştirilmiştir. Bu bağlamda Bruns, (2008, s. 23-29) yeni medyanın genel özelliklerini ve kullanıcılar-üreticiler-tüketiciler tarafından oluşturulan içeriklerin ekosistemini aşağıdaki terimlerle nitelendirmiştir:

- **Açık katılım-müşterek değerlendirme;** Yeni medya platformları artan bir yoğunlukta geniş kullanıcılara ulaşmak ve kullanıcılardan üreten kullanıcılara geçişi sağlamak için katılım sınırlamaları olabildiğince düşük tutmaya çalışır. Ayrıca bu platformlardaki toplulukların karar verme süreçleri hemen hemen tüm katılımcıların katkıları ve iş birlikleri sonucunda oluşur.
- **Akıcı heterarşi;** Yeni medya platformlarında katılımcı statüleri, paylaşılan projelerin ve yapılan katkıların niteliğine göre oluşur. Tanınmış liderler olmasına rağmen ne sürekli bir hiyerarşik yapı ne de tam bir yatay statü ilişkisi vardır. Bu tür topluluklar heterarşi biçiminde yapılırlar ve çok başlı bir liderlik içerisinde işlerlik kazanırlar.
- **Amaca yönelik-liyakate dayalı yönetim;** Açık katılımlı çevrenin doğası gereği bu amaçların yerine getirilmesi için doğrudan bir yönlendirme bulunmaz. Amaca yönelik gelişmeler çeşitli statüdeki kullanıcıların aşamalı katkıları paralelinde ve çeşitli veçhelerde gerçekleşir.
- **Sürekli arz eden, bitmeyen ürünler;** Yeni medya platformlarında belirli aralıklarla yeni gelişmeler bildirilir; fakat son durum geçicilik barındırır ve gelişmeler sürekli devam eder.
- **Ortak mülkiyet-bireysel ödül;** Yeni medya platformlarında herhangi bir içeriğin geliştirilmesi maksimum düzeyde katılımla gerçekleşmekte, katılım engelleri olabildiğince ortadan kaldırılmakta ve oluşturulan içerikler katılımcıların ortak mülkiyeti olarak kabul edilir. Ayrıca ödüller daha çok prestij temellidir.

Bilişim sistemleri sayesinde geleneksel kitle iletişim araçlarının (gazete, radyo, televizyon) ötesinde günümüz izleyicileri, yeni medya platformlarıyla kitlesellik özelliği taşıyan iletişim biçimleri geliştirerek ve içerikler paylaşarak ilgi duydukları herhangi bir içeriğin tüketicisi-üreticisi-dağıtıcısı konumunda bulunmakta (Güngör, 2018, s. 140-141), tüketicisi oldukları içeriğe Sosyal TV-ikinci ekran uygulamalarıyla kişisel düşüncelerini, beklentilerini eklemeyerek diğer izleyicilerle etkileşime geçebilmekte, algoritmalar sayesinde bu eğilimleri gözetleyen ana akım medya profesyonelleri de kendi içeriklerini dönüştürmektedirler. Shao'ya göre, (2009, s. 15-16) tüketim-katılım-üretim döngüsü içerisinde gerçekleşen bu durum öncelikle izleyicilerin eğlenmek, bilgi edinmek gibi ihtiyaçları doğrultusunda platformlara yönelmeleriyle ve diğer insanlarla/içeriklerle etkileşime geçmeleriyle başlamakta (etki-leşim sosyal bağlantıları inşa eder ve devam ettirir), etkileşim sayesinde katılım ve içerik üretimi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yeni medya platformlarında katılımın önemine dikkat çeken Jenkins, tüketimin üretime, okumanın yazmaya, izlemenin katılımcı kültüre dönüştüğünü ve günümüz katılımcı kültürüne biçim veren özelliklerinde, yatay bütünleşmeler sonucunda ortaya çıkan çoğulcu medya sistemleriyle, yeni teknolojik araçlarla kullanıcıların-izleyicilerin-tüketicilerin medya içeriklerini kendilerine mal ederek dolaşıma sokmalarıyla ve çeşitlenen birçok farklı alt kültür nezdinde kendi içeriklerini oluşturmalarıyla geliştiğini (Jenkins, 2006, s. 60), medya-izleyici ilişkisinin yeni biçiminin katılımcı kültürle şekillendiğini belirten Keltie'de (2017, s. 35), bu kültürün bloglar, forum siteleri, çevrimiçi video toplulukları-bilgisayar oyunları, vikiler ve sosyal medyanın diğer uygulamalarındaki içeriklerle hayat bulduğunu ve medya içeriklerinin üretim-tüketim-dağıtım tarzının geleneksel medyaya kıyasla katılımcı kültürle dönüşüme uğradığını ifade eder.

Medya şirketlerinin içerik üretim tekellerini yitirmeye başladıkları ve izleyicilerin medya içeriklerinin üretim-tüketim üzerinde daha fazla denetime sahip oldukları bu süreçte içerik seçeneklerinde ve temininde sürekli bir bolluk oluşmakta, içerikler daha fazla kişiselleşmekte ve izleyicilerin özel gereksinimlerine göre biçimlenmektedir. Bu bağlamda Özsoy, (2011, s. 10) günümüz kitle iletişim sürecini izleyicilerin yoğun şekilde etkilediği, şekillendirdiği bir dönem olarak nitelendirmekte, izleyicilerin önceye nazaran medya metinlerini tartıştığı, yorumladığı, kaynağı yönlendirdiği; hatta kaynağa dönüştüğü bu süreçte onların, (2011, s. 20) hızlı-paylaşımçı; fakat bir o kadar sabırsız ve topluluk içerisinde yalnız olduklarını ifade etmektedir.

Sonuç

İzleyici kavramına yönelik bir sorgulama izleyiciliğin ilk uzamlarını önemli hale getirmekte ve yayıncılık öncesi dönemlere denk gelen süreçte izleyiciler belirli bir tema etrafında oluşturulan sosyal etkinliklerin anlık ve doğrudan katılımcısı olarak ortaya çıkmaktadırlar. Okuyan kamuların belirmesi bu kavrama kitlesel katılımın ilk örnekleri olarak belirmiş, gelişen yayıncılık olgusuyla birlikte ise izleyiciler aracılı/kitlesel/elektronik iletişimin bir alıcısı durumuna gelmiş ve bilgilendirilmesi gereken kamular ya da ulaşılması gereken pazarlar olarak ortaya çıkmışlardır.

Medya sektöründeki yoğun rekabet ve artan içeriksel çeşitlilik belirli izleyici toplulukları nezdinde yayıncılık pratiklerinin geliştirilmesine sebep olmuş ve izleyiciler özelleşmiş, kategorilere ayrılmış ve ilgileri doğrultusunda bölünmeye başlamışlardır. Bu bağlamda bir taraftan izleyici sayısını çoğaltmayı, diğer taraftan daha özel ilgileri saptamayı amaçlayan yayıncı kuruluşlarda bu dikotomi içerisinde ilgileri etrafında tematikleşen izleyicilere ulaşmayı amaç edinmişler ve izleyicilerin demografik, psikografik ve yaşam tarzı özelliklerine önem atfetmişlerdir.

Metodolojik ilerlemeler neticesinde izleyicilere yönelik kavramsal/kuramsal çıkarımlar izleyici araştırmaları kapsamında çeşitlenerek çoğalmıştır. İzleyici araştırmalarının ilk yıllarında kitlesellikle çerçevelenen izleyici nosyonu, homojen-statik-pasif, kendisine sunulan içerikler doğrultusunda var olan-dünyayı anlayan kitleleri açıklarken; sonrasında belirli ihtiyaçları doğrultusunda medyayı kullanan, medya içeriklerini değerlendiren, anlamlandıran ve giderek aktifliğe evrilen bireyleri nitelendirmiştir.

İzleyicilerin pasifliğine ve aktifliğine yönelik vurgu devam ediyor olsa da; yayıncılık alanını ve medya içeriklerini bilgisayar-internet teknolojileriyle deneyimleyen günümüz izleyicileri birer kullanıcılara dönüşmüşler ve birçok farklı bilgisayar uygulamaları ile uğraşır hale gelmişlerdir. Özellikle web 2.0 döneminin getirisi olan artan etkileşim ve içerik üzerindeki esneklik sayesinde kullanıcılar kendi medya içeriklerini oluşturmaya başlamışlar, böylece izleyici kavramı bilgisayar teknolojileriyle hemhal olabilen, dijital dünya içerisinde içeriği tüketirken onunla daha fazla etkileşime geçebilen kullanıcı kavramıyla bütünleşmiştir.

Yeni medya ekosistemi izleyicilerine spesifik ilgileri doğrultusunda birçok içeriğe ulaşabilmelerini, izleme-dinleme edimlerini gerçekleştirdikleri anda içeriklere müdahil olabilmelerini, içeriklere farklı anlamlar katarak yeniden onları dolaşıma sokabilmelerini sağlamakta; böylece izleyiciler medya içeriklerini tükettikleri anda onu yeniden üreterek birer üretici'lere dönüşmektedirler.

Etik Komitesi Onayı: Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 16.11.2021 tarihinde 217 numaralı Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır.

Bilgilendirilmiş Onam: Yazılı onam çalışma katılımcılarından alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Approval Certificate of this study was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee on November 16, 2021 with protocol no 217.

Informed Consent: Written informed consent was obtained from volunteers who participated this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Allor, M. (1988). Relocating the site of audience. *Critical Studies in Mass Communication*, 5(3), 217-233. [\[Crossref\]](#)
- Ang, I. (1991). *Desperately seeking the audience*. Routledge. [\[Crossref\]](#)
- Aziz, A. (2013). *Televizyon ve radyo yayıncılığı: Giriş*. Hiperlink Yayınları.
- Biocca F. A. (2012). Opposing conceptions of the audience: The active and passive hemispheres of mass communication theory. In J. A. Anderson (Ed.), *Communication Yearbook 11*. Routledge.
- Bulduklu, Y., & Karaçor, S. (2019). *Kitle iletişim kuramları*. Çizgi Kitabevi.
- Fejes, F. (1999). Eleştirel kitle iletişim araştırması ve medya etkileri: Yok olan izleyici sorunu. In M. Küçük (Ed.), *Medya İktidar İdeoloji*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Fiske, J. (2003). İletişim çalışmalarına giriş. (S. İrvan, Çev.). Bilim Sanat Yayınları.
- Güngör, N. (2015). Pasif izleyiciden aktif üretici izleyiciye iletişim bilimlerinin serüveni ya da yeni bir paradigmanın ayak sesleri. In F. Aydoğan (Ed.), *İletişim Çalışmaları*. Derin Yayınları.
- İşık, M. (2008). *Kitle iletişim teorilerine giriş*. Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Jenkins, H. (2006). *Fans, bloggers and gamers: Exploring participatory culture*. New York University Press
- Jensen, K. B., & Rosengren, K. E. (2005). İzleyicinin peşindeki beş gelenek. (Ş. Yavuz, & Y. Yavuz, Çev.). In Ş. Yavuz (Ed.), *Medya ve izleyici bitmeyen tartışma*. Vadi Yayınları.
- Keltie, E. (2017). *The culture industry and participatory audiences*. Macmillan. [\[Crossref\]](#)
- Laughy, D. (2010). *Medya çalışmaları: teoriler ve yaklaşımlar*. (A. Toprak, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- McQuail, D. (1983). *Mass communication theory: An introduction*. Sage.
- McQuail, D. (1997). *Audience analysis*. Sage. [\[Crossref\]](#)
- McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. Sage.
- McQuail, D. (2013). The media audience: A brief biography - stages of growth or paradigm change. *The Communication Review*, 16(1-2), 9-20. [\[Crossref\]](#)
- McQuail, D., & Windahl, S. (2010). İletişim modelleri: kitle iletişim çalışmalarında. (K. Yumlu, Çev.). İmge Kitabevi.
- Mutlu, E. (1998). İletişim sözlüğü. ARK.
- Mutlu, E. (1999). *Televizyon ve toplum*. TRT Yayınları.

- Napoli, P. M. (2003). *Audience economics, media institutions and the audience marketplace*. Columbia University Press.
- OECD, (Nisan 2007). Participative Web: User Created Content (Rapor no: DSTI/ICCP/IE(2006)7/FINAL). Erişim Tarihi: 30 Eylül 2020, <https://www.oecd.org/sti/38393115.pdf>
- Özsoy, A. (2011). *Televizyon ve izleyici: Türkiye’de dönüşen televizyon kültürü ve izleyici*. Ütopya Yayınevi.
- Power, P., Kubey, R., & Kioussis, S. (2002). Audience activity and passivity: An historical taxonomy. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Communication Yearbook*. Lawrence Erlbaum Associates. [\[Crossref\]](#)
- Ross, K., & Nightingale, V. (2003). *Media and audiences: New perspectives*. Open University Press.
- Ritzer, G., & Jurgenson, N. (2010). Production, consumption, prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital prosumer, *Journal of Consumer Culture*, 10(1), 13–36. [\[Crossref\]](#)
- Seaman, W. R. (2005). Etkin izleyici kuramı: Anlamsız popülizm’. (Y. Yavuz, Çev.). In Ş. Yavuz (Ed.), *Medya ve izleyici bitmeyen tartışma*. Vadi Yayınları.
- Shao, G. (2009). Understanding the appeal of usergenerated media: A uses and gratification perspective. *Internet Research*, 19(1), 7-25. [\[Crossref\]](#)
- Smythe, D. W. (1977). Communications: Blindspot of Western Marxism. *Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Politique Etsociale*, 1(3), 1-27.
- Tekinalp, Ş., & Uzun, R. (2013). İletişim araştırmaları ve kuramları. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Toffler, A. (2008). *Üçüncü dalga*. (S. Yeniçeri, Çev.). Koridor Yayıncılık.
- Turow, J. (2009). *Media today: An introduction to mass communication*. Routledge. [\[Crossref\]](#)
- Van Dijck, J., & Nieborg, D. (2009). Wikinomics and its discontents: A critical analysis of web 2.0 business manifestos. *New Media and Society*, 11(5), 855-874. [\[Crossref\]](#)
- Van Dijck, J. (2013). *The culture of connectivity a critical history of social media*. Oxford University Press. [\[Crossref\]](#)
- Webster, J. G. (2014). *The marketplace of attention: How audiences take shape in a digital age*. The MIT Press. [\[Crossref\]](#)
- Yaylagül, L. (2014). *Kitle iletişim kuramları: Egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Dipnot Yayınları.

Tanrı Usundan Dijital Usa İnsanın Var Olma Problemi

The Problem of Human Existence from the Mind of God to the Digital Mind

Gülhanım KARAOĞLU

Atatürk Üniversitesi, İletişim
Fakültesi, Gazetecilik Bölümü,
Erzurum, Türkiye

öz

Varlık olarak insanın var olmasının anlamı ve değeri, ontolojik perspektiflere bağlı olarak değişmektedir. Her ontolojik sorgulama insan boyutunda bir konumlandırmaya tekabül etmekte ve kendi bilgi, siyaset, ahlak ve toplum felsefesini yaratmaktadır. Gerçekliği idealara dayandıran idealizmin vurgusu özneye iken; gerçekliği olgusal alana dayandıran realizmin vurgusu nesneyedir. Ancak her ikisinde de gerçeklik ontolojik bir kökene sahiptir. Fakat hipergerçeklik evresinde, böyle bir kökten söz etmek mümkün değildir. Usula ya da maddeyle ilişkisi kalmayan varlığın görünüşleri ile varolma tarzları değişmiş, insan ve insana dair sorgulamaların yeniden değerlendirilmesi gerekmiştir. Çalışmada G. Berkeley'in subjektif idealizminden hareketle modern çağdan dijital çağa değişen varolma biçimleri ve bu tarihsel akışta insan varlığının nasıl tanımlandığı; Tanrı usunda, devlet usunda ve dijital usta varolmanın, varlık olarak insanı nasıl konumlandığı irdelenmiştir. Bu çalışmada, insan varlığına "bilen-özne" olarak yapılan vurgunun, "bilinen-nesne" olarak dönüştüğü, özne ve nesne ayrımının ontolojik köklerini kaybettiği ve bu bağlamda insanın yetkinliğinin ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Berkeley, dijital us, var olmak, Tanrı usu, Devlet usu

ABSTRACT

The meaning and value of human existence as an entity changes depending on ontological perspectives. Each ontological questioning corresponds to positioning in the human dimension and creates its philosophy of knowledge, politics, morality, and society. While the emphasis of idealism, which bases reality on ideas, is on the subject, the emphasis of realism, which bases reality on the factual field, is on the object. But, reality in both has an ontological origin. However, it is not possible to talk about such a root in the hyperreality phase. The appearances and modes of existence of the being, which has no relation to mind or matter, have changed, and the questioning of humans and human has to be re-evaluated. Based on the subjective idealism of G. Berkeley in the study, the changing forms of existence from the modern age to the digital age and how human existence is defined in this historical flow; how the existence in the mind of God, the mind of the state, and the digital mind positions the human being as an entity. It has been concluded that the emphasis on human existence as "the knowing-subject" has transformed into a "known-object" the ontological roots of the subject-object distinction have been lost, and in this context, human competence has been violated.

Keywords: Berkeley, digital mind, existence, God mind, state mind

Giriş

Aristoteles'in (1984) (s. 28) ve (s. 29, 58) olarak "varlık olarak varlığı araştıran bilim" (1984, s. 29, 58) ve "ilk felsefe" (1984, s. 29; s. 58) şeklinde tanımladığı ontoloji, varlığı konu alan, gerçekliğin her alanında var olanın türlerini, özelliklerini, karakteristiğini, ilişkiselliğini, doğasını sorgulayan incelemedir. Varlık sorunsalı felsefenin temel konusu olduğu için felsefenin birinci düzey disiplini ontolojidir. Düşünce tarihinde filozofların ontolojik tezleri varlığa bakış açılarına göre farklılık göstermektedir. Realistler varlığın maddi yapıda olduğunu iddia ederken, ontolojik olarak insan zihninden veya algısından bağımsız bir gerçekliğin olduğunu ileri sürmektedirler. Buna göre varlığın gerçekliği, idealden önce gelmektedir ki (Bolay, 2004, s. 125), bu durumda gerçekliğin paylaşılabılır özellikleri vardır. Nesne kategorisinin varlığını reddederek varlığın zihinsel veya tinsel olduğunu ileri süren idealistler ise duysal, maddi veya fiziksel olmayan şeylerin varlığını kabul etmektedirler (Arslan, 2002, s. 99). İdealizm, zihin, ruh, akıl veya iradeyi tüm gerçekliğin temeli olarak görmektedir. Maddenin zihinden bağımsız gerçekliğini reddeden idealistler salt idelerin var olduğunu iddia ederken aynı zamanda gerçeklikle ilgili bir sınırlama da yapmaktadırlar. İdealizme göre idealardan ve yer aldıkları zihinden başka bir gerçeklik yoktur. Bu bağlamda George Berkeley'in karşı çıktığı realist argüman, maddi şeylerin bir zihinle veya algıyla ilişkili olmadan bağımsız varlıklarının kabulüdür. Dolayısıyla idealizm, maddi nesnelerin varlığı konusunda anti-realist bir görüştür, ancak varlığın varlığını kabul noktasında gerçeklikten dışlanan unsurlarla, idealarla ilgili realist bir yaklaşımdır, çünkü ideaların gerçekten var olduğu kabul edilir (Dunham ve ark., 2011, s. 4).

Varlık felsefesi, epistemoloji ile siyaset felsefesi, etik, sosyal teori gibi pratik alanlardaki konuları anlamak için temel bir yoldur. Varlık anlayışlarına uygun olarak bilgiye ulaşmada farklı yollar izleyen akımların teorik tezleri, pratik alana da yansımaktadır. Her doktrin gerçeklik ile madde arasında kurulan

Geliş Tarihi/Received: 21.01.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.07.2022

Yayın tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Gülhanım KARAOĞLU
E-mail: gul.kucukalkan@atauni.edu.tr

Cite this article: Karaoğlu G. (2022). The problem of human existence from the mind of God to the digital mind. *Current Perspectives in Social Sciences*, 26(3), 342-349.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

denklem nedeniyle kendi ideolojisini yaratmaktadır. Realizm bilinçte mevcut olandan ayrı nesnel bir gerçekliğin var olduğu doktrindir. Madde; akıldan, algılanmaktan, bilinmekten bağımsız bir şekilde vardır. Evren dış bir gerçeklik olup doğa insanın bilebileceği yasalar ve ilkeler içermektedir. (Büyükdüvenci, 1989, s. 135-136). O halde insan bu evrensel, nesnel, kesin gerçekliği uygun araştırma yöntemleriyle bilebilir. Bu epistemolojik tez, insanı ve toplumu da doğa yasalarıyla işleyen sistemle uyumlu hale getirme çabasıdır. İnsan ve toplum doğasını doğa yasasıyla uyumlu ele almaktadır. İdealizm ise gerçekliğin idealardan geldiğini, zihnin faaliyetinden kaynaklandığını, ideadan bağımsız bir dış gerçekliğin olmadığını savunmaktadır. İnsan, gerçekliğin tam sınırlarını asla bilmeyecektir çünkü onun bilgisi tahminler alanında kalmaktadır. Bilgiye doğa bilimlerinin bilgiye ulaşma yöntemleriyle değil, çelişmezlik, tutarlılık gibi aklın ilkeleriyle ulaşılabilir. Dolayısıyla realizm “dikkati anlayan akla değil anlaşılın gerçekliğe yönelmekte ve insanı ve insan yaşamının önemini azaltma eğilimi taşımakta” iken (Büyükdüvenci, 1989, s. 148) “idealizmin gücü, kişinin önemi ve hayatın zihni ya da tinsel yönüne önem vermesidir; insan, sonsuz bir değere sahiptir ve kurumların ve nesnelere üstündür” (Büyükdüvenci, 1988, s. 349).

Ontoloji tartışmalarında en belirgin fark ise köklü bir geleneğe sahip olan felsefi anlam ile dijital dönemdeki anlam arasındadır (Guarino ve ark., 2009, s. 1). Jean Baudrillard'ın (2020) "....." (s. 13) “bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığı ile türetilmesi” (Baudrillard, 2020, s. 13) olarak ifade ettiği hipergerçeklik çağında görüntünün, görünümün gerçekle bağı tamamen kopmuştur. Varlığın görünümünün artık ne usla ne de maddeyle ilişkisi vardır; minyatürleşmiş hücreler, matrisler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilen gerçek artık sadece işlemseldir (Baudrillard, 2020, s. 14-15). Gerçeğin kaynağının olgusal alandan dijital alana taşınması düşünen, bilen veya algılayan özneyi, ussal olanı ve olgusal olanı, devre dışı bırakmıştır. Gerek dış dünyaya inanan realistler gerekse inanmayan idealistler gerçeği nesneye ya da özneye dayandırırken, hipergerçeklik evresinde “ortada ne özne ne de nesne kalmıştır, bunlar birbiri içinde erimiştir” (Güzel, 2015, s. 78). Nesnel veya öznel gerçekliğin yerini bütünsel gerçekliğe bırakması, gerçekliğin ontolojik kökten yoksunluğu, bilimsel, siyasal, sosyal, ahlaki, eğitsel vs. alanları da altüst etmiştir. Zira, artık ne varlığın ontolojik temellerinden, ne bu temelleri referans alan pratik alandan, ne de bu pratik alanın konusu olan varlık olarak insanın yetkinliğinden ve değerinden söz etmek mümkündür.

Literatürde dijitalleşme perspektifinden disiplinlerarası bir yaklaşımla yapılan ontoloji tartışmaları mevcuttur (Capurro, 2006; Florida, 2009; Clemens & Nash, 2015; Boellstorff, 2016; Lagerkvist, 2018). Genel olarak dijital varlık, dijital varoluş, dijital etik, bilgi etiği, gerçeklik, yapay zeka, açık veri konularına eğilen bu çalışmalar arasında George Berkeley özelinde yapılan bir tartışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda, dijital çağda insan varlığı sorgulamasını Berkeley idealizminden hareketle ele alan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tanrı Usu ve George Berkeley'in “Varolmak Algılanmaktır” Savı

Maddi şeylerin, akıldan bağımsız herhangi bir şeyin var olmadığını iddia eden bir immateryalist olan George Berkeley, bu şeylerin düşünceden ibaret olduğunu savunan bir idealisttir. Materyalizme karşı çıkararak varlığı Tanrının usuna bağlayan Berkeley, varlığı algılanmış olmakla eşdeğer tutmuş, idealizmini “varolmak algılanmış olmaktır” savının üzerine kurmuştur. Us ve ideadan başka hiçbir şeyin varlığına kanıt gösterilemeyeceğini belirten Berkeley, ne düşüncelerin, ne tutkuların, ne de idealerin us olmadan var olmayacağını, bir usa sahip olmayan varlığın da var olmasının mümkün olmadığını öne sürerek maddenin varlığına ikna olmuşları eleştirmektedir. Berkeley'e (2015) göre "....." (s. 47) göre “düşünmeyen şeylerin esse'si (varlığı) percipi'dir (algılanmaktır). Düşünmeyen şeylerin, onları algılayan usların ya da düşünen şeylerin dışında herhangi bir varlıklarının olması da olanaksızdır” (Berkeley, 2015, s. 47). Bir sesin, bir şeklin, bir rengin olduğunu söylemek, bunlar vardır önermesinde bulunmak, bunların işitme, görme, dokunma duygusuyla algılandığını belirtmektir. Yani düşünme yetisi olmayan varlıkların varlığı, onların bir us tarafından algılanmalarıyla ilişkilidir. Berkeley'e göre “zihin olmaksızın idelerin var olamayacağı son derece açık olduğuna göre farklı idelerin birleşimiyle meydana gelmiş olan nesnelere de zihin olmaksızın var olamazlar” (Cebi, 2020, s. 4). Berkeley'e göre “vardır” önermesi ile “algılıyorum” önermesi veya nesne ile duyum birbirinden farklı şeyler değildir. Duyulur nesnelere varlıkları, algılanmadır. Kaldı ki “duyulur şey” kavramıyla Berkeley “duyum/algı” ve “nesne/nitelik” kavramlarını birleştirmekte, böylece nesnelere/niteliklerin algılanmak dışındaki varlıklarını kavram düzeyinde ortadan kaldırmış olmaktadır. Algının zihinde gerçekleşiyor olması ise daha sonra ona bu “duyulur şeyler”e “duyusal ideler” deme imkânını verecektir” (Cebi, 2020, s. 4). Bu bağlamda duyulur nesnelere, bir us tarafından algılanmaları dışında gerçek bir varlıklarının olduğu, algılamadan ayrı var oldukları kanısı tutarsızdır. Berkeley'in bu konudaki izahı şöyledir:

“(...) bütün şu cisimlerin us olmadan kalıcılığı yoktur; onların varlığı algılanma ya da bilinmedir; sonuçta benim tarafımdan gerçekten algılanmadıkları ya da usumda ya da başka bir yaratılmış tinde var olmadıkları sürece zorunlu olarak ya var olmayacaklar ya da ezel-ebed bir Tinin usunda var olacaklardır” (Berkeley, 2015, s. 50).

Çünkü “bir ideaya sahip olmak ile algılamak birdir” (Berkeley, 2015, s. 51). Tinden bağımsız bir varoluş kanısı Berkeley'e göre soyutlamadan, soyut ideler öğretisinden kaynaklanan bir saçmalaktır. Berkeley, bu hususta özellikle John Locke'a vurgu yapmış olsa da René Descartes'a uzanan zihin-beden düalizminin ide ve madde özleriyle, düşünme ve yer kaplama ile açıklanma girişimi, bu öğretinin temelini oluşturmaktadır. Zihin-beden düalizmi daha önce de tartışılmıştır ancak modern düşünceyi derinden etkileyen, modern dünyada zihin-beden ikirciliğinden kaynaklanan temsil sorununun temelini oluşturan; Descartes'ın, zihnin düşüncenin, bedeninin de maddenin varlık tarzı olduğu şeklindeki ayrımıdır (Arslan, 2002, s. 106). Descartes'a göre maddi nesnelere öznel nitelikleri olan ve özünde varlık kazanan tat, ses, koku, renk, sıcaklık gibi duyuusal/algısal özellikleri, maddenin ikincil özellikleridir. Bu özellikler, maddenin bir us tarafından algılanmasına bağlı oldukları için şeylerin kendilerine ait değildir. Fakat birincil nitelikler, maddi cisimlerin ayrılmaz özelliğidir, bizatihi cismin kendisine aittir. Bu da yer kaplama özelliğidir ki maddenin şekil, sayı, hareket gibi matematiksel yanına denk gelir.

Bilimsel bilginin sınırını matematikle çizen Descartes karşısında felsefeyi matematiğin standartlarından kurtarmaya çalışan Locke, idenin kaynağına deneyimi koyarak, idelerin duyu yoluyla varlıkların etkisini idrak etmemizle oluştuğunu savunur. Locke, dış gerçekliğin olduğunu, dış dünyada maddi ve tinsel olmak üzere iki çeşit töz bulunduğunu söylerken, bu ayrımı yine nesnelere birincil ve ikincil nitelikleri üzerinden yapmaktadır. Maddi bir cisim olması için yeter sebep kabul ettiği birincil nitelikler, yer kaplama, şekil, sayı,

hareket, katılık gibi nesnenin asli, gerçek özellikleridir. Ses, koku, tat gibi ikincil nitelikler ise maddi nesnenin duyularımızı etkileme biçimidir ki bunların kendi başlarına varlıkları olmamasına rağmen bu nitelikler olmadan zihnin asli özellikleri kavraması mümkün değildir. Böylece Locke, hem ikincil nitelikler olmadan birincil nitelikleri algılayamayacağımızı, hem de duyu yoluyla edinilen bilginin öznel olduğu ve neredeyse hiç kesinlik taşımadığı için gerçek yapılarını bilemeyeceğimizi iddia eder. Tanrının varlığını kabul eden ve ispata çalışan Locke'a göre üçüncü töz ise ilahi tözdür. Olmayan bir varlığın idesi olamayacağına göre; mutlak bir yokluk düşünülemediğine göre, hareketsiz ve edilgen varlıkların, hatta en yetkin varlık olan insanın bile kendi kendini yaratması, kendi kendine düzen kazanması mümkün olmadığına göre, Tanrı vardır. "Locke'un bilgi görüşü, var olduğundan başka kendisi hakkında hiçbir kesin bilgiye sahip olamayacağımız bir dış gerçekliği (dünyayı) ortaya sermiştir. Bu noktadan sonra Berkeley'e kalan, kendisi hakkında hiçbir bilgiye sahip olamadığımız bu dış gerçekliğin var olduğunu nasıl bilebileceğimizi ve ortaya konan kanıtların ne kadar geçerli olduğunu sorgulamak olacaktır" (Bravo, 2008, s. 66-67).

Berkeley, Locke gibi doğuştan getirdiğimiz bilgiler olmadığını, bilginin algılama sonucu sahip olduğumuz idelerden türediğini savunmaktadır. Fakat Berkeley'e göre özgün yani birincil niteliklerin us olmadan var olduklarını kabul edip, ikincil yani duyulur niteliklerin varlıklarını usa bağlamak bir çelişkidir ki bir cismi duyulur özellikleri olmadan, salt yer kaplaması veya devinimi ile düşünmek olanaksızdır. "Bütün öteki niteliklerden soyutlanmış bir yer kaplama, biçim, devinim düşünülemez. Dolayısıyla öteki duyulur nitelikler neredeyse, bu nitelikler de başka hiçbir yerde değil, usta olmalı" (Berkeley, 2015, s. 54). Dahası, tat, koku, sıcaklık gibi duyulur niteliklerin öznel nitelikler olduğunu kanıtlama çabasıyla ortaya konan argümanlar, birincil niteliklerin de salt usta olabileceğinin kanıtı durumundadır. Şöyle ki; sıcaklık, tatlılık, renk vs. nasıl ki algıdan algıya değişebiliyorsa, büyüklük-küçüklük, yakınlık-uzaklık, yavaşlık-hızlılık da yani nesnenin yer kaplaması, biçimi, devinimi de onu algılayan usa veya usun durumuna göre farklılaşacaktır (Berkeley, 2018, s. 61-63). Bu durumda birincil veya ikincil fark etmeksizin tüm nitelikler usa bağlıdır. Bu nitelikler arasında Locke'un iddia ettiği gibi bir nedensellik ilişkisi de kurulamaz. Çünkü zorunlu olarak birlikte algılanan bu nitelikler arasında ayrım yapmak, birincil nitelikleri ikincillerin nedeni olarak göstermek, usa göre farklılaşan tüm bu niteliklerin bir kısmını duyulur nesnelere gerçekliği olarak, diğer kısmını öznenin ürünü olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu da usun dışında, gerçekte bir varlığın olanaksızlığı anlamına gelmektedir.

Fakat bu durumda, duyulur nesnelere tümüyle ideaların ürünü ise idelerin kaynağının ne olduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. İdelerin kaynağı olabilecek maddi bir varlığın olmadığı zaten belirtilmiştir. O halde geriye diğer ihtimaller kalır ki bunlar ya başka idealar, ya kendim, ya da başka bir ruhtur (Downing, 2020). Ancak idealer devinimsiz oldukları için, idealarının bütün parçalarının usta var olduğu, usa bağımlı olduğu için, onlarda hiçbir etkinlik olmadığı için böyle bir nedensel güce sahip olmaları mümkün değildir. "İster duyunun ister düşüncenin ideaları olsun, (...) ideanın bir şey yapması, kesin konuşursak bir şeyin nedeni olması olanaksızdır" (Berkeley, 2015, s. 67). Cisimsel bir töz olmadığına göre, bu neden ancak cisimsiz bir töz veya tin olmalıdır. Etkin bir tin olarak "kendim" dilediği ideayı ortaya çıkarabilir ki, bu daha önce Descartes'in da yaptığı düş gücü varsayımına benzemektedir. Berkeley'e göre de duyulur bir nesnenin duyulanmasına bile gerek olmaksızın sadece istemeye bağlı olarak bir idea üretilebilir, ortadan kaldırılabılır veya bir başka ideayla değiştirilebilir. Ancak bir idea ile isteme arasında her zaman zorunlu bir ilişkinin olmaması, ideaların nedenine "kendim"i yerleştirmeye engeldir. İdealar üzerinde istemeye bağlı bir etkinlik olsa da, düşünceler üzerinde "kendim" in bir gücü bulursa da, duyumun kaynaklık ettiği idealar için böyle bir kontrolden söz edilemez.

"Gün ışığında" diye yazar Berkeley (2015). "gözlerimi var" (s. 70). "gözlerimi iyice açınca görüp görmemek ya da tek tek hangi nesnelere kendilerini bakışına sunacağını belirlemek benim elimde değil. Benzer biçimde iştme ile başka duyular için de durum böyle, onlara basılan idealar benim istememin yaratıkları değil. Öyleyse onları üreten başka bir isteme ya da Tin var" (2015, s. 70).

Bu bizi idealara kaynaklık eden üçüncü ihtimale götürmektedir ki Berkeley'in ontolojik görüşünün bir diğer ögesi sonsuz bir ruh olan Tanrıdır. Duyusal idealardaki hayret uyandıran düzen, tutarlılık, dayanıklılık, sistematiklik dikkate alındığında, duyu idealarını ortaya çıkaran usun, bunu, başka bir ruhun koymuş olduğu temellendirilmiş yöntemlerle, doğa yasalarıyla yaptığı görülür. Bu yasaları koyan, Tanrıdır. Fakat Tanrının varlığı, duyulur şeylerin us olmadan var olduklarının kanıtı değil ancak daha güçlü bir tinin istemesi ile ortaya çıktıklarının kanıtı olabilir. Berkeley'e (2015) göre "onlar...olamaz" (s. 73). "onlar gene de idealardır, ister güçlü ister soluk olsun hiçbir idea onu algılayan bir usta var olmaktan başka türlü var olamaz" (2015, s. 73). Ruh "algılayan ve tasarımlar üzerinde işlemlerde bulunan töz" olarak anlaşılır, duyulur nesnelere gerçekten var olan ama benim tarafımdan kurulmamış tasarımlar olmasından, bunları algılayan bir tanrının varlığına geçilir" (Sözer, 1970, s. 40). Sürekli algılayan bir Tanrı düşüncesi, aynı zamanda duyulur nesnelere biz duyumsadığımızda ortadan kalkıp kalkmayacağı itirazına cevaptır. Tanrısal irade, ontolojik devamlılığı güvenceye alır. Çünkü algılanan nesne, onu algılayan öznenin özneliği sınırlarında bir gerçekliğe sahiptir, "duyularımızın tanıklıklarıyla sınırlıdır" (Locke, 1996, s. 365). Ontolojik devamlılığın garantisi ise bu sınırlılığın ve özneliğin ötesinde, sürekli ve salt etkin olan Tanrısal iradedir. Tanrı sürekli algıladığı için ve Tanrının usundan bağımsız herhangi bir şey varolamayacağı için, sürekli kavrayış, yani her an kesintisiz algılayan Tanrı, var olmanın garantisidir. Bu; maddenin, idelerin oluşmasını mümkün kılan bir neden veya şeylerin bilgisini, duyuyu sağlayan bir araç olmasının değil; sonlu insan iradesinin dışında bir neden olduğunun, bu nedenin idealarımızı ortaya çıkaran Tanrı -sonsuz zihin- olduğunun, "insan zihninin maddi nesnelere tarafından uyarılmak yerine sonsuz ruhun etkinliği ile harekete geçtiğinin" (İmamoğlu, 2014, s. 133) kanıtıdır.

Algılarımızın Tanrı algısının bir parçası olduğu görüşü ile öznelikten kurtulmaya çalışan Berkeley düşüncesinde vurgu özneye yapılmaktadır. İdealar öznededir, yalnızca onun bilinç içerikleri olarak vardır (Arslan, 2002, s. 102).

Tanrı İktidarından Ulus Devlet İktidarına

Modernite, kelime olarak bugüne ait olana atıf yapmakla birlikte bilimsel, kültürel, siyasal ve sosyal alanlarda gerçekleşen yapısal farklılıkları ve köklü değişim süreçlerini ifade etmektedir. Bu süreç, Orta çağ felsefesine ve Hristiyan teolojisine bir başkaldırı olarak nitelendirilebileceğimiz Rönesans hareketiyle başlamış ve sonrasında hemen her geleneksel toplumu etkilemiş olan dönüşümleri içermektedir. Modernlik, Rönesans ve Reformla Avrupa'da ortaya çıkan ve daha sonra neredeyse dünya çapında etkili olan sosyal yaşam biçimlerini ve örgütlenme tarzlarını ifade etmektedir (Giddens, 2013, s. 1).

Modernliğin karakteristiğinin kökleri rönesansla gerçekleşen bilimsel devrimde saklıdır. Hristiyanlaşmış Platonculuk şeklinde ifade edilebilecek Patristik felsefenin ardından yaratan ile yaratılanlar arasında yapılan ayrımı hiyerarşik bir konumlama ile kökleştiren Skolastik düşünce karşısında modern bilim, bilgiyi yeniden tanımlamıştır. İnanç ile bilgi arasında kesin olarak bir ayrım yapan modern episteme açısından bilgi olgusal olanın bilgisidir. Bu bağlamda ulaşım imkanı deney ve gözlem olarak belirlenmiş olan bilgi, fiziki dünya ile sınırlandırılmıştır. Bilim anlayışındaki bu değişimler felsefeyi de etkilemiş, teolojik dünya görüşü yerini mekanik dünya görüşüne bırakmıştır. Buna göre evren, –eğer varsa, ki bu bilimin konusu olamaz- Tanrının sürekli müdahil olduğu bir alan değildir. Tanrı ancak ilk neden, öz, muharrik olarak varlığın devam etmesi için gerekli mekanik yasayı yaratılıştaki verin varlık olabilir. Doğa neden-sonuç ilişkisi içinde işleyen kendine-yeter bir sistemdir. Bu mekanik dünya görüşü, bilginin kaynağını yeniden tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda iktidarın kaynağını da betimler. Hakikatin kutsal metinlerde verilmiş olduğunu savunan Skolastik düşünce, bilgiyi öte aleme yöneltirken, bir taraftan Tanrıyı, yaratmış olduğu evrenin düzeninden sorumlu iktidar kaynağı olarak görmekte, diğer taraftan bütün varlığı Tanrı ile ilişkisi bağlamında değerlendirip, dini ve dini kurumları fiziki evrenin merkezine yerleştirmektedir. Mademki Tanrı ile varlığın ilişki boyutu varlığın değerini belirler, o halde varlıklar arasında hiyerarşik olarak en üstte bulunan din adamları, İsa ve Petrus'tan sonra Tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak iktidarın sahibi olmalıdır. Modern episteme, felsefeyi Hristiyan teolojisinin boyunduruğundan kurtararak hem bilgi ile inancı ayırmış, hem de iktidarın kaynağını metafizik alandan olgusal alana taşımıştır.

Modernite, hayatı, dini müdahaleden uzak, laik bir düzen üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda laiklik dini temelli fikir ve ideolojileri toplum örgütlenmesinin dışında bırakmaktadır. İnancı bilimin konusu dışında tutan ve bu nedenle kişisel bir mesele olarak gören modern akıl için dini ideolojiler, ideal yönetim biçimlerinin ve kamu politikalarının temelini oluşturamaz. Bunun yerine -inancın bir özgürlük meselesi olduğunu garanti ederek- hümanizmanın değerleri ışığında akıl ve bilim üzerine kurulu iktidar ve kamu politikalarını önermektedir. İnancı kamusal alanın dışında tutarak, dini ve dünyevi yaşam alanlarını birbirinden ayırmaktadır. Orta çağ Avrupası'nda din olgusu, manastır hayatına ve onun öğretileri üzerinden öte aleme atıfta bulunurken, teolojik olanın karşıtı şeklinde inşa edilmiş olan laiklik kavramı bu dünyaya gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda sekülerizm öncelikle dini otorite alanından farklı olan şeyleri, yerleri ve fikirleri ifade etmektedir. Sekülerizm, kurumsal anlamda en genel tanımıyla devletin ve kilisenin –herhangi bir dini veya dini olmayan inanç ve bakış açısının- ayrılmasının taahhüdüdür (Kettler, 2019, s. 3). Din ve inanç kişiseldir, özeldir, bu nedenle toplumsal, politik, kamu yararı meselesi olarak görülemez ve dini taahhütler iktidarın kaynağına yerleştirilemez.

Sekülerizmin Avrupa'da gelişmesi ve yerleşmesi, ulus devletlerin oluşumu, milliyetçiliğin yükselişi ve halk egemenliğinin büyümesiyle sonuçlanan tarihsel süreçlerle bağlantılıdır. 15. yüzyılda başlayan rönesans hareketlerinin, 16. yüzyılda reformun yarattığı sarsıntıların ve sonrasında Aydınlanma çağına giden aşamaların merkezinde teoloji ve gelenek ile bilim arasındaki çatışma yer almaktadır. Bu düşünsel başkalaşımın ve rasyonelleşmenin bir çıktısı da manevi ve dünyevi otorite kaynakları arasındaki ilişki hakkında yeni fikirler yaratmak olmuştur (Kettler, 2019, s. 4). Otoritenin sekülerleşmesi, salt dinin kamusal alandaki rolünü törpülemekle ve inancı devletin tarafsızlık ilkesine bağlamakla kalmaz, aynı zamanda kendine-yeter sistemin sorumlusu olarak ulus devleti öngörür. Çünkü modern laik devlet tasavvuru kendi kendine örgütlenmeyi gerektirmektedir, ki bu siyasi anlamda Tanrının ölümünü veya Tanrının yeryüzüne indirilmesini ifade eder. Dolayısıyla modern bilim ile Hristiyan teolojisi arasındaki gerilimde, dünyevi arayışların siyasal yansıması, seküler modern devlet olarak kendini gösterir. Akılcılaştıran dünyanın yeni otoritesi, Tanrının yerine ikame edilmiş olan ulus-devlettir.

Ulus-Devlet Usu ve Varolma Problemi

Modern bilimin kesinlik ve nesnellik arayışları, doğanın ve doğanın olduğu kadar insanın ve toplumsal alanın kategorizasyonunu ve düzenlenmesini içermektedir. Bu belirlenmişlik doğaya, insana veya topluma dair bir öngörü ve planlamayı içermektedir ki öngörülebilirlik, bilimin olduğu kadar ekonomik, siyasal ve sosyal alanın da düzenlenmesinin ve kontrol edilmesinin temelinde yer almaktadır. Zira modernlik, Zygmunt Bauman'ın ifadesiyle müphemliğin ortadan kaldırılma projesidir. Buna göre:

“Düzenli bir dünya, ‘kişinin önünü gördüğü’ ...; kişinin, bir olayın olabilirliğini nasıl hesaplayacağını ve bu olabilirliği nasıl artırıp azaltacağını bildiği; belli durumlar arasındaki bağların ve belli eylemlerin etkinliklerinin, geçmiş başarıların gelecektekilere kılavuzluk etmesini mümkün kılacak ölçüde aynı kaldığı bir dünyadır” (Bauman, 2003, s. 10).

Dünyanın düzenliliği; müphem, karar verilemez, kestirilemez durumların bertaraf edilmesi, olanın ve olacak olanların öngörülebilir düzeyde netlik kazanması demektir. Modern zamanlar, doğa, insan, toplum ve bunlar arasındaki ilişkinin düzene kavuşturulmasını ifade etmektedir. Gerek erken modern dönemin monarşik paradigması gerekse aydınlanma çağıının politik devlet söylemleri bağlamında olsun modern ulus devletin temelinde de doğal olanın kontrol altına alınması ve toplumun düzenlenmesi vardır. Düzen bir iktidar meselesine, iktidar da güç ve hesaplama meselesine dönüşmüştür (Bauman, 2003, s. 15). Dolayısıyla ulus devlet, öncelikle geleneksel toplum örgütlenmesinin kaotik yapısını düzene kavuşturmayı ödev edinmiş toplum düşüncesinden doğmuştur. Sonrasında insan yaratımı olan bu sistemin devamlılığı için yine insanlar tarafından atanan temsilcilere erk verilmiş; rasyonel kapasitenin ürünü olan sözleşme üzerine kurulmuş devlet iradesi seküler toplum tasavvurunda iktidarın kaynağı olarak görülmüş; sistemin işlerliğinin sağlanması ve güçlendirilmesi için ulus devlete hesaplama, kategorize etme, kayıt altına alma gibi uygulamalarla meşruiyet zemini oluşturulmuştur. Bu nedenle ulus devletin oluşumu, orta çağ Avrupası'nın kesin olmayan siyasi sınırlarının çok kesin sınırlara dönüştürülmesi ve toprakları ve halkları sınırlamaya vurgu yapan milliyetçilik adına dilin ayırt edici bir özellik kazanarak ulus inşa etmenin aracı haline gelmesi (Penrose, 2020, s. 224-225) ile başlamıştır. Ancak bu seküler iktidarın yükselişi, daha önce Tanrı'ya atfedilen görme biçiminin merkezileşmiş yapı tarafından ele geçirilmesiyle ilişkilidir.

Modern devrimin geleneksel otoritenin perdesini yırtması (Artigiani, 1987, s. 209) ve toplumsal alanın Newton fiziği temelinde inşası, ortaya bilgi temelli bir toplum ideali koymaktadır. Ancak nesnel gerçekliğin gözle, görmekle, görünenle ilişkilendirilmesi ve olgusal olanın gözlemlenmesi, insanın ve toplumun gözleme tabi tutulmasını da ortaya çıkarmıştır. Modernizmin yarattığı yapısal değişimler çerçevesinde sanayileşmenin getirdiği yeni çalışma biçimi, kentleşmenin getirdiği cemaatten kopuş, ulus devletin getirdiği merkezi yönetimler ve yeni devlet – vatandaş ilişkileri, sözleşmenin getirdiği bireysel ve kamusal hak tanımlamaları, vb. seküler otorite için sistematik göze-

timin dayanağını oluşturmuştur. Ulusun inşasında ordu, eğitim sistemi, iletişim kanalları gibi kalıcı mekanizmalar devreye sokulmuştur ancak ulus tahayyülü, modernizmin ideallerine uygun kalıcı stratejileri de gerektirmiştir. Bu amaçla devlete atfedilen ve sonrasında sosyal devlet politikalarıyla güçlenen modern yaşamın iyileştirilmesi görevi, kişilerin gözetlenmesini ve haklarında bilgi toplanmasını meşrulaştırmıştır. Siyasi alanda ulus-devlete tabi olan halkın faaliyetlerinin denetlenmesi anlamına gelse de gözetim, bu alanla sınırlı kalmayıp karakteristik olarak bilginin kontrolüne dayanmaktadır (Giddens, 2013, s. 58). Teknoloji ilerledikçe de bireylerin sistematik bir biçimde izlenmesi, haklarında veri toplanması, toplanan verilerin depolanması ve işlenmesi, tüm organizasyon türleri açısından toplumsal yaşamın bir gerekliliği haline gelmiştir.

Ancak gözetim sadece bilgi toplama biçimi değildir, aynı zamanda kontrol etme, denetimde tutma, disipline etme işlevi de görmektedir. Çünkü modern ulus tahayyülü, değişen bağlamlar yerine stabil etkinlikler ve kontrol edilebilir ilişkiler gerektirmektedir. Bu nedenle toplumsal düzenin sekteye uğramaması için iktidar sahiplerinin koyduğu normlar ve normların ihlal edilmesini önleyecek, devamlılığını sağlayacak hukuk, eğitim sistemi, kolluk kuvvetleri gibi birtakım mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalardan biri de gözetimdir. Dolayısıyla gözetim, toplumu ve bireyleri disipline etmektedir. Bu hususta temel kırılma noktası, yasa koyucu olan Tanrının yeryüzüne indirilmesi, seküler yasa koyucu ulus devlet otoritesinin, tanrısal bakışı ele geçirerek sistematik bir denetim mekanizmasına çevirmesidir. Gözetim toplumsal yaşamla birlikte ortaya çıkmış olsa da, geleneksel toplum örgütlenmesinde gözetim ya gündelik hayatın akışında insanların birbirini gözetlemesi ya da Tanrının bireyleri izlemesi şeklinde iken, modern örgütlenmede seküler otoritenin islah aracı haline gelmiştir. Zira islah düşüncesi, hem modern yaşamın getirdiği yapısal değişikliklerle hem de hümanist değerlerle çok uyumludur. Otorite, bir taraftan özgürlüğün temel hak olarak tanımlandığı aydınlanmadan hareketle bireyin özgürlüğünün kısıtlanarak cezalandırılması – hapishane - üzerinden iktidarını gerçekleştirir, diğer yandan doğru olanın, normal olanın, ahlaki olanın ne olduğunu belirleyerek disiplinin içselleştirilmesi yoluyla otokontrol mekanizmasını sağlamış olur. Böylece toplumsal düzen garanti altına alınır. Jeremy Bentham'a göre tam da bu nedenle temel prensibi asimetrik bakış ve sürekli denetim olan panoptik hapishane, sadece mimari bir yapı modeli değildir (Bentham & Božovič, 1995: 39). Söz konusu denetim, delilerin denetimi, ahlaksızların islah edilmesi, tembellerin çalıştırılması, hastaların tedavi edilmesi, (Bentham, 1995, s. 39) öğrencilerin eğitilmesi gibi amaçlara da hizmet edebilir (Bentham & Božovič, 1995, s. 40; Foucault, 1992, s. 258; (Bentham, 1995, s. 40)).

Bentham (1995), bedensel ceza yoluyla caydırma veya baskı-kontrol yoluyla islah etme pratiklerinin yerine islah olmanın içselleştirilmesini koymaktadır. Bir bakıma gözetleniyor olmanın rızasının üretilmesini amaçlamaktadır. Bu rıza, salt herhangi bir suçun cezasını çekmek ve bir daha yapmamak üzere pişman olmaktan değil, aynı zamanda saklayacak bir şeyi olmayan, suç işlemediğini göstermek isteyen insanların isteklerinden de doğar. Dahası gözetlenmeyi meşru kabul eden bireyler, başkalarının da gözetleniyor olmasını güvenlik meselesi olarak görürler. Gözetlenmek, otorite tarafından algılanmak, iktidarın usunda var olmak; ödevlerini yerine getiren bir yurttaş, çalışkan bir işçi, tehlikesiz bir komşu, iyi bir insan olmanın kıstası haline gelir. Böylece görünür olmayanın müphem olduğu, müphem de tehlike potansiyeli taşıdığı düşüncesi kökleşir. İktidarın gözünün gücüyle eşdeğer olduğu, iktidarın görünmez olmasına rağmen içselleştirildiği bir toplum örgütlenmesi garanti altına alınmış olur. Panoptik düzen, görünmeden gören iktidar bakışını tanrıdan alarak seküler otoriteye vermektedir. Buna göre "Panoptikonun kuruluşunu izlerken, sadece bir binanın değil aynı zamanda içindeki tanrının da üretimini seyrediyoruz" (Bentham, 1995, s.19). Bu bakımdan Tanrının sürekli algılanması varlığın ontolojik devamlılığın garantisi iken iktidarın sürekli gözetlemesi de modern düzenin garantisidir.

Ulus Devlet Otoritesinden Küresel/Teknolojik Otoriteye-Merkezi Otoriteden Rizomatik Otoriteye

Modern toplum yapısı ve ulus devlet temelinde inşa edilen düzen, kapitalizmin yarattığı sosyal, politik ve ekonomik değişimler paralelinde yeniden şekillenmiştir. Anthony Giddens'in (2013, s. 68). da deyimiyle, "kökleri 16. ve 17. yüzyıllara dayanan kapitalist ekonomi, siyasi bir merkez tarafından değil, ticari ve imalat bağlantıları aracılığı ile bütünleştirilmiştir". Küreselleşme, ulusal sermaye tarihinin kapanışı ve ulusallık içermeyen sermaye tarihinin başlangıcıdır; sermaye birikiminin ulusal düzeyden uluslararası düzeye kaymasıdır. Ekonominin siyaset karşısındaki zaferi olarak değerlendirebileceğimiz bu durum, coğrafi sınırları belli olan idari örgütlenmeleri küresel koşullarla uyumlu olmaya zorlamıştır. Kamusal çıkarların yerini özel çıkarlar almış, ulusal denetime uymayan mülkiyet biçimleri yeni dünya düzeninin ilkelerini de belirlemiştir (Teepel, 2000, s. 9-11).

Kapitalizmin inşası liberal ulusal ekonomi politikalarına bağlı olarak gelişme göstermiş ancak sermaye ve uluslararası ticaret hacminin büyümesi küresel düzeyde daha karmaşık ilişkileri gerekli kılmıştır. 70'lerden sonra belirginleşen "baskın neoliberal vizyon, ulus-devletlerden giderek daha fazla hareket eden sermaye türlerine ve uluslararası finansal kurum ve kuruluşlara doğru dünya çapındaki tarihsel güç değişimiyle yakından bağlantılıdır" (Berger, 2001, s. 890). "Eğer "birinci" burjuva devrimleri, ulus devleti yaratarak kapitalizmin siyasi olarak pekiştirilmesini temsil ediyorsa, o zaman bu "ikinci" burjuva devrimi, ulusal birikim rejimlerinin küreselleşmesidir" (Teepel, 2000, s. 14). Ulus devlet dahilindeki mülkiyet biçimlerini değiştirmeye zorlayan ve idari yönetimleri yeni politikalar geliştirmek zorunda bırakan kapitalist ilişkiler, 1970'lerden sonra bu sınırlamaları aşmıştır. Yani belirli coğrafi sınırlar dahilinde egemenliği ve kontrolü elinde tutan otorite olarak ulus devlet önce ulusötesi ilişki kuran aktörler olarak küresel ulus-devlete doğru ilerlemiştir (Giddens, 2013, s. 65-66), sonra kaybettiği kontrol işlevini çokuluslu şirketlere kaptırmıştır. Üretim-dağıtım-tüketim tekniklerindeki ve enformasyon, teknoloji, kültür alanlarındaki kuralsızlaşma, çokuluslu şirketlerin ulus devletin rolünü gasp etmesine neden olmuştur.

Küreselleşmenin dayandığı ekonomik temel perspektifinde sermaye örgütlenmesi merkezi yönetim sınırlarını aşmış ve toplum ilişkilerinin küresel ölçekte gerçekleşmesi, ulus-devletle bağlantılı merkeziliği törpülemiştir. Ekonominin küreselleşmesi sadece ekonomik faaliyetleri ulus ötesine taşırmakla kalmamış, ulus devletin kuruluş prensiplerini de zorlayarak ona meydan okumuştur. Böylece homojen yapısı değişime uğrayan ulus-devlet aidiyetinin temelinde yer alan kültürel ayırt edicilik netliğini kaybetmiştir.

Küreselleşme, dijital ekonomi üzerine kuruludur ve bu nedenle en önemli ayağı bilgi ve iletişim teknolojileridir. Elektrikli telgraftan uydu sistemlerine uzanan iletişim teknolojileri küreselleşmeye giden yolun yapı taşlarıdır. Erişilebilirliği yüksek olan internet tabanlı teknolojilerin kullanımının bir yaşam pratiğine dönüşmesi ise bu sürecin önde gelen aktörüdür. Dijital teknolojiler dünya ekonomisini birbirine bağlarken sosyal, kültürel ve siyasal örgütlenmeleri de etkilemiştir. Küreselleşme genel olarak ekonomik ilişkilerle açıklanmakla birlikte,

temel husus uzamsal ve zamansal açıdan değişen insan ilişkileridir. Roland Robertson'ın "dünyanın sıkıştırılması ve bir bütün olarak dünya bilincinin yoğunlaşması" (1992, s. 8), "yerkürenin tek bir yer olarak ya da tüm dünyanın bir sosyokültürel sistem olarak kristalleşmesi" (1992, s. 64) şeklinde ifade ettiği küreselleşme, farklı yapılar, farklı sosyal bağlamlar, farklı kıtalar arasında genişleyen uzamsal bağlantılara atıf yapmaktadır. Küreselleşme, "uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki sosyal ilişkilerin, yerel olayların kilometrelerce uzakta meydana gelen olaylar tarafından şekillendirilmesi ve bunun tersi olarak da tanımlanabilir" (Giddens, 2013, s. 64).

Küreselleşme temelde internet tabanlı teknolojilerle ilişkilidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri veri hacmini ve hızını artırırken, teşvik edici mekanizmalarıyla bölgeler, kültürler, coğrafyalar arasındaki bağlantı ve faaliyetleri de genişleterek birbirine bağlamaktadır. Gerek dünyanın homojenleşmesini batı egemenliğinin bir uzantısı olarak ekonomik ve kültürel emperyalizmin yeni görünümü şeklinde yorumlayanlar, gerekse glokalleşmeyle yerele vurgu yapanlar açısından olsun internet big data ile gücü elinde tutmaktadır (Block, 2004, s. 16).

"Verilerin daha önce mevcut olandan farklı bir ölçekte elde edilebilir olmasının" ifade eden big data "fiziksel ve sosyal dünyanın belirli bölümlerini kontrol etmenin daha güçlü bir yoludur" (Schroeder, 2018, s. 128-129). Dijital birimler birbirinden bağımsız gibi görünse de (sosyal medya hesapları gibi) aralarında etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla 1990'lardan sonra tecimselleşen internet teknolojileri ve sonrasında sosyal medya platformları ile dijital hizmetlere dayalı ekonominin gücü artmış, dijital teknoloji alanında yoğunlaşan şirketler, ulus-delet karşısında yeni bir otorite olarak varlık göstermiştir. Bu bağlamda erken dönem ulus-devletin gelişimi sınırlarla belirlenmiş bir egemenlik anlayışı ile diğer ulusların bu sınırları tanımasıyla ilintili iken (Giddens, 2013, s. 73); merkezi otorite, sermayenin ulusal sınırları aşması ile öncelikle merkeziliğini korumak adına mevcut duruma uygun yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmış, sonrasında kültürlerarası ve hükümetlerarası örgütlenmeler yeni aktörler olarak bu merkeziliği dağıtmıştır. Dünya ölçeğinde serbest piyasa koşullarının yarattığı ulusüstü sistemler, ulus-devletlerin merkez-priferi şeklindeki yapılanmasını kırarak bu coğrafi, idari merkezi dağıtmıştır. Küreselleşen dünyanın yeni otoritesi, ulus-devleti yerinden eden rizomatik, çoğul bağlantılı ulusötesi teknoloji şirketleridir.

Dijital Us ve Var Olma Problemi

Panoptikon bir hapisane modeli olarak ortaya çıkmış olsa da kavramı sosyal bilimlere kazandıran Foucault'ya (1992) göre, bu model iktidarın içselleştirilmesini sağlayan bir sistemdir. Gözetimi hapisane dışındaki kurumlara aktararak iktidarın kurduğu mekanizmanın otomatik olarak işlerlik kazanmasını sağlamıştır. David Lyon'un (2006) süperpanoptikon olarak tanımladığı bu durum, internet tabanlı teknolojilerle gözetimin kurumların fiziksel bariyerlerini aşmasına ve iktidarın kurumsallıktan çıkıp sivil hayata yayılmasına imkan tanımıştır. Böylece görülmek ve göstermek genel bir davranış biçimine dönüşmüştür. Ancak gelişen teknoloji sadece merkezi iktidara hizmet etmemektedir. Azınlığın çoğunluğu gözetlediği asimetrik bakış televizyon gibi kitle iletişim araçları ile tersine çevrilmiş, gözetimin doğası değişmiştir. Panoptikonun seyredenleri, sinoptik gözetimde seyredenlere dönüşerek izlemeye hevesli bir şekilde eğlenerek gözetleme imkanı yakalamışlardır. Bu, denetimin eğlence üzerinden sağlandığı başka türlü bir otorite biçimidir. Dolayısıyla panoptikon azınlığın içselleştirme ve otokontrol yoluyla kamusal denetlemesine hizmet ederken, sinoptikon rıza ve eğlence yoluyla denetimin kamusalı aşip özel alana girmesini ifade etmektedir.

Fakat yeni iletişim teknolojilerinin karakteristiğinde dönüşüm geçiren küresel dünya düzeni açısından mevcut gözetimin doğasını ifade etmek için her iki kavram da yetersiz kalmaktadır. Jay Rosen'in omniptikon olarak ifade ettiği, "internet çağında, herhangi bir zamanda kimin izlediğini veya izlendiğini kimse tam olarak bilmese de, çoğunluğun çoğunluğu izlediği" (2005, s. 6) bu yeni gözetim biçiminde özelin kamusalı işgali söz konusudur. Hayatın hiçbir alanının kamunun incelemesinden muaf olmadığı (Rosen, 2005, s. 7), gözetlenenin gönüllü olarak kendini ifşası üzerine işleyen omniptik gözetim, görülmeye arzusu ve bunun verdiği hazzı dayanmaktadır. Gözetim kültürünün ilkesi olan sürekli denetim, omniptik gözetimde de mevcuttur, ancak asimetrik bakış daha önce olduğu kadar belirgin değildir. Şöyle ki, bir taraftan bu teknolojilerdeki her işlem dijital bir iz bırakarak veri tabanında yer almakta ve küresel teknoloji şirketleri tarafından işlenmektedir. Bireyden bağımsız, onun kontrolü dışında gerçekleşen bu verileştirme nedeniyle omniptik gözetim bir yönüyle asimetriktir. Diğer taraftan yeni iletişim teknolojilerini kullanan bireyler arasında simetrik bir gözetim söz konusudur ve bu durum ortak bir görülmeye arzusu ile meşruiyet kazanmaktadır. Söz konusu meşruiyet hem bu teknolojilerin zorunlu olarak bir yaşam pratiğine dönüşmesi ile hem de postmodern ruhla alakalı olarak kimliğin inşa edilebilirliği ile ilintilidir. Postmodernizm, modernin statikliği, kesinliği, netliği yerine devingen, hareketli, değişebilir, geçişli bir düşünceyi ifade etmektedir. Devingen, inşa edilebilir bir kimlik yaratımı da bu kimliğin onaylanmasını ve bunun için görülmesini, tanınmasını, kabul edilmesini gerektirmektedir. Yani birey, sinoptikonda izlediği belli bir hayat tarzına sahip olan insanların yerine geçerek, kendi hayat tarzını gözler önüne sermekte, göstergelerle, imajlarla kendine bir kimlik inşa etmektedir. Onaylanmaya duyulan ihtiyaç, ifşayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla dijital teknolojiler salt gözetimin doğasını değiştirmemiş, aynı zamanda tüketim biçimlerini, deneyimleme biçimlerini ve algıyı da etkilemiştir. Geleneksel anlamda yok etmek şeklinde kullanılan ve bu nedenle olumsuzluk içeren tüketim olgusu, 19. yüzyıldan itibaren ekonomik bir boyut kazanmıştır. Modern üretim ve tüketim biçimlerinin temelindeki dinamikler, toplumsal boyutta da kendini göstermiş ve yeni sınıflar ortaya çıkarmıştır. Toplumsal sınıflar modern öncesi dönemde de vardır ancak modern toplumlardaki sınıflar mülkiyet temellidir ve burada hiyerarşi kuran sermayedir. Tüketiciye, kendini diğer sosyal statü gruplarından ayırt edebilme imkanı sağlayan tüketime olan gereksinim, bir tarza sahip olma bilincini kökleştiren şehir hayatında artmış; özellikle 1950'lerden sonra kimlik duygusunun oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Bocock, 1997, s. 24-27, 36). Dolayısıyla üst sınıfa dahil olabilmek ve sınıfsal bir kimlik kazanabilmek için gösterge değeri olan metalara sahip olmak, bu metaları göstermek ve onaylatmak gerekmektedir. Bu gösterimin gerçekleştiği en ideal ortam ise dijital platformlardır. Her iki durumda da, hem dijitalleşmeyle birlikte kamusal hizmetlerin ve yaşam pratiklerinin teknolojiyle aracılanmış olmasından dolayı bu teknolojileri kullanma zorunluluğu açısından, hem de "ben kimim?" sorusuna iletişim teknolojileri üzerinden cevap verme gereksinimi açısından, dijital uzamda var olmak bir gereklilik olmuştur. Üstelik bu teknolojilere sahip olmak dahi dijital bir iz bırakmak için yeterlidir. Bu nedenle bilgi, hacim ve hız arasındaki ilişkinin daha önemli hale geldiği, teknolojinin geri kalan tüm alanları etkilediği bu çağda isteyecek veya istemeyerek toplumsal yaşam içinde gözetimden kaçmak mümkün değildir. Bu gözetim teknolojileri, rizomatik bir veri toplama biçimini ve yine rizomatik bir otoriteyi işaret etmektedir. "Yeni teknolojilerin dünya çapında yayılması, (...) piyasa güçlerinin sosyal ve politik kontrolden kurtulmasıyla sonuçlanmıştır" (Gray, 2002, s. 220). Geleneksel otoriteler azaldıkça, anketler, değerlendirmeler ve hesap

verilebilirlik mantığı her alana nüfuz etmektedir. Artık hayatın daha fazla alanı yabancılar tarafından gözlemlenebilir ve hayatın daha fazla yönü yine yabancılar tarafından değerlendirilebilir (Rosen, 2005, s 7-8). Bu merkezsiz, kuralsız, küresel aktörlerin giderek artan otoritesi, veri akışının sürekliliğinin garantisidir.

Art alanında denetimin içselleştirilmesi amacını taşıyan panoptik gözetimden, “bir daha asla yalnız kalmama (terk edilmeme, görmezden gelinmeme ve ihmal edilmeme, damgalanmama ve dışlanmama) umuduna dönüßen, ifşa edilme korkusunun fark edilme hazzı tarafından bastırıldığı” (Bauman & Lyon, 2013, s. 36) dijital teknolojilerle gözetime uzanan süreçte bilen-özne ile bilinen-nesne arasındaki ilişki de değişmiştir. İnsanı veriye indirgeyen “yeni bilgi teknolojileri ve akıllı makineler, zihni, bedeni ve makineyi hiç olmadığı kadar birbirine eklemlemiştir” (Braun, 2004, s. 269). Teknolojinin insan bilinci üzerindeki etkisinin giderek arttığı ve yaşamın dijital teknolojilere bağımlı kıldığı bu dönemde, insan olmanın ne anlama geldiği yeniden sorgulanmalıdır. Özellikle “insan zihniyle ilişkili bilişsel işlevleri yerine getiren, insan müdahalesi olmadan bağımsız olarak çalışan ve karar vermek için kalıpları öğrenen ve tanımlayan makineler” (Ashok ve ark., 2022, s. 3) olarak tanımlanan yapay zeka çağında ve “insan varoluşunu oluşturan gerilimi (...) ve kendimizi şekillendiren sınırlamaları ortadan kaldırmaya doğru giden” (Baumann, 2022, s. 146-147) transhümanizm ve posthümanizm tartışmaları ışığında irdelenmelidir. Zira “günümüzün hakim teknolojisi olarak dijitalin sorunsallaştırılması, bir anlamda güncel insani varoluşumuza dair de bir sorgulamadır” (Ertürk, 2018, s. 158) ve bu bağlamda bilinçli ve amaçlı insan öznesinin özerkliğine yapılan bir vurgudur.

Sonuç ve Değerlendirme

İnternetin eşlik ettiği bilgi ve iletişim teknolojileri hayatımızda her geçen gün daha da yerleşik hale gelmektedir. Dijital teknolojilerin insan yaşamının bir parçası olması, dünyayı giderek daha fazla bu teknolojilerle deneyimlediğimiz köklü bir değişime neden olmuştur. Yaşamın enformasyonelleşmesi olarak ifade edilebilecek bu süreç, enformasyona dayalı yaşam pratiklerini de beraberinde getirmiştir. Zaman ve mekanla sınırlandırılmamış enformasyon toplumu düzeninde, fiziki mekanın bağlayıcılığından azat edilmişlik, nerede, nasıl, ne zaman ve kim olarak bulunduğumuzun ötesine geçmektedir. Burada olmakla orada olmak, böyle olmakla başka türlü olmak arasındaki ayırım kaybolmuştur. Siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel, bireysel tüm alanlarda gerçekleşen dijital dönüşümün doğası, var olma biçimlerinin ve var olmanın önemiyetinin yeniden sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Varlık olarak insanın var olmasını “Tanrı ideasında bir varlık olarak insan” ya da “yaratılmış reel bir varlık olarak insan” bağlamında ele almak, varlığın garantisi olarak Tanrı’yı otorite kabul etmektir. Tanrı usunda var olmak, insanın kesintisiz ve asimetrik bir gözetimini ifade etmektedir. Tanrı gözetimi, gözetlenmeme ihtimalinin olmadığı bir ilişki biçimini belirtmektedir. Dünyevileşmiş iktidar ve dijitalleşmiş otorite açısından da durum neredeyse aynıdır. Modernleşmeyle birlikte Tanrısal bakışı ele geçiren merkezi ulus-devlet otoritesi, tabii olmayan modern toplum düzeninin aksamaması için sistematik olarak sürekli gözetlemek ve denetlemek durumundadır. Zaman-mekan bağlamı bu gözetim biçimi dijitalleşme ile sınırlamaları aşmış, neoliberal politikaların işlerliği için gerekli olan veri akışının devamlılığı, dijital otoritenin dogması haline gelmiştir. Ancak Tanrı usunda, ulus-devlet usunda ve dijital usta var olmak biçimlerinde özgürlük açısından farklılık bulunmaktadır. Gözetlenmeme ihtimali olmamasına rağmen Tanrı- insan ilişkisinde insan düşünen öz durumundadır. Berkeley düşüncesinde olduğu gibi sonsuz ruh ile harekete geçen insan zihninin uyarıcı Tanrısal olmakla birlikte, usa sahip olmayan duyulur nesnelere karşısında us sahibi bir varlık olarak konumlanmaktadır. Bu insanın eyleme ve seçim özgürlüğü vardır ve bu nedenle “özne”dir.

Modern ve sonrası oluşumlar ise bir özgürlük yanılsaması yaratmaktadır. Bilimsel devrimle başlayan doğaya hâkim olma ve onu kontrol edebilme isteği, insanı otorite ilişkilerinin nesnesi haline getirmiştir. Rönesansla birlikte insanın yeniden konumlanması, teorik olarak her ne kadar bireye, bireyin aklına, rasyonel kapasitesine ve özgürlüğüne vurgu yapmış olsa da, onu düşünen özden algılanan nesne durumuna indirgemıştır. Tanrı görüşünü devlete aktaran modern örgütlenmede kontrol eden, sürekli var olan varlık olarak devlet, tanrısal usun yerine ikame edilmiş, böylece insanın elinden itaat etmeme özgürlüğü alınmıştır. Gözetleniyor olmayı otokontrol mekanizmasına çeviren insan açısından modernizmin ortaya koyduğu özgürlük ideası ve özerk, irade sahibi, özne insan üzerindeki hümanist ısrar bir paradoksa dönüşmektedir. İnsanın değerinin bağlamı, artık sistem çarkında yer alan bir dişli olarak toplumsal örgütlenmedeki rolünün gerekliliklerini normal, öngörülebilir bir birey olarak yerine getirme kapasitesidir. Dijital us ise modern zihniyetin bilginin güçle eşdeğer olduğu fikrini daha da öteye taşıyarak insan merkezli felsefenin akla ve deneyime dayalı bilgi anlayışının yerine algoritmalara dayalı bilgiyi ikame etmektedir. Bu durumda insan, değerini ancak verileştirilebilme kapasitesiyle kazanabilir. İnsanı dijital us tarafından algılanmak durumunda bırakan dijital dönüşümün ortaya çıkardığı örgütlenme biçimleri, onu sınıflandırıp, kategorize edip, tanımlayarak salt veri konumuna düşürmüştür. İnsanın dijital us nasıl algılıyorsa öyle olması ise, onun rasyonel kapasitesinin ve tinsel yanının ihlalidir. Bu bağlamda insanın yetkin bir varlık olarak tanımlanması, onu bir kenara itip veriye indirgeyen dijital us açısından yeniden sorgulanmalıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declare that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Aristoteles. (1984). *Metaphysics*. (W.D. Ross, Çev.). http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/-384_-322,_Aristoteles,_13_Metaphysics,_EN.pdf
- Arslan, A. (2002). *Felsefeye giriş*. Vadi Yayınları.
- Artigiani, R. (1987). Organizing the nation: Revolution and the modern state. *European Journal of Operational Research*, 30(2), 208-210. [Crossref]
- Ashok, M., Madan, R., Joha, A., & Sivarajah, U. (2022). Ethical framework for artificial intelligence and digital technologies. *International Journal of Information Management*, 62, 102433. [Crossref]
- Baudrillard, J. (2020). *Simülakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve müphemlik*. (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Baumann, F. (2022). Hümanizm ve transhümanizm. (S. Özlü, Çev.). *Doğu Batı*, 25(99), 139-155.
- Bentham, J. & Božovič, M. (1995). *The panopticon writings*. Verso Trade.
- Berger, M. T. (2001). "The nation-state and the challenge of global capitalism". *Third World Quarterly*, 22(6), 889-907. [Crossref]
- Berkeley, G. (2015). İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine bir inceleme. (L. Özşar, Çev.). Biblos Yayınları.
- Berkeley, G. (2018). *Hylas ile Philonous arasında üç konuşma*. (L. Özşar, Çev.). Biblos Yayınları.
- Block, D. (2004). Globalization, transnational communication and the internet. *International Journal On Multicultural Societies*, 6(1), 13-28.
- Bocock, R. (1997). *Tüketim*. (İ. Kutluk, Çev.). Dost Kitapevi.
- Boellstorff, T. (2016). For whom the ontology turns: Theorizing the digital real. *Current Anthropology*, 57(4), 387-407. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/687362>
- Bolay, S. H. (2004). *Felsefeye giriş*. Akçağ Yayınları.
- Braun, B. (2004). Querying posthumanisms. *Geoforum*, 3(35), 269-273. [Crossref]
- Bravo, H. (2008). Locke ve Berkeley'de birincil ve ikincil nitelikler meselesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 59-76.
- Büyükdüvenci, S. (1988). İdealizm ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 343-365.
- Büyükdüvenci, S. (1989). Realizm ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22(1), 135-149.
- Capurro, R. (2006). Towards an ontological foundation of information ethics. *Ethics and Information Technology*, 8(4), 175-186. [Crossref]
- Cebi, C. (2020). *Berkeley'nin "var olmak algılanmaktadır" düşüncesi*. Research Gate. <https://www.researchgate.net/publication/342548860>
- Clemens, J., & Nash, A. (2015). Being and media: Digital ontology after the event of the end of media. *The Fibreculture Journal*, 24, 6-32.
- Downing, L. (2020). George Berkeley. In E. N. Zalta (Ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Erişim tarihi: 15 Kasım 2021. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/berkeley>
- Dunham, J., Grant, I. H., & Watson, S. (2011). *Idealism: The history of philosophy*. Routledge. [Crossref]
- Ertürk, N. E. (2018). Dijital ve varoluş: Dijitalin soy kütüğüne doğru. *Doğu Batı*, 21(86), 157-171.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Giddens, A. (2013). *The consequences of modernity*. John Wiley & Sons.
- Gray, J. (2015). *False dawn: The delusions of global capitalism*. Granta Books.
- Guarino, N., Oberle, D., & Staab, S. (2009). What is an ontology? In Staab S., & Studer R. (Ed.). *Handbook on Ontologies*, 1-17.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'ın simülasyon teorisinin temel kavramları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 65-84.
- İmamoğlu, T. (2014). *Bir Tanrı kanıtlanması olarak Berkeley idealizmi*. İz Yayıncılık.
- Lagerkvist, A. (2018). *Digital existence: Ontology, ethics and transcendence in digital culture*. Routledge.
- Locke, J. (1996). İnsan anlığı üzerine bir deneme. (V. Hacıkadıroğlu, Çev.). Kabcacı Yayınevi.
- Lyon, D. (2006). *Günlük hayatı kontrol etmek gözetlenen toplum*. (G. Soykan, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Penrose, J. (2020). Nation. In Kobayashi, A. (Ed.). *International Encyclopedia of Human Geography*. Elsevier.
- Robertson, R. (1992). *Globalization: Social theory and global culture*. Sage.
- Rosen, J. (2005). *The naked crowd: Reclaiming security and freedom in anxious age*. Random House.
- Schroeder, R. (2018). *Social theory after the internet: Media, technology and globalization*. UCL Press.
- Sözer, Ö. (1970). Berkeley'de varlık ve algı sorunu. *Felsefe Arşivi*, 17, 39-81.
- Teepie, G. (2000). What is globalization? In S. McBride, & J. Wiseman (Ed.). *Globalization and its discontents*. Palgrave Macmillan.